

Signum

Αριθμός 17-18

Μάρτιος 1982

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΔΕΛΤΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΛΟΓΙΚΗΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ. – ΈΚΔΙΔΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ Ε.Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ – 28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 42, ΑΘΗΝΑΙ (147).

A QUARTERLY BULLETIN IN PHILOSOPHY, LOGIC, SOCIOLOGY AND EPISTEMOLOGY, PUBLISHED BY THE CHAIR OF PHILOSOPHY OF THE ATHENS NATIONAL UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY – 42, 28th OCTOBER ST., ATHENS (147).

BULETTIN TRIMESTRIEL DE PHILOSOPHIE, DE LOGIQUE, DE SOCIOLOGIE ET D' EPISTÉMOLOGIE, PUBLIÉ PAR LA CHAIRE DE PHILOSOPHIE DE L' ECOLE POLYTECHNIQUE D' ATHÈNES, 42, RUE DU 28 OCTOBRE, ATHÈNES (147).

Η θεωρητική σκέψη και γενικότερα όστιχασμός έχει περάσει έπανειλημμένα στήν Έλλάδα από περιόδους παρακμῆς και καταπίεσης. Μεγάλα έπιτεύγματα στήν Φιλοσοφία, στήν Θεωρία τῆς Έπιστήμης και τῆς Τέχνης, στά Μαθηματικά, στήν Αισθητική στήν Ψυχολογία, στήν Θεωρία τῶν Ιδεῶν και τῶν Κοινωνικῶν ἀγώνων κλπ., ἔργα ποὺ ἀφησαν ἐποχή, παραμένουν ἀγνωστα στὸν τόπο μας.

Μὲ τὴν ἔκδοση αὐτῆ, δύο μικρὴ και μετριόφρων κι ἄν είναι, ἐπιθυμοῦμε νὰ συντελέσουμε στήν πραγματοποίηση, στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, μιᾶς συνάντησης και τοῦ δικοῦ μας σπουδαστικοῦ κόσμου μὲ τὰ θέματα αὐτὰ τοῦ μεγάλου και ὑπεύθυνου στοχασμοῦ.

Φιλοδοξία τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἐντύπου είναι ἀκόμα ν' ἀξιωθεῖ νὰ παρουσιάσει πρωτότυπα ἐλληνικὰ κείμενα ἐνὸς αὐθεντικοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Τὸ *Signum*, θέλοντας νὰ είναι ἐπιστημονικὰ ἀκέραιο, παρουσιάζει μελέτες δλων τῶν τάσεων μὲ μοναδικὸ κριτήριο τὴν ἐπιστημονικότητα και ἀνθρώπινη ὡφελημότητά τους.

Ο καθηγητὴς τῆς Έδρας Δ. Γ. Νιάνιας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α. ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ

Η.Π. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ: Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
C.S. PEIRCE: ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

C.S. PEIRCE: ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

A.A. ΜΠΟΓΚΝΤΑΝΩΦ: ΕΝΑ ΙΔΕΩΔΕΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

JÖEL DE ROSNAY: Η ΜΑΚΡΟΣΚΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

BENJAMIN CORIAT: ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

MAURICE LEVITAS: ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

RONALD G. CORWIN: Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

HANNAH ARENDT: Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

H.Π. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ: «ΠΑΙΔΕΙΑ» ΚΑΙ «EDUCATIO»

Τὴν εὐθύνη γιά τὴν ἐπιλογὴ τῶν κειμένων τοῦ Ἀφιερώματος στήν Παιδεία ἔχει ὁ Η.Π. Νικολούδης.

Β. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

FRIEDEMANN GRENZ: Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΤΟΡΝΟ

CARLO PETTAZZI: ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ TH. W. ADORNO

Η. Π. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ
Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ*

Ἡ Εὐρώπη ἀναζητεῖ ἀγωνιωδῶς τά τελευταῖα χρόνια ἐνα νέο πανεπιστήμιο, ἔνα πανεπιστήμιο πού νά είναι σε θέση ν' ἀνταποκριθεῖ στις ἴστορικές ἀνάγκες τῆς νέας αὐτῆς ἐποχῆς. Πρίν δμως ἔρθουμε στό τελευταῖο αὐτὸ και ἀφού προηγουμένων ξαναδούμε για λιγό τό παλαιό πανεπιστήμιο, είναι και πότε μά συνοπτική ἀναφορά στό γενικό ρόλο τοῦ πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ.

A. Ο ιστορικός ρόλος του Πανεπιστημίου

Ο ρόλος τοῦ πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ θεωρήθηκε πάντοτε, καὶ ὑπῆρξε στὴν πράξη, ἔξαιρετικὰ σημαντικός. "Αν ἡ ἱστορία εἶναι τὸ σχολεῖο τῶν λαῶν, τὸ πανεπιστήμιο θά μποροῦσε νά διεκδικήσει τὸν τίτλο του σχολείου τῆς ἱστορίας. Τά πανεπιστήμια εἶναι, χωρίς ὑπερβολή, τά ἐργαστήρια στά όποια «παράγεται» τό μέλλον. Έχοντας τό μοναδικό προνόμιο νά «διαχειρίζεται» δι, τι ἐκλεκτότερο διαθέτει μιά κοινωνία, δηλαδὴ τούς φοιτητές, διδάσκουν ταυτόχρονα, μέσω ἑκείνων, διόλκηρο τό λαό. Ο φοιτητής ἀντιπροσωπεύει πράγματι μιά μοναδικότητα: εἰναι ἕνας νέος ἄνθρωπος, πού «δινειρεύεται» γιά τούς ἄλλους, καὶ εἶναι ἔτοιμος, στίς «μεγάλες δρεψ», νά διακινδυνεύσει τά πάντα (ἀπό τά δικά του) γιά χάρη τοῦ κοινωνικοῦ καλοῦ. Δέν είναι τυχαίο, ούτε ἀνάξιο ἀναφοράς, ἀν οἱ δῆμοι αὐτοῦ τοῦ παίδων (δί Χίτλερ, δί Στάλιν) δέν ὑπῆρξαν ποτέ φοιτητές. Ο φοιτητής ἀντιπροσωπεύει ἕνα δυνάμει εὑρέτη τῆς ἄνθρωπού της σύμμαχος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς δημοκρατίας. Ο πελευθερώτατος πόλεμος τοῦ μέλλοντος: εκείνος, στό πρόσωπο τοῦ όποιου τό μέλλον ἀπελευθερώνεται ἀπό τό παρελθόν. Τίποτα μεγάλο δέν ἔγινε στὴν ἱστορία πού νά μήν ἦταν παρόντες οἱ φοιτητές.

Τά πανεπιστήμια, περικλείοντας στούς κόλπους τους αυτό τό «οὐλικό», μποροῦν νόμιμα νά διεκδικοῦν διτί ἀντιπροσωπεύουν τὴν τολμητήν ἀρετήν καὶ τὴν εὐφυίαν κάθε ἐποχῆς· διτί ἀποτελοῦν τῇ «διάνοιᾳ» καὶ τῷ «ῆθῳ» κάθε κοινωνίας. Δέντι έχουν ως ἔργο νά «γυμνάζουν» ἑκείνους κάθε νεας γενιάς, πού διεκδικοῦν τὸ φυσικό δικαίωμα τῆς ἀνανέωσης, πού ἀνίχνεύουν στόν δρίζοντα νέες δυνατότητες ἀτομικής καὶ συλλογικής ζωής, για νά μεταθέσουν, τελικά, τὰ δρια τοῦ δυνατοῦ μέτα τὰ ἐπιστημονικά, τεχνικά, θηθικά καὶ κοινωνικά τους ἐπιτεύγματα; Αυτό πού στό βάθος ἐρευνάται στά πανεπιστήμια, είναι ή το φυσική καὶ κοινωνική ἀλήθεια καὶ μέσω αυτῆς ή ἀνθρώπινη αὐθεντικότητα.

Τό πανεπιστήμιο βρίσκεται, λοιπόν, ό πο χρεωτικά, ἀπό τή φύση του, στήν πρωτοπορία τῆς Ιστορίας, προπορεύεται τῶν ἄλλων κοινωνικῶν θεσμῶν, δείχνοντας τήν κατεύθυνση, τό μέτρο καὶ τό ειδικό βάρος κάθε ἐποχῆς. Ἀπόδειξη αὐτοῦ είναι καὶ τό γεγονός ὅτι οἱ χώρες μέ τά ἀρχαιότερα πανεπιστήμια, ὅχι μόνο είναι οἱ πρώτες ποὺ κατέκτησαν τήν πρόσδο, ὅχι μόνο διαθέτουν μιά πλούσια παράδοση, ἀλλά καὶ ἔξακολουθοῦν σήμερα, πολιτιστικά καὶ οἰκονομικά, νά βρίσκονται σέ μιά προνομιούγια θέση.

Κάθε «νέα εποχή» συλλαμβάνεται καί κυνοφορεῖται στους κόλπους τῶν πανεπιστημίων. «Αν θέλει κανείς νά δεῖ τήν κοινωνία του μέλλοντος, δέν έχει παρά νά κυττάζει τήν πανεπιστημιακή κοινότητα του παρόντος. Τό πανεπιστήμιο είναι προσανάρκωσα παραγόντα του διπλωματικού

"Η Αναγέννηση, έχο ωρά' δ', διδήποτε άλλο, άποτελεῖ έκφραση τῆς νίκης τοῦ μεσαιωνικοῦ πανεπιστημίου πάνω στό παντοδύναμο μοναστήρι. Έκφραση τῆς τελεσφόρας ἀντίστασής του ἐνάντια στή σχολαστική δογματική τρομοκρατία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Σέ μια περίσσο διάπολης κυριαρχίας τῆς «αὐθεντικῆς» ἀλήθειας – «έπιστημολογικό ἐπακόλουθο» τῆς δοπίας ὑπῆρξε καὶ ἡ Ἱερά Εξέταση – στά πανεπιστήμια ἀναζητεῖται ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια καὶ ὑποθάλπεται ὁ ἀπελευθερωτικός λόγος. Αποτέλεσμα αὐτοῦ ὑπῆρξε ἡ μετάβαση τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό μια κατάσταση ὑποταγῆς στό δόγμα στήν εἰλευθερία τῆς δημιουργίας, ἀπό τὴν ἱεροκρατία στὴν πολιτική. Κυρίστη δύναμη τῆς ἴστοριας, καθίστασε ἐκτὸτε βαθμαία, μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, ἡ κρατική ἔξουσία: δ' Ἡγεμονίας ὁ Λεβαντίου.

Θά χρειαστεί νά παρέθουν αιώνες, γιά νά μπορέσει νά μετατραπεί ή νέα αυτή κατάσταση πραγμάτων. Ή δεξιληξ πού έγκαινιάζεται τότε, και πού συνισταται στήν άπειρυθρωση τού πολίτη και τού θνουνς, θά γίνει και πάλι πρώτα στά πανεπιστήμια και μετά στά ίστοσία. Στά περι-

στήμα εκείνη προετοιμάζεται πράγματι αύτό πού στις άρχες του 19ου αιώνα θά έκδηλωθεί ώς εισβολή, στό γνωστικό χώρο, τον άνθρωπον και της ιστορίας, δηλαδή τών έπιστημάτων πού τοποθετοῦν στό κέντρο το γνωστικού ένδιαιφέροντος τόν άνθρωπο και την ιστορία του. Και είναι τότε άκριβώς πού χειραφετούνται οι πολίτες και τά έθνη.

Στήν ιστορία τού πανεπιστημίου μπορεῖ διεσπούτικός αναγνώστης νά βρει πολλά γιά τήν ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀνδρῶν ὁλόκληρη τήν ουδίστη της. Ἡ ἀμερικανική ἐπανάσταση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας και ἡ γαλλική τῆς πολιτικῆς ἀπελευθέρωσης ἀποτελοῦν ίστορικό ἀπόχρονο τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας, ἐπιστημολογικό ἐπακόλουθο τῆς πανεπιστημιακῆς προβληματικῆς τῶν νεοτέρων χρόνων.

Ο κατακερματισμός τού ἀνθρώπου ὡς γνωστικοῦ ἀντικειμένου, λόγω τοῦ διαιωνισμοῦ τον ἀπό τις διάφορες ἐπιστήμες πού τὸν διαιφλονικοῦ – σὲ μιὰ στιγμὴ, μάλιστα, πού τὸ καρτεσιανὸν γνωστικό δέντρο ἔχει μετατραπεῖ σέ δάσος –, θά προκαλέσει τὴ γένεση μᾶς ἀντιανθρωπιστικῆς συστηματικῆς ἐπιστήμης καὶ σκέψης, πού τὸν πάγει τὴν ίδιατερότα τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἐφίμερου στὴ γενικότητα τῆς δομῆς καὶ τοῦ αἰώνιου, μεταβάλλοντας τὴ δια-κριτική προσωπικότητα σὲ θεματική παραλλαγή καὶ τὴν ἀνθρώπινη σημαντική ἔλευθερία σὲ σημειωτική υποταγή, γιά νά δόδηγηθοῦμε ἔτσι, τελικά, σ' ἔνα εἴδος ἐμπραγμάτωσης τῆς ἀνθρωπότητας. Πολιτική ἐπέκτασης αὐτοῦ, θά είναι τὰ δόκιληρωτικά καθεστῶτα τοῦ πρώτου μέρους τοῦ 20οῦ αἰώνα καὶ ή ύπερτροφική καὶ ἀντιδημοκρατική ἐνίσχυση τῆς κεντρικῆς ἔξουσίας. Ή ἀποτελεσματικότητα τῆς καταπίεσης τοῦ ἀνθρώπου αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, είναι χωρίς προηγούμενο.

Αποστολή τού πανεπιστημίου είναι, λοιπόν, κάθε φορά νά ξεπεράσει τήν έποχή του, άφου, προηγουμένως, ξεπεράσει τόν έαυτό του. Ή άρχη πραγμάτωσης, σημερά, τής διπλῆς αντῆς υπέρβασης, δφείλεται στήν πανεπιστημιακή γενιά τής δεκαετίας τού '60. Πρίν έρθουμε, δμως, στό νέο πανεπιστήμιο, ής δοῦμες άκομα μά φορά, τό παλαιό, πού δέν έπιτρέπεται πλέον νά συνεχίσει νά λειτουργεῖ, ἐκεῖ τουλχιστο πού οί ἀνθρωποι ἔξακολουθούμενοι νά είναι ἐλεύθεροι, δηλαδή ἐκεῖ πού δύσμος προροδεύει.

B. Τό Παλαιό Πανεπιστήμιο

Παλαιό πανεπιστήμιο έννοούμε έκεινο που άναγεται ή παραμένει πι- στό στη ναπολεόντεια έμπνευση και στίς δομές και τή φιλοσοφία του γερμανικού πανεπιστημίου του Humboldt, έκεινο, δηλαδή, που κυριαρχεῖ στήν Εύπολη, κυρίως στό ηπειρωτικό της τμήμα, μέχρι και τή δε- καετία του '60.

Τό μοντέλο αυτό δργάνωσης και λειτουργίας της άνωτατης παιδείας παρουσιάζει σήμερα δύο δψεις, μιά δψη πρωτοποριακή και μιά άναχρονιστική.

Η πρωτοποριακή του πλευρά έγκειται στό δι τί αποτελεῖ άκόμα, στά πλαίσια τῆς κοινωνίας πού τό γέννησε, τό ώριμασε καί τώρα τό έγκαταλείπει, μιά νησίδα δπου ίσχει ένα σύστημα (μερικής) ἀ με σης δημοκρατίας, σχετικής αντονομίας καί συμμετοχής ή συνδιαχείρισης. Τό πανεπιστήμιο αύτό, πού λειτουργεῖ σέ δύο επίπεδα (Ιδρυμα - Σχολές), διευθύνεται, πράγματι, ἀπό ένα συλλογικό δργανο, στό όποιο μετέχουν δι οι οι καθηγητές καί μιά γενική συνέλευση, στήν όποια, ἐκτός ἀπό τό σύνολο τῶν καθηγητῶν, συμμετέχουν άκόμα οι θηγητές καί ένιας η περισσότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ «κατώτερου» ἐκπαίδευτικού προσωπικού. Στά θέματα τῆς αὐτονομίας καί συμμετοχής, τό παλαιό πανεπιστήμιο ἀποτελεῖ, λίγο-πολὺ δηλαδή, ένα είδος προδρόμου, χωρίς αύτό νά σημαίνει βέβαια, δι τό πανεπιστήμιο ἐκείνο, πού θεμελώνεται στή Σχολή καί τήν "Εδρα, δέν έξαρταται τυπικά καί ούσιαστικά ἀπό τήν πολιτική έξουσία. Έν τούτοις, τό παλαιό πανεπιστήμιο ἀποτελεῖ, άκόμα καί σήμερα, συγκριτικά μέ τούς ἄλλους θεσμούς τῆς σύγχρονης κοινωνίας, πρωτοπορία ή, ἀν δχι, διπωσδήποτε δέν θετερεί σχετικά ἀπό κανένα ἄλλο θεσμό.

“Η ἀνάχρονιστικότητά του δέν ἀναφέρεται, λοιπόν, στή σύγχρονη γενική θεσμική πραγματικότητα, ἀλλά στή δική του λειτουργική δυναμική και ἀποστολή. Τό πανεπιστήμιο αὐτό είναι, δηλαδή, ἀνάχρονιστικό στίς δομές και στήν ουδίσια του σέ σχέση με τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, μὲ τῇ φύση του καὶ τὸν ἱστορικὸν ρόλο ποὺ διαδραματίζει. Ἐδῶ καὶ ἄρκετό καιρό, ἔχει πάγινη νὰ προπορεύεται τῆς ἐποχῆς του, δηλαδή, ἀνάμεσα στούς ἀλλούς κοινωνικούς θεσμούς καὶ τὸν πανεπιστημιακό θεσμό, δέν ὑπάρχει πλέον ἡ φυσιολογικὴ ἀπόσταση. Ἀπό ἐδῶ ὁ κίνδυνος τῶν συγκρούσεων καὶ τῆς κρίσης, γιατὶ ἔνα πανεπιστήμιο πού δέν προπορεύεται καὶ δέν πρωτοτυπεῖ, δηλαδή δέν διδάσκει, δέν είναι πανεπιστήμιο. Καὶ δέ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σήμερα δι προπορεύεται ἔνα πανεπιστήμιο πού

* Πρότη δημοσίευση Μάρτιος 1981.

χαρακτηρίζεται από τις άρχες της συγκεντρωτικότητας, της ιεραρχίας και της μονολιθικότητας. Γιατί αύτο πού άντιθετα διεκδικεῖ ή σημειρινή έποχή κι άποτελεῖ, άρα, πρωτοπορία, είναι τό τριπυνχο: αύτονομία, συμμετοχή και πολυκλαδικότητα (ή πολυεπιστημονικότητα).

Τό παλαιό πανεπιστήμιο, δχι μόνο έξαρτιόταν σ' ἔνα πολύ μεγάλο βαθμό ἀπό τό ύπουργεο Παιδείας, πράγμα πού ἀναφροῦσε ούσιαστικά τήν τυπικά καθιερωμένην αὐτονομίαν του, ἀλλά και διεπεύθαν ἀπό ἔνα οἰονεῖ φεουδαρχικό καθεστώς, πού ἀναγνωρίζει στό τακτικό καθηγητικό προσωπικό ἀπόλυτες ἔξουσίες, πράγμα πού συνεπάγεται τή μή συμμετοχή στήν πραγματική διαχείριση τῶν ἰδρυμάτων τῶν μελῶν τοῦ λοιποῦ ἐκπαιδευτικοῦ προσωπικοῦ και κυρίως τῶν φοιτητῶν. 'Ο ἀποκλεισμός τοῦ μῆ καθηγητικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προσωπικοῦ ἀπό τή διαχείριση τῆς ἀνώτατης παιδείας, ἀποτελεῖ κατάφωρη σέ βάρος του ἀδικία, ἄν ληφθεῖ ὑπόψη τό σημαντικό ἔργο πού ἐπιτελεῖ. 'Ακόμα πιό ἀντιφατική δμως μέ τήν κοινωνική λογική και τήν πραγματικότητα, είναι ἡ μή συμμετοχή στή διαχείριση τῶν Α.Ε.Ι. τῶν φοιτητῶν.

Τό εύρωπαϊκό πανεπιστήμιο, πουύ ἄρχισε τη σταδιοδρομία του τον περασμένο αιώνα, γιά νά λειτουργήσει μέχρι και τή δεκαετία τού '60, πραγματοποίησε ἐν μέσω τῶν ἀπόλυταρχικῶν καθεστώτων, τῆς λαϊκῆς ἀμάθειας και τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἴστορικά, οἰκονομικά και πολιτιστικά καθυστερημένων λαδῶν, τή δεύτερη πανεπιστημιακή ἡ ἐπανάσταση ση πού συνέβαλε στήν εθνική χειραφέτηση τῶν λαδῶν και στή δημοκρατική ἀφύπνιση τῶν πολιτῶν. Τό πανεπιστήμιο αὐτό, ἐκπλήρωσε, λοιπόν, τήν ἀποστολή του.

Γ. Τό Νέο Πανεπιστήμιο

Τό εύρωπαίκο πανεπιστήμιο διανένει σήμερα τήν τρίτη του ἐπανάσταση, ή δόποια διαιφέρει ἀπό τίς προηγούμενες, δχι μόνο ώς πρός τό ὑποκείμενο, ἀλλά καὶ ώς πρός τόν τρόπο πού πραγματοποιεῖται. Ἡ πώτη πανεπιστημιακή ἐπανάσταση, πού ἀναπτύχθηκε στό Μεσαίωνα καὶ κατέληξε στήν Ἀναγέννηση, είχε ώς ὑποκείμενο τόν ἔδιο τόν πανεπιστημιακό θεσμό, ἐνῶ ή δεύτερη, πού ἅρχισε μέ τήν Ἀναγέννηση, γάρ νά καταλήξει στή Διαφώτηση, είχε ώς φορέα τόν πανεπιστημιακό δάσκαλο. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις, τό πανεπιστήμιο παρέμεινε ἐρμητικά κλεισμένο μέσα στά τείχη του, πραγματοποιώντας τήν ἀλλαγή τῆς ἴστορίας μέσα στίς αἰθουσές του. Ἀντίθετα, τό ὑποκείμενο τῆς τρίτης αὐτῆς πανεπιστημιακῆς ἀλλαγῆς, είναι ὁ φοιτητής, ἐνῶ ὁ τρόπος μέ τόν ὄποιο τό πανεπιστήμιο ἐπεμβαίνει πλέον στήν ἴστορια, είναι ἡ μεσοστήνη. Τό πανεπιστήμιο είσταλλε σήμερα στήν κοινωνία, διεκδικώντας νά ἐγκαθιδρύσει στούς κόλπους της ἕνα ἡ μεσοστήνη κριτικό λόγο. Δίνει πλέον τήν ἐντύπωση δτι ἐπωμίζεται ἐνα μέρος τῆς ἡμεσης ευθύνης γιά τήν πορεία τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων.

Η Ιστορική πρόκληση, στήν όποια τό σημερινό πανεπιστήμιο θεωρεῖ τόν έαυτό του ύποχρεωμένο ν' ἀπαντήσει, είναι ή καταναλωτική κοινωνία και διαλεκτικός κίνδυνος, πού ἀπορρέει, μιᾶς πνευματικής (ήθικής και πολιτικής) πτώχευσης της ἡγεμονίας ἡ θρόποτη τας. Οι φοιτητές, πού διασταύρωνται φύσει ἀπό την «προμηθεϊκό σύμπλεγμα», θεωρησαν καθηκόν τους, κάτω ἀπό την πίεση ειδικῶν περιστάσεων –καὶ βλέποντας τή λιγοψυχία τῆς σύγχρονης Ιστορίας— νά ἐπέμβουν, ἀν δχ για ν' «ἀλλάξουν» τόν κόσμο, τουλάχιστο γιά νά διασώσουν τόν ἀνθρώπο. Αντό πού χαρακτηρίζει ένα νέο πανεπιστήμιο είναι, σήμερα, τό χρέος ν' ἀντισταθεῖ στή σύγχρονη διαδικασία ἀπορίας σημερινού και ἀπορίας. Τό αίτημα γιά ένα νέο πανεπιστήμιο συνδέεται ἀναπόσπαστα μέτη γενική ἐπιδιώξη τῶν νεοτέρων γενεῶν γιά ένα καθορισμό τῆς ἀνθρώπινης τιμῆς καὶ μιὰ μοντέρνα διατύπωση τῶν θεμελιώδῶν δικαιομάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη. Ή ἀποκατάσταση τῆς αὐθεντικότητας τοῦ πανεπιστημίου. Τό πανεπιστήμιο δέ μπορεῖ νά είναι πανεπιστήμιο, ἀν δέν ἐργάζεται στήν προετοιμασία μιᾶς καλύτερης ἀνθρωπότητας. Καὶ τό πανεπιστήμιο δέ μπορεῖ νά ἐργάζεται σέ μιά τέτοια προσποτική, ἀν δέν ἀποτελεῖ ἥδη τό ἕδιο πρότυπο ἀνάτερης ἀνθρωπότητας.

Αὐτὸν ποὺ ἀκριβῶς ὑποχρέωσε τὴν Εὐρώπη, ἀπαντώντας στήν πρόκληση τῶν καιρῶν, νά προβεῖ, κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετίας, σέ μια διορθωτική ἐνέμβαση στά πανεπιστημιακά πράγματα, ἀποτέλεσμα τῆς δύοις ὑπῆρξες ή μεταρρύθμιση τῆς ἀνώτατης παιδείας, ἐνναν τό γεγονός δτι τίς τελευταῖς δεκαετίες ἔχει θέατρο παραδιών ποσοτικῶν καὶ ποιοτικῶν ἀλλαγῶν, τόσο εὐρύτερα κοινωνικῶν, δσο καὶ στενότερα σχολικῶν. Γύρω ἀπό τό πανεπιστήμιο, συμ-

βαίνουν τότε κολοσσιαῖ γεγονότα, δπως ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, ἡ ἀποαποικιοκρατία, ὁ χωρισμός τοῦ κόσμου σὲ ζῶνες ἐπικυριαρχίας, ἡ πολιτική ἀνέλευθερία σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πλανήτη, ἡ κοινωνική ἀνίσοτητα σ' ἔνα ἄλλο, ἡ ραγδαία οἰκονομική ἀνάπτυξη, ἡ γενική τάση ἐπικράτησης ἐνός πνεύματος πλεονεξίας κ.λ.π. Μέσα στο πανεπιστήμιο, τήν ίδια δρά, ἔχομε τή φοιτητική ἑκρηξη, τή ραγδαία δηλαδή καὶ χωρίς προηγούμενο αὐξήση τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ, τήν αὐξήση τῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων καὶ ίδιως τῶν βοηθῶν καὶ ἐπιμελητῶν, τήν αὔξηση, τέλος, τῆς ἀμεσῆς πανεπιστημιακῆς ἐπιδρασῆς στήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας.

"Αν αυτή είναι ή νέα κοινωνική καὶ πανεπιστημιακή κατάσταση καὶ ή νέα σημασία τοῦ πανεπιστημίου πού ἀπορρέει, ποιά είναι ἡ πρέπει τότε νά είναι ή νέα του δομή καὶ τό νέο του περιεχόμενο;

Τό νέο μοντέλο πανεπιστημίου που προτείνει θεωρητικά και ξεμπρακτα σήμερα ή Εύρωπη, δρίζεται από την υιοθέτηση κι εφαρμογή, μέ τόν κοινωνικά διποτελεσματικότερο τρόπο, τῶν τριῶν ἀντίθετων ἀρχῶν ἀπό ἐκεῖνες που ἀποτέλεσαν τὴν ταυτότητα τοῦ παλαιοῦ πανεπιστημίου, δηλαδή ἀπό τὴν ὑποκατάσταση στὶς ἀρχές τῆς συγκεντρωτικότητας, τῆς λεραρχίας καὶ τῆς μονολιθικότητας τῶν ἀρχῶν τῆς αὐτονομίας, τῆς συμμετοχῆς καὶ τῆς πολυεπιστημονικότητας.

1) Αὐτονομία

‘Η ένίσχυση σήμερα της πανεπιστημιακής «αύτονομίας» έπιβάλλεται από την πρόσφατη προσπέλαση στά Α.Ε.Ι. ένός δύο και περισσότερο διογκούμενου άριθμου έκπροσώπων τῶν λαϊκῶν στρωμάτων και τή συνειδητοποίηση τῶν ίδιων και τῆς κοινῆς γνώμης γιά τήν ιστορική χειραφέτηση και τόν ύπερταξικό τους ρόλο. Τό πανεπιστήμιο δέν όπαγεται στήν έκαστοτε πολιτική έξουσία, άλλα στήν κοινωνική νομιμότητα και σκοπιμότητα, τῆς όποιας ή πολιτική έξουσία δέν είναι πλέον ο ἀποκλειστικός έκφραστής. Τό πανεπιστήμιο δέν άλλου δέν ἀνήκει, δωπικές είναι εύνότητο, στούς καθηγητές και τούς φοιτητές, άλλα, μαζί μ' αὐτούς, στήν έθνική ιστορία. Ή «αύτονομία» (είναι κοινωνικά ἐπικινδυνού νά διμιούριμε γιά «αυτοτέλεια») δέ σημαίνει ἀσφαλῶς δτι τό πανεπιστήμιο δέν όπαγεται στό Σύνταγμα και στούς νόμους, άλλα μόνο δτι, ἔκτός ἀπό τό συνταγματικό και τό νομοθετικό δίκαιο, τά Α.Ε.Ι. διέπονται κι ἀπό τό «πανεπιστημιακό δίκαιο», ἀπό τούς «κανόνες δικαίου δηλαδή πού ρυθμίζουν ἐκείνο τό μέρος τῶν δραστηριοτήτων τους πού ἀφήνεται ἀπό τό Σύνταγμα και τό νομοθέτη, ώς ἐκ φραση ση μιᾶς κοινωνικά δικαιολογητικά τονς εὐχέρεια. Τό πανεπιστήμιο δέν ἔχει δικό του «τέλοις», δέν ἐπιδιώκει δικούς του σκοπούς, όπτε ἔχει ἐπάρκεια ή αντάρκεια (αὐτό σημαίνει «αυτοτέλεια»), άλλα ἐντάσσεται στήν εύρυτερη κοινωνική τελολογία, συμβάλλοντας στήν ἐπίτευξη τῶν γενικῶν σκοπῶν τῆς κοινωνίας. ἀντίθετα, μπορεῖ νά λειτουργεῖ, και λειτουργεῖ, και στή βάση κανόνων

πού θέτει ελεύθερα τό ίδιο. Αυτό πού άναγνωρίζεται στό πανεπιστήμιο είναι δηλαδή ή δυνατότητα νά έπιλεγει τόν τρόπο λειτουργίας πού τό ίδιο θεωρεί ώς τόν προσφορότερο (αύτονομία) κι όχι ν' άκολουθει ίδιους σκοπούς (αυτοτέλεια). Τό πανεπιστήμιο γιά τό πανεπιστήμιο, δημος ή τέχνη γιά τήν τέχνη, θά ήταν κάτι τό έντελως άντιθετο μέτρην κοινωνική σοβαρότητα. Ή άλλωστε σχετική αυτή δικαιοκή άνεξαρτησία, έξασφαλίζοντας στόν πανεπιστημιακό θεσμό, λόγω τής συνταγματικής κατοχύρωσης, ένα καθεστώς κάπως άναλογο μέτρη τό καθεστώς τής άνεξαρτησίας πού διέτει τή δικαιοκή έξουσία, άναγνωρίζεται και ύπάρχει γιά χάρη τού κοινωνικού συμφέροντος κι όχι τού ένδος ή τού άλλου Α.Ε.Ι. (και πολύ λιγότερο άσφαλως γιά χάρη τής μιᾶς ή τής άλλης κατηγορίας τῶν μελῶν του). "Όταν γ' αυτό, σε περίπτωση κρίσης στά πλαίσια ένδος Α.Ε.Ι., οι νόμιμοι έκπρόσωποι τού ένδος ή τού άλλου φορέα ζητοῦν τήν έπειβαση άλλων μεριδών κοινωνικών φορέων ή τής πολιτείας ή τής κοινῆς γνώμης, όχι μόνο δέν παραβιάζεται ή πανεπιστημιακή αύτονομία μέ μιά παρόμοια έπειβαση, άλλα άντιθετα ή μή πραγματοποίηση της θά πρέπει νά θεωρηθεί ώς παράλειψη μείζονος καθηκόντος. Στό πνεύμα αυτό παρουσιάζεται έκπληκτη ή άποψη πού διατυπώθηκε άπό «δημοκρατική καθηγητή» σε «δημοκρατική έφημερίδα» δητή η συνδυασμένη κριτική, πού άσκησε η Βουλή τής 20.12.80 στά πανεπιστημιακά πράγματα παραβιάζει τήν «πανεπιστημιακή αυτοτέλεια». Μία παρόμοια άποψη μάς γυρίζει στήν προβληματική τού τύπου, άν τό Σάββατο έγινε γιά τόν άνθρωπο ή ό άνθρωπος γιά τό Σάββατο...

Η αύτονομία, πού άποσκοπει στήν άποψη γή τής κρατικής, πολιτικής και σε τελευταία άναλυση κομματικής (δηλαδή διλγαρχικής) «αύθαιρσίας», δέ μπορει και δέν έπιτρέπεται νά μετατραπει σε πανεπιστημιακή, καθηγητική ή φοιτητική (δηλαδή διλγαρχική) «άσυνδοσία». Στήν τελευταία αυτή περίπτωση, καθός και σε κάθε περίπτωση άδρανειας ή άδιαφορίας τῶν ένδιαφερομένων, τό κοινωνικό σ μ φέρον ον ύ περι σχύει τής ή αύτονομίας. "Όταν τό κοινωνικό συμφέρον φημείωνται στό δύνομα τής αύτονομίας ή δtan δρισμένη άντικονωνική συμπεριφορά καλύπτεται ύπό τό μανδύα τής αύτονομίας, τότε αφρούνται αύτόματα τά προνόμια πού συνάπτονται στήν άρχη αύτη. Η αύτονομία, πού στρέφεται κατά τού συγκεντρωτισμού, δέν είναι εξ άλλου άσυμβιβαστη μέ τήν άρχη ένός ένιαίου προγραμματισμού γιά τό σύνολο τῶν Α.Ε.Ι. "Ένας γενικός νόμος γιά τήν άντατη έκπαίδευση δέν είναι στήν πραγματικότητα παρά αύτό άκριβως πού δρίζει τό Σύνταγμα στό άρθρο 16 παρ. 5, δηλαδή ένας δριγανικός νόμος γιά κάθε ένα χωριστά άπό τά Α.Ε.Ι. τής χώρας. "Άντι ο νομοθέτης νά συντάξει δεκατέσσερις ταυτόσημους δριγανικούς νόμους, δημος συνταγματικά δικαιούνται νά πράξει, προτιμάντι γιά λόγους οίκονομίας και στοιχειώδους λογικής, νά συντάξει ένα γενικό δργανικό νόμο περί άνωτης παιδείας. Η συμπεριφορά αύτή τού νομοθέτη, όχι μόνο δέν είναι άντισυνταγματική, άλλα βρίσκεται και σε πλήρη άμρονία μέ τίς ύπερσυνταγματικές άρχες τής κοινωνικής λογικής και λιτότητας, μέ τήν ούσια στική ή δηλαδή συντάγματική νομοθέτης.

Άντό πού νομιμοποιει τήν άρχη τής αύτονομίας ώς νέο θεμέλιο του πανεπιστημίου και μπορει νά τήν καταστήσει λειτουργικά ένεργο και άποτελεσματική είναι ή συμπληρωματική άρχη τής συμμετοχής.

2) Συμμετοχή

Η συμμετοχή, έπίτευγμα τής σημειρινής έποχής, άποτελει νέο δρισμό τής άτομικής και κοινωνικής άνθρωπινης ξέιοπρέπειας, νέα έκφραση τῶν θεμελιωδών δικαιωμάτων τού άνθρωπου και τού πολίτη και προπτική μάς νέας άνθρωποπότητας. Άμφισθητώντας τήν άρχη τής έξουσίας της άνθρωπου άπό άνθρωπο, έγκαθιδρύει τό δικαιώμα κάθε άνθρωπου γιά ίσοτημη συμμετοχή στή διαχείριση τής ιστορίας στό μέτρο πού αύτη είναι και δική του ιστορία. "Ένω ή αύτονομία άρνεται τήν έξαρτηση τού πανεπιστημίου άπό τήν κεντρική έξουσία, άπό τό κράτος, έξαρτηση πού διέφελεται στήν οίκονομική ίσχυ τού τελευταίου και στήν προτεραιότητα τής οίκονομίας στήν δύοια είναι ζευγμένο και τό ίδιο, ή συμμετοχή άναιρει τήν έσω πανεπιστημιακή λειτουργία, δηλαδή τήν κατάσταση έκεινη τῶν πραγμάτων πού έξασφαλίζει στήν καθηγητική μειονότητα διλγαρχικά προνόμια. "Ένω μέ άλλα λόγια ή αύτονομία άποτελει με τα τόπια ση τής ή έξι ουσίας (όχι συγκεντρωτικό άλλα άποσυγκεντρωτικό σύστημα διαχείρισης τῶν Α.Ε.Ι.), ή συμμετοχή άποτελει τρόπο άσκησης ή έξι ουσίας (όχι διλγαρχική άλλα δημοκρατική διαχείριση τῶν Α.Ε.Ι.). Η ιστορική έφεση τής δημοκρατικοποίησης τῶν κοινωνιῶν, πού άκολουθειται πιστά έδω και δύο αἰώνες, γνωρίζει μιά ίδιατερη έξαρση σήμερα μέ τήν άρχη τής συμμετοχής.

Η καθέρωση τής άρχης αύτης έπηρξε άναγκαστο έπακόλουθο τής αύξησης τού φοιτητικού πληθυσμού και τού μή καθηγητικού έκπαιδευτι-

κού προσωπικού, τής συνειδητοποίησης τού ούσιαστικού ρόλου πού αύτό διαδραματίζει στά πλαίσια τής πανεπιστημιακής άποστολης, καθώς και τής ιστορικής σημασίας τής μετάβασης άπό τήν άνωτατη παδεία τῶν προνομιούχων σε μιά άνωτατη παδεία τῶν μαζῶν. Ή διεκδίκηση τού δικαιώματος τής συμμετοχής προέρχεται άπό τής νεότερες γενιές πού καταλογίζουν στής παλαιότερες ένα δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τήν πληγή στήν άνθρωποτητα πού λέγεται άποικοικρατία και τήν πρόσφατη άντιδημιουργική και άντιασθητική στρατηγική τής κατανάλωσης και ύποταγής τού άνθρωπου στό μή άνθρωπον. Οι νεότερες γενιές, κάνοντας τόν παλογούμα τής πρόσφατης ιστορίας, διαπιστώνουν και καταγγέλλουν μιά «χρεωκοπία», στήν οποία και θεμελιώνουν τήν άξιωσή τους γιά συμμετοχή στή διαχείριση τού παρόντος και τού μέλοντος.

Η συμμετοχή έχει τό δημοκρατικό πλεονέκτημα νά μή χωρίς είτε τά μέλη μιᾶς κοινότητας σ' έξουσιαστές και έξουσιαζόμενους, άλλα νά τά ένωνται στή φύση τού άνθρωπου. Η συμμετοχή ίδιαίτερα τῶν φοιτητῶν στής άποφασίες ούσιας τῶν Α.Ε.Ι., είναι ή ενφυέστερη «ύποχωρηση» πού μπορει νά κανεί μά φιλοπρόδοδη εύφορής κοινωνία. Η λεπτοχάρια δέν έχει θέση στά πανεπιστήμια, ένων έχει άντιθετη θέση εκείνη, ή πειθαρχία. Στήν πειθαρχία ύπάρχει συμμετοχή, ένων δέν έπάρχει στήν ή πειθαρχία. Η άρχη τής πειθαρχίας τείνει νά ύποκατασταθει στήν άρχη τής έπιβολης. Αύτο είναι και τό βαθύτερο νόμα τής συμμετοχής και τό μεγάλο μήνυμα τής τρίτης αύτης πανεπιστημιακής έπανάστασης. Τό «έλληνικό πρότυπο» δημοκρατίας θεμελιώνεται στήν άρχη τής πειθαρχίας και τήν άναγνωριση τῶν πολιτών ώς ήπιαντων μελῶν τής κοινότητας.

Η συμμετοχή ήταν στά σχέδια τής ιστορίας, κάθε άποτελειρα πάρεμποδιστει θά είναι έπομένως μάταιη. Η άρχη τής συμμετοχής μαζί μέ τήν άρχη τής αύτονομίας, άρχες πού άποτελούν και τήν ούσια τού νέου πανεπιστημίου, στρέφονται κατά τού συγκεντρωτικού συστήματος και τάσσονται υπέρ τής αύτοσυγκέντρωσης και ταυτόχρονα, έκει πού αύτό χρειάζεται, υπέρ τής άποκεντρωσης τής έκπαιδευτικής έξουσίας.

Η αύτονομία και ή συμμετοχή άντιπροσωπεύουν τελικά τό «κάτι εκείνον» χωρίς τό άποιο τό πανεπιστήμιο θά βρίσκεται στή έξης σε διαρκή κρίση. Μόνο η συμμετοχή μπορει πράγματι σήμερα ν' άποκαταστήσει τή λειτουργική ίκανότητα τού πανεπιστημιακού θεσμού. Από τό βαθύτο στόν άποιο θά υιοθετηθει και τόν τρόπο πού θά έφαρμοστει κρίνεται ή τύχη τού νέου πανεπιστημίου και ή ιστορική άπόδοση τής ένψης της κοινωνικής λειτουργίας πού άπειλεται άπό τά ίδρυματα τά έπιφορτισμένα μέ τήν παροχή τής άνωτατης παιδείας.

Η συμμετοχή, έκτος άπό άναγνωριση ένός φυσικού και κοινωνικού δικαιώματος, άντιπροσωπεύει λοιπόν σήμερα έχι μόνο τόν κατεξοχήν οριαστικό τρόπο διαχείρισης τού σύγχρονου ένηλικιωμένου πανεπιστημίου, άλλα έπι πλέον κι ένα άποφασιστικό έπιχειρήμα υπέρ τής πολιτικής δημοκρατίας έναντι τής δικτατορίας τού προλεταριάτου.

3) Πολυεπιστημονικότητα

Τό παλαιό μοντέλο δργάνωσης τής άνωτατης έκπαιδευσης θεμελιώνεται στή Σχολή και τήν Έδρα. Ό ρόλος τού ίδρυματος περιορίζεται σ' ένα τυπικό στοιχειώδη συντονισμό τού έργου τῶν συστεγαζόμενων Σχολῶν. Και τό ίδιο ήταν σε δι, τι άφορα τίς σχέσεις τής Σχολής μέ τίς έδρες πού τόπο άποτελούν, πρόκειται δηλαδή κι έδω γιά ένα άπλο συντονισμό συστεγαζόμενων έδρων. Στό σύστημα αύτό άμοσην διάρκεια στήν Έδρα, άνάμεσα στήν έποια και τή Σχολή δέ μεσολαβει τίποτα, πράγμα πού άκριβως δημιουργει τήν παντοδύναμια τής. Οι σχέσεις άνάμεσα στής Σχολές, τόσο στό παιδαγωγικό, δσο και στό έπιστημονικό έπιπεδο, είναι άνυπαρκτες. Η μία Σχολή σε σχέση μέ τήν άλλη είναι κλειστό φρούριο. Οι σχέσεις άνάμεσα στά διάφορα ίδρυματα, δημος και οι σχέσεις τους μέ τήν εδρύτερη κοινωνία, μέ τό λαό, είναι έπιστημα άνυπαρκτες.

Τό άπομονωτικό, κλειστό κι άπομονωτικό αύτό σύστημα θά δοκιμαστει άπό τή βαθμιαία δημιουργία μιᾶς κοινής πανεπιστημιακής άλλα και ενδύτερα κοινωνικής κριτής προβληματικής, άπό τή μεθοδολογική έπικοινωνία τῶν διαφόρων έπιστημονικῶν πεδίων, κυρίως άπό τήν έμφανη νέων έπιστημῶν και έπιστημονικῶν κλάδων, καθώς έπισης κι άπό τή διεύρυνση τῶν έπιστημονικῶν άμριδοιστήτων και τής κοινωνικής άποστολής τῶν Α.Ε.Ι. Οι νέες έπιστημες θά διαρρήξουν τήν παραδοσιακή δομή τής Σχολής, διδηγώντας στή δημιουργία Τμημάτων και Τομέων. Μέ τούς Τομείς ίδιας είσαγεται στά πανεπιστήμια μιά νέα μορφή έργασιας και λειτουργίας, πού τήν χαρακτηρίζει δημοκρατικότητα ώς πρός τήν δργάνωση και κοινωνικότητα ώς πρός τό άποτελεσμα. Άπο τή μοναρχία τής έξι ουσίας (όχι διλγαρχική άλλα δημοκρατική διαχείριση τῶν Α.Ε.Ι.).

ραγωγής δρισμένου έργου στή συλλογική αύτοελεγχόμενη κοινωνική άποδοση.

Τό μονοεπιστημικό σύστημα άνωτατης ἐκπαίδευσης, που δέν είναι ἀσχετο μέ τήν παραγωγή ἐνός σύγχρονου «μονοδιάστατου ἀνθρώπου», κάτι αλλωστε πού ὑποδηλώνεται μέ τὸν εὐρωπαϊκό δρο UNI - VERSITAS, πού ἀποτελεται κακή ἀπόδοση τοῦ δρου «πανεπιστήμου», μεταβάλλεται σήμερα σὲ πολυεπιστημικό. Τό UNIVERSITAS μετατρέπεται πράγματι σὲ MULTI-VERSITAS, δηλαδή τείνει νά γίνει παν-επιστήμο. Τά πλεονεκτήματα τῆς ούσιαστικῆς ἐπικοινωνίας τῶν διαφόρων ἐπιστημονικῶν πεδίων είναι ἐπιστημολογικά καὶ πολιτικά. Ἡ ἐπιστημολογική καὶ ούσιαστική ἐπικοινωνία τῶν ἐπιστημῶν ἀποτρέπει τόν κίνδυνο ἐνός βαθεικοῦ συνδρόμου, ή τῆς ἐπιβολῆς ἐνός ἐπιστημολογικοῦ Ιμπεριαλισμοῦ, καὶ ταυτόχρονα ὑποβάλλει τήν προοπτική μᾶς πολιτικῆς κοινότητας πού θ' ἀποτελεῖται ἀπό διοκληρωμένους πολίτες καὶ θά διέπεται ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἀμοιβαίας ἀνοχῆς καὶ τῆς κοινῆς ἀναζήτησης τῶν αὐθεντικῶν ὅρων συμβίωσης καὶ συνεργασίας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πανεπιστημακή παιδεία δέν είναι «π α ρ α γ ω γ ἡ» ἐπαγγελματιῶν ή μόνο ἐπαγγελματιῶν, ἀλλά π ρ ο α γ ω γ ἡ κ α i προαγωγή πολιτῶν καὶ ἀνθρώπων. Δέν είναι μόνο μετάδοση τεχνικῶν ἔξειδικευμένων γνώσεων, ἀλλά καὶ παροχή γενικῆς μόρφωσης καὶ ἔξασφάλιση τῶν προϋποθέσεων ἐνεργοῦ, δημιουργικῆς συμμετοχῆς στόν πολιτισμό.

Τό συμπέρασμα πού προκύπτει, άπό τά δσα προηγήθηκαν, συνίσταται στη διαπίστωση δι τό Πανεπιστήμιο είναι σήμερα ίνποχρεωμένο, όν τό θέλει νά μά βρίσκεται σέ δυσαρδίνια μέ τή νέα ίστορικότητα, που φαίνεται δι τό έγκαινιάστηκε έδω και λίγα χρόνια, νά προβεί σέ μία ίμβράθυνση και διεύρυνση τής άποστολής του. Ή νέα άποστολή του δέν έγκειται πλέον μόνο στήν άναδειξη λαμπρῶν ἐπιστημόνων, τεχνικῶν ή ἑπαγγελματιῶν, άλλα και στήν άνάπτυξη σέ δλους τούς φοιτητές και σέ δλους τούς πολίτες μιᾶς ψηφλῆς συνειδησης κοινωνικότητας, στήν έδρασηση και προώθηση τής δημοκρατίας, άλλα κι άκοδα στη δημιουργία εντυχισμένων άνθρωπών. Τά Α.Ε.Ι. όφειλουν νά είναι πρότυπα κοινωνικῆς όργάνωσης, λειτουργίας και άποδοσης και νά συμβάλουν στήν πολιτιστική άνυψωση δόλκηρου τού λαοῦ. Καθένα στόν τομέα του και κατά προτεραιότητα στόν τόπο τής έδρας του πρέπει νά παρέχει πρότυπες ύπηρεσίες και νά συμβάλει άμεσα και άποφασιστικά στήν κοινωνική πρόοδο.

“Οσο ἀφορᾷ στή δική μας περίπτωση δέν πρέπει νά λησμονεῖται, τήν ώρα αυτή πού πραγματοποιεῖται μιά μείζονα θερινή προσπάθεια ἀναντρο-σαρμογῆς τῶν πανεπιστημιακῶν μας πραγμάτων στά νέα κοινωνικά δε-δομένα, μία προσπάθεια ἀπανένταξης τοῦ πανεπιστημιακοῦ μας θεσμοῦ στό νέο ρυθμό τῆς ιστορίας, δτι στόν τόπο μας ίσχυε κάτι τό μοναδικό. Ἀντίθετα ἀπό τό εὐρωπαϊκό πανεπιστήμιο, πού κατακρίθηκε ώς ἄμεσο προϊόν τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας καὶ «κουλτούρας», τό Ἑλληνικό πανε-πιστήμιο κατακρίνεται γιατί βρίσκεται σέ διάσταση μέ τήν ουδσία τοῦ Ἑλ-ληνικοῦ πολιτισμοῦ, δπως αυτός ἐκφράζεται μέ τρόπο αὐθεντικό ἀπό τόν Ἑλληνικό λαό. Ἔνα πραγματικά Ἑλληνικό Πανεπιστήμιο δέ θα πρέ-πει γι’ αυτό νά ἐμπνέεται μόνο ἀπό τό εὐρωπαϊκό μοντέλο τῆς δεκαετίας τοῦ ’70 οὔτε ἀποκλειστικά ἀπό τίς σύγχρονες γενικές ιστορικές ἀνάγκες, ἀλλά κι ἀπό τή μείζονα εἰδική ιστορική ἐπιταγή τῆς διατήρησης ἀλώβη-των τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἐν γένει πολιτιστικῆς φυσιογνωμίας τοῦ λαοῦ μας.

Παγεπιστήμοι: "Ένας σύνδεσμος άνθρωπων μέ σκοπό τη μελέτη, δόποιος άπονέμει πτυχία πού άναγνωρίζονται ως έγκυρα σ' οδόκληρο τό Χριστιανικό κόσμο, δόποιος έπιχορηγεῖται, και στόν δόποιν έχουν χρηγηθεῖ προνόμια άπό το κάρτα, διστε οδ λαδούς νά βρίσκει πνευματική καθοδήγηση, και τά θεωρητικά προβλήματα πού παρουσιάζονται στήν έξελιξη τού πολιτισμού νά βρίσκουν λύση.

Από τα τρία ρήματα «εἶναι», «πράττειν» και «γιγνώσκειν», ή μεγάλη πλειοψηφία των νέων ἀνθρώπων ἀδίστακτα θεωρεῖ τό δεύτερο ως ἑκφραση τοῦ ἀπώτατου στόχου καὶ σκοποῦ τῆς ζωῆς. Αὐτὴ εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ ἀντιληφὴ τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ξέρει τί θέλει καὶ πού δύναται ἐπιθυμεῖ νά θέλει τίποτα ἄλλο. Ο μέσος διοικητικοῦ σύμβουλος ἐνός Ἀμερικανικοῦ κολλεγίου θά βρεῖ ἀξιέπαινη τὴν προσπάθεια ἐνός καθηγητῆς νά χρησιμοποιεῖ δῆλο τὸ διαθέσιμο χρόνο ποὺ μπορεῖ νά ἔξοικονομεῖ γιὰ τὴν ἀπόκτηση χρημάτων: ἂν ἀφιερώνει τὴν ἐνεργητικότητά του σὲ δοπιαδήποτε καθαρά θεωρητική ἐρευνα, οἱ διοικητικοῖ σύμβουλοι θά τοῦ ρίζουν ἵνα λοξὸς βλέμμα, σάν νά ηταν ἔνας ἀνυπόληπτος καταχραστής τῶν εὑκαιριῶν ποὺ τοῦ δόθηκαν. Στὴν Ἀγγλίας αὐτή ἡ ἀντιληφὴ παίρνει μιὰ ὅψη ποὺ εἶναι κάπως λιγώτερο χονδροειδῆς: διώμας, δοντὰς ἀλλοδαπῆ, μᾶς ἐπιτρέπει νά διακρίνουμε τὸ σφάλμα τῆς πιὸ εὔκολα ἀπόδοσης διατυπώνει τὸ ἀξίωμα, διτὶ κανεὶς ἀπολύτως σκοπός δέ θά πρέπει νά ἐγκρίνεται χωρὶς κάποιο λόγο, ἐκτός ἀπό τὸ σκοπὸν τῆς διάτηρησης τῆς κοινωνίας: καὶ ἐφαρμόζοντας αὐτὸν τὸν κανόνα διακηρύσσει διτὶ ή μόνη ἔγκυρη δικαιολογία γιὰ τὴν ἐνθάρρυνση τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητας ἔγκειται στὴν τάση τῆς νά διατηρεῖ «τὴν ἴσοροπία τῆς κοινωνίας». Αὐτή εἶναι ἀλληλιά μιὰ Βρετανική φράση, κι ἔννοω τή Βουλή τῶν Λόρδων, τά κεκτημένα δικαιώματα κι διλα αὐτά. Δέν πάει πολὺς καιρός πού εἰδαμε ἔνα Ἀμερικάνο ἐπιτήμονα καὶ ἀνθρωπο μέ κδρος νά συζητεῖ γιά τὸ σκοπὸν τῆς παιδείας χωρὶς νά ἀναφέρεται ἐστω καὶ μιὰ φορά στὸ μόνο κίνητρο ποὺ ἐμψυχώνει τό γηνήσιο ἐπιστημονικὸν ἐρευνητή. Δέν εἴμαι ἀμοιρός εὐθύνης γι' αὐτὸν ούτε ἐγώ ὁ ίδιος, γιατὶ στά νειᾶτα μου ἐγραφα μερικά ἄρθρα γιά νά ύποστηριξώ ἔνα δόγμα ποὺ δύναμαστα Πραγματισμό, δηλαδὴ τὸ διτὶ τὸ νόημα καὶ ή οὐδίσια κάθε ἔννοιας βρίσκεται στὴν ἐφαρμογή πού θά τῆς γίνει. Αὐτό εἶναι σωστό, ἀν κατανοηθεῖ σωστά. Δέν προτίθεμαι νά τό ἀνακαλέσω. Ἀλλά τίθεται τό ἐρώτημα ποιά εἶναι ἡ ἀπώτατη ἐφαρμογή: φαίνεται διτὶ ἐκείνη τὴν ἐποχή ἑκλινα πρός τό νά πναγάγω τὴν ἔννοια στὴν πράξη, τὸ γιγνώσκειν στὸ πράττειν. Η μετέπειτα πεῖρα τῆς ζωῆς μὲ δόδαξε διτὶ τὸ μόνο πρᾶγμα πού εἶναι στ' ἀλήθεια ἐπιθυμητό, χωρὶς κάποιο λόγο πού νά τό κάνει ἐπιθυμητό, εἶναι τό νά καταστήσεις τίς ίδεες καὶ τά πράγματα λογικά. Δέν μπορεῖ κανεὶς στά σωστά του νά ζητήσει τό λόγο γιά τή λογικότητα τὴν ίδια. Η λογική ἀνάλυση δείχνει διτὶ ή λογικότητα συνισταται στὴ σύνδεση, τὴν ἀφομοίωση, τὴ γενίκευση, τὴν ἔνωση ἀντικείμενων σέ ἔνα δργανικό δῆλο — πού εἶναι ἰσάριθμοι τρόποι θεώρησης τοῦ ίδιου οὐσιαστικά πράγματος. Στὴ συναισθηματική σφαῖρα αὐτή ή τάση πρός ἔνωση ἐκδηλώνεται ως Ἀγάπη: Ετσι δύστε ὁ νόμος τῆς Ἀγάπης καὶ ὁ νόμος τοῦ Λόγου νά εἶναι ἔνα.

‘Υπήρχε ένας ἀπλός ἄνθρωπος, διόποιος σέ μια χώρα και μια ἐποχή σκοτεινή τριγυρνούσε προφέροντας ἀξιολογικές κρίσεις γιά τά στοιχεῖα τῆς ἄνθρωπινης ζωῆς, οι διόποις ἔκαναν ἔξαιρετική ἐντύπωση στούς περισσότερους ἀπό μας. ‘Απ’ άλλα του τά ρήτα δέν υπάρχει κανένα, τοῦ διοποίου ή ἀλήθεια νά είχε μεγαλύτερο ἀντίκτυπο μέσα μου, διποις και διος διαπίστωσα στούς ἐπιτυχημένους ἄνθρωπους, ἄνδρες και γυναίκες, ἀπό αὐτό: “Οποιος κάνει ἐπιδίωξη του τήν προσωπική του ενύμεριά, ἀπλῶς θά τήν καταστρέψει διοκληρωτικά.

Η άμερικανική παιδεία στό μεγαλύτερο μέρος της δέν έχει άλλη έπιδιωξη άπό τήν ευημερία μεμονωμένων πανεπιστημιακῶν· κι ἔτσι παρασύρει καὶ αὐτούς νά επιδιώξουν ἀποκλειστικά αὐτὸ τό στόχο. Ένα μεγάλο Πανεπιστήμιο φέρει πάνω στή σφραγίδα του τά λόγια τού ίδρυτη του: «Θέλω νά ίδρυσω ένα ίδρυμα, δουν ό κάθε άνθρωπος νά μπορεί νά μάθει διδήποτε». Ήταν μιά ευγενική ίδεα· καὶ θά ήταν μοχθηρία νά τῆς βρει κανείς έλαττώματα – ίδιως ἀφοῦ δέν είπε ποιόν ἀπότερο σκοπό είχε ίσως στό μυαλό του. Τό πανεπιστήμιο δύως πού προβάλλει αὐτή τήν περιστασιακή παρατήρηση σάν έμβλημά του φαίνεται πώς διακηρύσσει στούς φοιτητές του διτί διό μόνος του σκοπός είναι ή ἀτομική τους εὐημερία. Οι ἐπιστημονικές μας σχολές διανέμουν ἐγκύλιους σις ὅποιες ἐμμένουν κυρίως στό θέμα τῶν παχυλών ἀμοιβῶν τῶν ἀφοίσιτων τους, κι ἔτσι φέρουν στή σκέψη παραστάσεις δύως πλούσια στρομένα τραπέζια μ' ένα ζευγάρι πάτιες Havre de Grace καὶ ένα μπουκάλι Château Margaux. Τί βγαίνει ἀπό μιά τέτοια ἀντίληψη γιά τή μόρφωση και τή

C.S. PEIRCE

[Ο δρισμός είναι άπό το Λεξικό του Αιώνα (Ν. Ύόρκη, 1889). Ενας άπό τους έκδοτες του διποίου ήταν ο Peirce. Το προσωπικό του άντιτυπο, σε είκοσι τόμους με ένδιμασες κενές σελίδες και με πολλές διορθώσεις του γραμμάνες στις λευκές περιβαλλόμενες σελίδες, είναι στη Βιβλιοθήκη Houghton του Harvard, κι ο λεξικογράφος μπορεί άκομα νά το συμβουλευτεί κι νά έπωελθει. Τά άποσπάσματα που άκολουθοιν τὸν δρισμό είναι άπό το δρυτρο του Peirce Πανεπιστήμιο Clark, 1889-1899: *Eortasmos tῆς Δεκατίας* (Worcester, Massachusetts, 1899) στο περιοδικό *Science* (20 'Απριλίου 1900), σελ. 620-622, κι άπο μιά δημι-λία για τὴν 4η Ιουλίου, στο Παρίσι το 1880]

ζωή μιά καί, όπωσδήποτε, ό σκοπός της παιδείας δέν διαφέρει από τό σκοπό της ζωῆς; Τό άποτέλεσμα είναι, δι παρ' δλες τις έπινοησεις καὶ τὰ τεχνάσματα τῆς τέχνης τῶν Ἀμερικανῶν καθηγητῶν, είναι ἀμρίβολο ἄν ποτέ δύοιαδήποτε διδασκαλία ὅπουδήποτε ἀλλού πρόσφερε λιγότερο στὴν εὐτυχίᾳ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Πάντως ἡ πνευματικὴ πενιχρότητα τοῦ τυπικοῦ Ἀμερικανικοῦ σχολικοῦ βιβλίου φτάνει στὰ ἄκρα. Τά μεγάλα μεσαιωνικά πανεπιστήμα, τά σύγχρονα γερμανικά, τά νέα ἐπιστημονικά κολλέγια τῆς Ἀγγλίας, πού ἔκαναν καὶ κάνουν σπουδαῖα πράγματα γιά τὸν φοιτητές τους προσωπικά, κάθε ἀλλο παρά ίδρυθηκαν γιά τὸ προσωπικό συμφέρον τοῦ κάθε ἑνός ἀπό τοὺς φοιτητές τους, ἀλλά, ἀντίθετα, ἐξ αἰτίας τῆς προσδοκίας δι τοὺς ἀλήθειες πού θά ἔρχονταν στὸ φῶς μέσα σὲ τέτοια ίδρυματα, θά διφελοῦσαν τὸ κράτος. Αὐτός δ ὁ σκοπός ἦταν καὶ εἶναι τόσο σταθερά ὑπόψη τους, διτε οἱ πανεπιστημιακοὶ νά ἔχουν φτάσει στὸ σημεῖο νά θεωροῦν δι της δική τους ζωή ἔχει ἔνα σκοπό πέρα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ίδιους.

Κι διμως κι αὐτή ἡ γνώμη εἶναι κατώτερη τῆς μάθησης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Κανένας ἀναγώστης αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ (*Science*) δέν πρόκειται νά μείνει ἰκανοποιημένος μὲ τή δήλωση δι της ἀναζήτηση γιά τίς ἴδες πού δέπονταν τὸ σύμπαν δέν ἔχει ἀλλη ἀξία ἀπό τό δι τοῦ βοηθάει τὰ ἀνθρώπινα ζῶα νά ἀνδένονται καὶ νά τρέφονται. Θά ἐπιμείνει μᾶλλον, δι τὸ μόνο πράγμα πού κάνει τὴν ἀνθρώπινη φύλη ἀντάξια διαώνισης, εἶναι δι τοῦ μποροῦ νά ἀναπτυχθεῖσιν ἀπ' αὐτήν ὁρθολογικές ἴδες καὶ νά προαχθεῖ ὁ ὁρθολογικότητα τῶν πραγμάτων.

Καμάτι ἄλλη ἀποχολία τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι τόσο ἀγνά καὶ ἀμεσα στραμμένη πρός τό μοναδικό σκοπό πού εἶναι δι μόνος συμφωνῶς ὁρθολογικός δισ ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα. Τόσο ἔντονα ἐπηρεάζει δσους τὴν ἐπιδιώκουν νά ὑποτάξουν κάθε κίνητρο φιλοδοξίας, φήμης, ἀπληστίας, ἡ ὑποτροφολῆς κάθε εἰδούς, διτε οἱ ἄλλοι ἀνθρώποι, κι αὐτοὶ ἀκόμα πού ἔχουν σχετικά ὑψηλές φιλοδοξίες, δπως οι θεολόγοι καὶ οι δάσκαλοι, ἀποτυγχάνουν δλότελα σὲ πολλές περιπτώσεις νά μαντέψουν τὰ ἀπλά κίνητρα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐπιστήμης. Τό Πανεπιστήμιο Clark ἀναγνωρίζοντας τὴν ἐπιδιώξη τῆς ἐπιστήμης ὡς τὸν πρῶτο της στόχο, καὶ τή διδασκαλία – χωρὶς ἀμφιβολία ἔνα ἀναντικατάστατο μέσο γιά τή διασφάλιση τῆς συνεχείας τοῦ ἔργου – ως ἔναν ὑποταγμένο σ' αὐτήν ἡ, ἐστω, δευτερεύοντα στόχο, ἔχει ἵσως τὸ ὑψηλότερο ἰδανικό ἀπό δύοιοδήποτε πανεπιστήμιο στὸν κόσμο· καὶ αὐτό, πιστεύω, εἶναι ἀκόμα πιο ὠφέλιμο γιά τὸν κάθε ἔνα φοιτητή ἔχωντα.

* * *

[Τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα εἶναι παρμένο ἀπό δημιλία τοῦ Peirce στὶς 4 Ιουλίου 1880, σὲ συγκέντρωση Ἀμερικανῶν στὸ Παρίσι, γιά τὴν ἐπέτειο τῆς Ἀμερικανῆς ἀνεξαρτησίας].

Ἐνα πανεπιστήμιο στὴ χώρα μας, τό Πανεπιστήμιο Johns Hopkins τῆς Βατλιμόρης, ἔχει προχωρήσει μὲ γνώμονα ἀρχές πού εἶναι καὶ τή εὐθείαν ἀντίθετες πρός αὐτές πού διέπονταν τὰ ἄλλα κολλέγια. Δηλαδή, μόνον ἔδη ἔχει ἀναγνωριστεῖ δι της λειτουργία ἑνός πανεπιστημίου εἶναι ἡ παραγωγὴ γνώσης καὶ δι τη διδασκαλία εἶναι ἀπλῶς ἔνα ἀναγκαῖο μέσο πρός αὐτό τό σκοπό. Ἐν δλίγοις, ἔδω οι καθηγητές καὶ οι μαθητές συναπτίζουν ἔναν δημιο ἀπό κοινοῦ ἀφοσιωμένο στὴ μελέτη, ἄλλοι κάτω ἀπό καθοδήγηση ἄλλοι ο δχ. Μοῦ εἶναι ἀδύνατο νά σᾶς πᾶς ἀκριβῶς, πόσο ἀνεκτίμητη ἐργασία ἔχει προέλθει ἀπ' αὐτό τό μικρό ίδρυμα μὲ τοὺς ἔξι καθηγητές καὶ τοὺς ἔκατόν πενήντα φοιτητές, στὴ φιλολογία καὶ τή βιολογία μέσα στὰ τέσσερα χρόνια τῆς ζωῆς του. Πολλή σημαντική, είμαι βέβαιος. Μέ τό ἔργο του στὶς μαθηματικές καὶ τίς φυσικές ἐπιστήμες ἔχω μεγαλύτερη ἔξοικείωση, καὶ τό λέω μέ ὑπερηφάνεια, – γιατὶ ἀποδεικνύει τὴν πραγματικὴ ἰκανότητα τῆς Ἀμερικῆς γιά τέτοιου εἴδους ἐργασία – δι τη μέσα σ' αὐτά τά τέσσερα σύντομα χρόνια τά μέλη αὐτοῦ τοῦ μικροῦ πανεπιστημίου ἔχουν δημοσιεύσει περίτον ἔκατο πρωτότυπες ἔρευνες, μερικές ἀπό αὐτές μεγάλης ἀξίας, ποσό σχεδόν ίσο μέ τὸ σύνολο τῶν ἐπιτευγμάτων δλων τῶν ὑπολοίπων κολλεγίων στὴ χώρα (μὲ ἔξαίρεση τῆς ἀστρονομία), στά τελευταῖα εἶκοσι χρόνια.

Μετάφραση: Κ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ
Ἐπιμέλεια: Π.Δ. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

C.S.PEIRCE ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Ι'Απο 'Εγκύλιο τοῦ Πανεπιστημίου Johns Hopkins (Νοέμβριος 1882). Περιλαμβάνεται στὸ ἄρθρο τῶν Max Fisch καὶ Jackson Cope 'O Peirce στό Πανεπιστήμιο Johns Hopkins, στὸ βιβλίο τῶν Philip P. Wiener καὶ Frederic H. Young *Μελέτες στή Φιλοσοφία τοῦ C.S.Peirce* (Harvard University Press, 1952) σελ. 289-90]

Αύτή εἶναι ἡ ἐποχή τῶν Μεθόδων· καὶ τό πανεπιστήμιο πού θά ἀποτελέσει τόν ἐκθέτη τῆς ζωντανῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ πρέπει νά εἶναι τό πανεπιστήμιο τῶν μεθόδων.

Παραδέχομαι, βέβαια, δι τό νά ποιμε δι της αὐτή εἶναι ἡ ἐποχή τῆς ἀνάπτυξης νέων μεθόδων ἔρευνας ἀπέχει τόσο πολύ ἀπό τό νά ποιμε δι της εἶναι ἡ ἐποχή τῆς θεωρίας τῶν μεθόδων διτε εἶναι σχεδόν σάν νά λέγομε τό ἀντίθετο. Δυστυχῶς ἡ πρακτική γενικά προηγεῖται τῆς θεωρίας, καὶ εἶναι ἡ συνήθης μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας νά φτιάχνει πρῶτα τὰ πράγματα μ' ἔνα μπερδεμένο τρόπο καὶ νά ἀνακαλύψτει νστερα πῶς θά μποροῦσε νά τά είχε φτιάξει πολύ πιο ενκολα καὶ τέλεια. Καὶ πρέπει νά ἔχομοιογθεῖ δι της έμεις οι μαθητές τῶν σύγχρονων μεθόδων είμαστε μέχρι στιγμῆς φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ λέγουσα, ἐτοιμάσατε τήν δόδον τοῦ Κυρίου τῶν ἐπιστημῶν ὃ ὅποιος ἔρχεται.

...Ἡ θεωρία ὁποιασδήποτε πράξης δέν βοηθάει καθόλου στό νά τήν πράξουμε, ἐφ' δισ αὐτό πού πρέπει νά γίνει εἶναι ἑνός τέτιου περιορισμένου εἰδούς, διτε νά μπορεῖ νά κυβερνᾶται ἀπό τό ἀσυνείδητο μέρος τοῦ ὁργανισμοῦ μας... "Οταν, δημως, πρέπει νά χαραχθοῦν νέω μονοπάτια, δέν ἀρκει μιά σπονδυλική στήλη: χρειάζεται ἔνας ἐγκέφαλος, κι ὁ ἐγκέφαλος νά είναι δργανο τοῦ νοῦ, κι δ νοῦς νά εἶναι τελειοποιημένος ἀπό μιά ἐλεύθερη παιδεία. Καὶ μιά ἐλεύθερη παιδεία—δσο ἀφορᾶ τή σχέση της μέ τη νόση—σημαίνει λογική. Τῆς εἶναι ἀπαραίτητη, καὶ τίποτα ἄλλο δέν τῆς εἶναι ἀπό μόνο τοῦ ἀπαραίτητο...

Οι ἔξειδικευμένοι ἐπιστήμονες—αὐτοὶ πού βάζουν τά ἐκκρεμῆ νά αιωροῦνται καὶ ἄλλα παρόμοια—κάνουν μιά σπουδαία καὶ χρήσιμη ἐργασία, δι κάθε ἔνας πολύ λίγα, δλοι, δημως, μαζί κάτι τεράστιο. Αλλά οι ἀνώτερες στή ἐπιστήμη στά ἐρχόμενα χρόνια εἶναι γι' αὐτούς πού ἐπιτυγχάνουν νά προσαρμόζουν τίς μεθόδους τῆς μιᾶς ἐπιστήμης στίς ἔρευνες μιᾶς ἄλλης...

Λοιπόν, ἀν κι ἔνας ἀνθρωπός δέν χρειάζεται τή θεωρία μιᾶς μεθόδου γιά νά τήν ἐφαρμόσει δπως ἔχει ἥδη ἐφαρμοστεῖ, δημως γιά νά προσαρμόσει στή δική του ἐπιστήμη τή μέθοδο μιᾶς ἄλλης μέ τήν δπως εἶναι λιγότερο ἔξοικωμένος, καὶ γιά νά τήν τροποποιήσει ἔτσι διτε να ταιριάζει στή νέα της χρήση, ἡ γνωριμία μέ τίς ἀρχές πάνω στίς δπως εἶναι μέθοδος στηρίζεται θά ἔχει τά μεγαλύτερα ὀφέλη. Γι' αὐτοῦ τοῦ εἰδούς τήν ἐργασία δι ἀνθρωπος πρέπει νά είναι περισσότερο ἀπό ἔνας ειδικός· χρειάζεται μιά τέτοια γενική ἔξασκηση τοῦ νοῦ του καὶ μιά τέτοια γνώση πού θά τοῦ δεῖξουν πάνω νά κάνει τίς δυνάμεις του πιο ἀποτελεσματικές σέ μιά νέα κατεύθυνση. Ἡ γνώση αὐτή εἶναι ἡ λογική.

Ἐν δλίγοις, ἀν ἡ ἔποψη μου εἶναι ἡ ἀληθής, δ νέος χρειάζεται μιά σωματική ἐκπαίδευση καὶ μιά αισθητική ἐκπαίδευση, μιά ἐκπαίδευση γιά τό πῶς εἶναι δι τόσοις καὶ μιά ηθική ἐκπαίδευση, καὶ μ' δλα αὐτά ἡ λογική δέν ἔχει καμιά ειδική σχέση· ἐφ' δσο, δημως, ἐπιθυμεῖ μιά πνευματική ἐκπαίδευση, ἐπιθυμεῖ ἀκριβῶς τή λογική· ὁ ἀπότατος σκοπός του εἶναι νά βελτιώσει τή δύναμη τῆς λογικῆς του καὶ τή γνώση του περι μεθόδων. Πρός αὐτό τό μεγάλο σκοπό πρέπει νά κατεύθυνεται ἡ προσοχή τοῦ νέου δταν πρωτοέρχεται στό πανεπιστήμιο· πρέπει νά τόν ἔχει σταθερά ὑπόψη σ' δλη τή διάρκεια τῆς περιόδου τῶν σπουδῶν του· καὶ, τελικά, καλά θά κάνει νά ἐπανεξετάζει δλόκληρη τήν ἐργασία του στό φῶς πού ρίχνει ἐπάνω της μιά ἐκπαίδευση στή λογική.

Μετάφραση: Π.Δ.ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ι' Ο. Α.Μ. (1873-1928), μέλος τού 'Εργατικοῦ Σισιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας καὶ γιά ἔνα διάστημα συνεργάτης τῶν μπολσεβίκων, εἶναι γνωστός στὴν Ιστορία τοῦ μαρξισμοῦ, μετά τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905, ὡς ὁ «ἀριστεροτέρης» ἀντίπαλος τοῦ Λένιν (δέξιος Λένιν, ψλισμός καὶ ἐμπειριοκρατικισμός). Μετά τὴν 'Οκτωβριανή' Ἐπανάσταση δργανώνει καὶ διευθύνει ὡς θεωρητικός τὸ «Proletkult», μαζικό κίνημα ποὺ ἔγκαινιάζει μιά «μορφωτική ἐπανάσταση» μὲ προορισμό νὰ συνεχίσει καὶ νά περατώσει τὴν πολιτική ἐπανάσταση.

Οι έπεμβάσεις του Λένιν και τού Κόμματος θέτουν τέρμα σ' ένα κίνημα που θεωριόταν δυσκολότερη στη θεωρητική του αρχιτεκτονική βαθιά έπηρεσμένο από τόν ιδεαλισμό και δυσκολότερη στην πολιτική του και την «αισθητική» του διασπαστικό.

Όρισμένες άπο τις ίδεες τού Μπογκυτάνωφ θά «άναγνωριστούν» στό φοιτητικό Μάη τού 68, άν και βασικά κείμενά του μεταφράζονται γιά πρώτη φορά στή Γαλλία τό 1977, άπο τις έκδόσεις Maspéro, μέ τόν τίτλο: *La science, l'art et la classe ouvrière* (*Η επιστήμη, ή τέχνη και ή έργατική τάξη*). Τό κείμενο πού παρουσιάζεται έδω άντιστοιχεί στίς σελίδες 105-112 τού τελευταίου αντού.

‘Η έκπαίδευση είναι η έργασία πού μεταμορφώνει τήν άνθρωπην προνύμφη σέ πραγματικό μέλος τής κοινωνίας. Η έργασία αυτή, πού είσαγει νέες μονάδες στόν κοινωνικό δργανισμό καί πού τού δίνει έτσι μορφή, είναι μιά δργανωσιακή έργασία. Μουάζει με τίς στρατιωτικές δραστηριότητες στρατολόγησης, έκπαίδευσης, έκμάθησης τής πειθαρχίας, κατανομῆς τῶν νεοσύλλεκτων. Η οδύσσα της είναι νά πρετοιμάσει τόν άνθρωπο νά κρατήσει ένα ρόλο, νά έκπληρώσει τίς λειτουργίες πού θά είναι δικές του στό σύστημα τής κοινωνίας.

Ο ρόλος των άτομικών άνθρωπινων μονάδων τροποποιείται μέ την άναπτυξή της κοινωνίας. Είναι φυσικό δι τά συγκεκριμένα καθήκοντα τά ιδανικά της έκπαιδευσης τροποποιούνται παράλληλα.

Στήν πρωτόγονη κοινωνία τοῦ γένους, πού προηγήθηκε τῆς αὐταρχικῆς κοινωνίας, ὀλόκληρη ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ἥταν ὑποταγμένη στά στοιχεῖα, καὶ τὸ ἴδιο ἦταν καὶ ἡ παιδεία. Ἡ τελευταῖα αὐτὴ δὲ θά εἶχε ἵδια ὑπαρξὴ ὡς ἴδιατερο καθῆκον. Δέν ὑπῆρχε ἔξουσία - ὑποταγῇ, σχεδόν οὐτε καταμερισμός τῆς ἐργασίας. Ὁ ρόλος ἐνός μέλους τῆς κοινωνίας στά πλαίσια τῆς ἐργασίας δέν διαφοροποιούταν ἀπό ἕκεινον τῶν ἄλλων, ἥταν στερεότυπος: παρόμοιες ἐνέργειες, ταυτόσημες συνήθειες. Τό παιδί πράγματι προετοιμάζοταν γιὰ τὸ ρόλο αὐτὸ μέ τήν ἀμεση μύηση στὴ ἑκά μέρους τῶν πρεσβύτερων καὶ τίς πρακτικές ὑποδείξεις πού οι τελευταῖοι αὐτοὶ ἔκαναν κατά περίπτωση καὶ ἀνάλογα μέ τίς ἐκάστοτε ἀνάγκες.

Μέ τόν πρώτο τεμαχισμό τῆς ἀνθρώπινης ὄμάδας σέ στοιχεῖα ὀργάνωσης καὶ στοιχεῖα ἐκτέλεσης, ἡ ἐκπαίδευση ἅρχισε νῦ ἀποστᾶται ως ἴδιατερο καθῆκον. Στήν αὐταρχική κοινωνίᾳ (στήν ἀρχῇ πατριαρχική καὶ κατόπιν φεοδαλική) βρίσκει κανείς κάτω ἀπό διάφορες μορφές μιὰ ἔξουσία διειθύνοντα ὄργανοντη. Ἔνας γνωστικός διεύθυντας τῆς ὑποταγῆς καθίσταται λοιπὸν ἀναγκαῖος, πράγμα πού σημαίνει διτὶ χρειάζεται ἐπίσης μιὰ εἰδικὴ ἐκπαίδευση. Ἡ θεμελιώδης τάση αὐτοῦ τοῦ συστήματος εἶναι συνηρητική: καθενός ὁ ρόλος είναι ἔτσι προκαθορισμένος, εἴτε ἀμεσα ἀπό τὸν ρόλο τῶν γονέων του, τῶν διοίων κληρονομεῖ τις λειτουργίες, εἴτε μὲ τρόπο γενικό ἀπό τις ὑποδείξεις τῆς παράδοσης.

Η βασιλεία της ανθεντίας και τῶν παραδόσεων συνεπάγεται μιά σχέση μὲ τὸν κόσμο ἀποκλειστικά θρησκευτική. Καὶ τὸ ίδιο ἴσχει γιὰ τὴν παιδεία. Ἡ θρησκεία ἐμφυσεῖ στὸ παιδί νοῆματα καὶ αἰσθήματα πού σηχηματίζουν μιὰ αὐταρχική γνώση: τὴν πεποίθηση δι τὴν αὐταρχική ἀρχῇ, θεία καὶ γῆγνη, εἶναι ἀμετάθετη, διτε πρέπει νὰ τὴν θαυμάζουμε καὶ νὰ ὑποτασσόμαστε σ' αὐτή. Τὸ συνδέει ἐπίστης μὲ τὴν παράδοση διὰ μέσου τῆς ἀποκάλυψης, τῆς Ἱερότητας τῶν κληροδοτημένων ἀρχῶν ἀπὸ τοὺς προγόνους καὶ ἄπει τῶν Ἱερῶν ἀρχῶν. Ἡ διδασκαλία ἐνός Ιδιαίτερου ἔργου ἡταν ἔξι δόλοκλήρου ἐμπειρική, γινόταν μόνο στὴν πράξη, ἀφενός μέσω τῆς μνήσης καὶ ἀφετέρου μέσω τῶν αὐταρχικῶν ὑποδειξεων. Δὲν ὑπῆρχε καὶ δέ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει θεωρητικὴ κατάρτιση, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἐπιστημονικὴ ίδεα. Ἡ ἐκπαίδευση μάταια προσπαθοῦσε νὰ γίνει ἔνα Ιδιαίτερο καθῆκον, δὲ γινόταν ἀκόμα μιὰ ίδιαιτερή εἰδικότητα. Ἡ αὐθεντία ἐμφανίζεται ως ἀκτιαίδευτης. Στὴν ἀρχῇ εἶναι πολὺ κοντά, πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ παιδιοῦ ποὺ διατηροῦν αὐτὸ τὸ ρόλο μέχρι τίς μέρες μας, κατόπιν ἐπεμβαίνει ὁ δργανωτής τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ποὺ διευθύνει τὴ συλλογική ἀκτιαίδευση, καὶ τὸν διποτὸ

ἀντικαθιστᾶ ἀργότερα δὲ ιερέας. Ὁ Ἑνας καὶ δὲ ἄλλος εἶναι ἀντιπρόσωποι τῆς θρησκείας, τῆς παράδοσης καὶ τῆς ἔξουσίας.

Τό ιδανικό της έκπαιδευσης είναι τότε άπλο, ευκρινές και ξένο σε κάθε άφαίρεση, συνίσταται στό νά «φορμάρει» τόν ανθρώπο σε μιά κοινωνική λειτουργία άπολυτα προσδιορισμένη πού δέν έχει δμως έπιλέξει διδιος.

11

΄ Η αστική κοινωνία είναι στά ίδια της τά θεμέλια ένας άτομικιστικός κόσμος. Χαρακτηρίζεται από την άπομόνωση του άτομου, από την άντιθεση τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, άποτέλεσμα τῆς φύσης τῶν δρων ζωῆς πού συνδέονται ουσιαστικά μέ το σύστημα αὐτό: τήν έξειδίκευση πού ἀναπτύσσεται τήν ἀτομική ίδιοτητσία, τήν ἔξετρεμή ἀνεξαρτησία τῆς ίδιωτικῆς οἰκονομίας, τίς ἀντιθέσεις τῶν ίδιωτικῶν συμφερόντων στήν ἀγορά, τήν πάλη τους στό γενικό πεδίο τῆς ζωῆς. Ή ζωὴ ἀντιθέτει ἔνα συγκεκριμένο ἄτομο σέ δλα τά ἀλλα, γιά τό λόγο διτί είναι ειδικός, ίδιοτητης, ἐπιστάτης ή ἀνταγωνιστής, γιά τό λόγο διτί είναι γενικά ἔνα ίδιατέρο κέντρο συμφερόντων καὶ φιλοδοξῶν, γιά τό λόγο διτί μάχεται γιά τόν έαυτό του καὶ γιά διτί, τα κατέχει. Αὐτό είναι πού κρύβει τόν κοινωνικό δεσμό τῆς συνεργασίας πού καλύπτεται στή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων ἀπό συνεχεῖς συγκρούσεις ἀνθρώπινων ἀτόμων, ἀπό τόν πόλεμο δλων ἐναντίον δλων.

Ἐντούτοις δὲ δεσμός αὐτὸς δὲν παίει νά ύπάρχει ἀντικειμενικά. Ἄν δηλούμενος οὐδέ τις συνειδήση τῆς ἐποχῆς μέμνηται, οὐδέ τις καθίσταται νεκρή στάχτη ἀπό τὰ στοιχεῖα. Οὐδέντες μάλιστα τοῦτον τὸν ἀντικειμενικόν συνεργάσια. Εμφανίζεται δημόσια στὴ συνειδήση τῆς ἐποχῆς μέμνηται, οὐδέ τις καθίσταται νεκρή στάχτη ἀπό τὴν πλήθη τους τοῦτον τὸν ἀντικειμενικόν συνεργάσια. Εμφανίζεται δημόσια στὴ συνειδήση τῆς ἐποχῆς μέμνηται, οὐδέ τις καθίσταται νεκρή στάχτη ἀπό τὴν πλήθη τους τοῦτον τὸν ἀντικειμενικόν συνεργάσια.

Σ' ἔνα κόσμο πάλαις, εἶναι δὲ πιὸ ισχυρός καὶ δὲ καλύτερα ὀπλισμένος ποὺ κερδίζει καὶ ἐπιβιώνει. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς, χάρη στὴν ἐπιλογή, ἡ πάλη αὐτή δόδηγε σὲ μάτι τελειοποίηση τῶν ἐδικῶν. 'Η ἐτιστιμονική γνώση γεννιέται ἀπό αὐτή τῇ διεργασίᾳ τελειοποίησης καὶ συνεχοῦς διεύρυνσης τῆς ἐμπειρίας μᾶς κοινωνίας ποὺ ἔχει πολλές φορές πολλαπλασιαστεῖ. 'Εχει ούσια προοδευτικιστική, εἶναι ἐχθρική πρός τὴν παράδοση.

Ἡ πάλη καὶ ἡ πρόδος τρόποποιοῦν συνεχῶς τίς σχέσεις μεταξὸν τῶν ἀτόμων. Ὁ ρόλος κάθε ἀτόμου δὲν εἶναι λοιπὸν προκαθορισμένος. Ἐνάποκειται στὸν τίο τὸν ἄνθρωπο νά τὸν καθορίσει νά βρει, νά ἐπλέξει τὴν κλίση του καὶ τὴν εἰδικότητά του. Κάθε κοινωνική δραστηριότητα, ἥρα ἐπίσης καὶ ἡ ἐκπαίδευτική, γίνεται μιά εἰδικότητα. Τά καθήκοντα τῆς ἐκπαίδευσης διαγράφονται σωρώς ἀπό τὸ χαρακτήρα τῆς κοινωνικῆς δομῆς. Είναι πολύ περισσότερο περίπλοκα ἀπό πριν. Πρέπει νά προετοιμαστεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἐπλέξει ἐλεύθερα μιά εἰδική λειτουργία μέσα στὴν κοινωνία, νά τὴν ἐπιτελεῖ, νά τὴν τελειοποιήσει, καὶ διὰ αὐτᾶς πρέπει νά προσδεθῶν στὴν ἀμύνα ἑκ μέρους τοῦ ἀτόμου γιά τά ίδια του τά συμφέροντα, πράγμα πού δὲν πρέπει δώμας νά καταστρέψει τό γενικό κοινωνικό δεσμό.

‘Απορρέατα’ από τό σχῆμα της άτομικιστικής έκπαιδευσης. Τά στοιχεῖα της είναι ή «γενική κατάρτιση», ή «έξειδίκευση», ή «σφυρηλάτηση του χαρακτήρα». Ή γενική κατάρτιση παρέχει τις πιο σημαντικές και πιό γενικές γνώσεις και εισάγει στις μεθόδους τῶν διαφόρων ειδικοτήτων γιά νά προετοιμάσει στήν έκλογή ἀνώμεσα τους. Κατόπιν ή έξειδίκευση μαθαίνει στόν ἄνθρωπο νά έκπληρώνει και νά τελειοποιεί τό καθηκόν που ἔχει εκλέξει. Παράλληλα ή έκπαιδευση τού χαρακτήρα συνίσταται στό νά ἀναπτύξει τήν αὐτονομία και τήν πειθαρχία. Ή αὐτονομία είναι ἀναγκαία γιά τήν πάλη, γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν προσωπικῶν συμφερόντων, είναι μιά αὐτονομία οὐσιαστικά μαχητική. Πειθαρχία σημαίνει ἔδω αὐτούποταγή στά ιερά σύμβολα τῆς ήθικῆς, τοῦ δικαίου κλπ. ‘Έχει σάν σκοπό νά συγκρατήσει τήν πάλη τοῦ ἀτόμου γιά τά ίδια του τά συμφέροντα μέσα στά κοινωνικά πλαίσια, ἀπαγορεύοντάς του νά φτασει μέχρι τήν καταστροφή, μέχρι τήν ἀπόδοιργάνωση τῆς κοινωνίας.

Ίδον τό ιδεώδες τῆς ἀτομικιστικῆς ἐκπαίδευσης. Ἀντιστοιχεῖ στὸ θε-
μελιώδες σύστημα, στὶς θεμελιώδεις τάσεις τοῦ ἀστικοῦ κόσμου. Πλήν

δμως διάστικος κόσμος δέν ξεπετάγεται μέσα στήν ιστορία σάν ένα σύστημα έντελος διαμορφωμένο, έντελος αποκρυταλλωμένο. Διαμορφώνεται λίγο-λίγο, όπριζει νά άναπτυσσεται στό έσωτερικό της φεοδαλικής κοινωνίας, κατόπιν σχίζει τό περιτύλιγμά του και τό άποβάλλει, διατηρώντας άκομα και στίς πιο όλοκληρωμένες μορφές της μιά μάζα στοιχείων ανταρχισμού στίς δομές της οικογένειας, τής καπιταλιστικής έπιχειρησης, τοῦ κράτους μέ τή γραφειοκρατία του και ίδιως τό στρατό του. Στίς διάφορες διμάδες και στίς διάφορες τάξεις της διάστικης τάξης, τά στοιχεῖα άτομισμού και ανταρχισμού ένωνται κάτω από διάφορες μορφές και ποικίλες σχέσεις. Σέ συνάρτηση μ' αὐτό, στά πραγματικά έφαρμοζόμενα συστήματα έκπαιδευσης, άναλογα μέ τίς ίδιωτερότητες τῶν κυρίαρχων τάξεων και διμάδων, τό θεμελιακό ίδεωδες έχει σκοτεινάσει έξι αιτίας τῶν λειψάνων τοῦ παρελθόντος και τῶν στοιχείων του πού έχουν έπιβιώσει. Ή θεολογία π.χ. διδάσκεται στήν ίδια σειρά μέ τίς έπιστημες. Αυτή είναι άκομα ή περίπτωση τῶν νεκρῶν γλωσσῶν πού άποτελούν γιά τή νεολαία τήν ένστρακωση τοῦ πνεύματος της παράδοσης. Διδάσκεται στά παιδιά ή ίδεα της έλευθερης και καθαρῆς λατρείας τοῦ καθηκοντος, της άλληθειας και της δικαιοσύνης, και τήν ίδια στιγμή τούς συνιστάται νά υπακούουν στίς άρχες κλπ. χωρίς νά προσπαθοῦν νά κρίνουν.

Στό βάθος, τό ίδεωδες της άτομικιστικής έκπαιδευσης δέν είχε, γιά νά τό πούμε έτσι, τό χρόνο νά άναπτυχθεί πραγματικά, νά φτάσει στήν καθαρότητα, δεδομένου διτή ή ζωή γέννησης και άναπτυξε ταχύτατα ένα άνωτερο ίδεωδες πού κληθήκε νά τό άντικαταστήσει.

III

Ένας νέος κόσμος, ο κολλεκτίβιστικός κόσμος, έχει γεννηθεί και μεγαλώνει στους κόλπους της διάστικης κοινωνίας μέ τή μορφή της έργατικής τάξης, της δργάνωσής της και της νέας της άγωγής (culture), ένας κόσμος πού όλοκληρώνεται στό σοσιαλιστικό καθεστώς.

Η δργανωσιακή βάση τοῦ κολλεκτίβισμού είναι ή άδελφική συνεργασία, πιό συγκεκριμένα, της άνωτερης έκείνης μορφής πού έμφαντίζεται στό χώρο της μηχανοποιημένης παραγωγής και πού έντερότερα άναπτυσσεται στίς ταξικές ένώσεις τοῦ προλεταρίου. «Οπως τό γνωρίζομε, στή συνεργασία αυτή τό μοίρασμα τῶν λειτουργιῶν παύει νά διαιρεῖ τούς άνθρώπους: Έκαστος συμμετέχει στήν έκπόνηση (άναλυση και λύση), κατόπιν στήν πραγματοποίηση της συλογικής βούλησης, στό μέτρο τῶν γνώσεών του και της έμπειρίας του. Ο ρόλος έκαστου στά πλαίσια της γενικής δραστηριότητας μπορεί και δφείλει νά προσαρμοστεῖ στίς συλλογικές άπαντησεις: έκαστος καθορίζει τό ρόλο του μέ τή βοήθεια τῶν άλλων και άντιστροφα συμμετέχει στό καθορισμό έκεινου τῶν άλλων. ή κίνηση αυτή έπαναλαμβάνεται χωρίς διακοπή, και ο ρόλος κάθε συμμετέχοντος είναι πρόσκαιρος. Η έκπόνηση τῶν γενικῶν μεθόδων στά πλαίσια της έργασίας της μηχανοποιημένης παραγωγής και έν συνεχεία τῶν γενικῶν έπιστημονικῶν μεθόδων της γνώσης, καθιστᾶ γιά πρώτη φορά δυνατή μιά παρόμοια κινητικότητα της έργασίας. Μέ τίς διακυμάνσεις της άγοράς της έργασίας πού τόν χαρακτηρίζουν και τήν άσταθεια δλων τῶν πλευρῶν της έργασίας, δ καπιταλισμός μεταμορφώνει αύτή τήν έκπόνηση σέ ζωτική άναγκη. Γιά τό σοσιαλισμό αυτό είναι ένας δρος της έλαστικότητας τῶν μορφῶν παραγωγής και της κανονικότητας της άναπτυξής της.

Στό στάδιο αυτό, δ κοινωνικός άγωνιστης δέν είναι πλέον ήδη ένας ειδικός η μάλλον δέν είναι και άπέχει πολύ άπό τό νά είναι ένας άπλός ειδικός. Στήν έκπόνηση της συλλογικής βούλησης καθένας κρατά τό ρόλο ένός παρόμοιου άγωνιστη και μ' ένα γενικό τρόπο ή άνθρωπην συνείδηση συλλαμβάνεται καθαρά κάθε έργασία δώς κοινωνική. Ή κοινωνική συνεργασία δέν καλύπτεται άπό τήν πάλη και τή διαίρεση, δ κοινωνικός της δεσμός είναι διαφανής.

Τό νέο έκπαιδευτικό ίδεωδες άπορρει άπό μόνο του άπό τίς θεμελιακές συνθήκες τοῦ νέου κόσμου. Πρέπει νά προετοιμάσει τόν κόσμο δχι μόνο γιά νά έπιλεξει τή λειτουργία του στά πλαίσια τοῦ συστήματος συνεργασίας και κατόπιν νά άνανεώσει αυτή τήν έπιλογή, άλλα άκομα γιά νά συμμετάσχει στόν καθορισμό τῆς λειτουργίας τῶν άλλων μελών τῆς κοινότητας. Κατά συνέπεια, ή έκπαίδευση πρέπει νά δώσει τίς γενικές γνώσεις και τίς γενικές μεθόδους έργασίας πού σχηματίζονται σ' αυτό τό βαθμό άναπτυξής. Σ' αυτό, ή νέα «γενική κατάρτιση» διακρίνεται άπό τήν προηγούμενη πού κατέληγε άναγκαία στό νά μεταδίει μόνο άποσπασμα, άκομα και στήν περίπτωση δουν έπροκειτο γιά πεδία, καθώς και έξειδικευμένες μεθόδους τοῦ ειδέναι πού είναι άπό τά πιο γενικά και τά πιο σημαντικά.

Προφανῶς ή έξειδικευση έχει δπως και πρίν γιά σκοπό νά έκπληρωσει και νά τελειοποιήσει τίς λειτουργίες. Πλήγη δμως δέν κατέχει πλέον μέσα στή ζωή τή θέση πού ήταν προτύτερα ή δική της, είναι υποταγμέ-

νη στή γενική έκπαιδευση, δέν περιορίζεται πλέον σέ μιά μοναδική ειδικότητα γιά κάθε άπομο, έτσι πού δέν προκαλεῖ μιά ψυχική συρρίκωση· άντιθετα, συμπληρώνει και διευρύνει τή γενική έκπαιδευση, είναι ή άναπτυξή της πρός μιά ίδιαίτερη κατεύθυνση τής πρακτικής.

Ο χαρακτήρας και δ προσανατολισμός τής βούλησης τροποποιούνται σέ βάθος. Δέν είναι άλλησα διτό δ κολλεκτιβισμός άποκλείει τήν προσωπική πρωτοβουλία, διτό δέν τήν χρειάζεται. Μέσα στήν κοινότητα, καθένας συμπληρώνει τόν άλλους, σ' αυτό έγκειται άκριβως δ ούσιαστικός της ρόλος. Τό από δμως δέ μπορεί νά συμπληρώσει τόν άλλους παρά μόνο στό μέτρο πού διαφοροποιείται απ' αυτούς, πού είναι πρωτότυπο, πού είναι αυτόνομο. Είναι σαφές διτό τό νόημα αυτής τής αυτονομίας δέν είναι νά διασωθοῦν προσωπικά συμφέροντα, άλλα νά υπάρχει πρωτοβουλία, κριτικό πενεύμα, πρωτοτυπία, δηλαδή μ' ένα γενικό τρόπο νά άναπτυχθοῦν οί άτομικές ίκανότητες τοῦ καθένα. Ή πιό στερεότυπη ύπεράσπιση τοῦ άτομικισμού έδραζεται σ' ένα λεκτικό παιγνίδι πού τόν συγχέει μέ τήν άτομικότητα στήν έννοια τῶν άτομικῶν ίκανοτήτων.

Ο κολλεκτιβισμός άποτελεί τό πρώτο σύστημα πού δημιουργεῖ τούς δρους τής συστηματικής και μεθοδικής άνάπτυξης τῶν άτομικῶν ίκανοτήτων. Ο κόσμος τοῦ άτομισμού πνίγει τό μεγαλύτερο μέρος τους μέ τήν έξειδικευση πού στενεύει τή ζωή, και προπαντός μέ τήν άναγκη γιά τόν άνθρωπο νά διασώσει τή δημιουργική του άτομικότητα μέσω μιάς θηριώδους πάλης στά πλαίσια τής όποιας ή συντριπτική πλειοψηφία τῶν άνθρωπων βρίσκεται στήν άρχη κάτω από τίς δυσμενέστερες συνθήκες. Και μεταξύ αυτῶν, οί μόνοι πού κατορθώνουν νά διασώσουν τήν άτομικότητα τους δέ μπορούν νά τήν έκδηλώσουν παρά στά δρια μόνο τής δύναμης πού τούς άπομένει μετά τήν έκβαση αυτής τής πάλης. Ίδου ή άτομικιστή έλευθερία τής άτομικής άναπτυξής.

Η έκπαιδευση μπορεί νά πειθαρχήσει τόν άνθρωπο στήν κοινωνία. Δέν πρόκειται δμως γιά μιά τυφλή πειθαρχία στά πλαίσια τής υπακοής στήν έξοντα σύστημα ούτε γιά τή φετιχιστική πειθαρχία στό καθήκον και τό νόμο. Ή νέα αυτή πειθαρχία είναι έκείνη τοῦ ζωντανού και άδελφικού δεσμού τής κοινότητας (collectivité), τής ένσυνειδητης υποταγής στούς σκοπούς τής και στά γενικά της συμφέροντα.

Τέτοιο είναι τό νέο ίδεωδες τής παιδείας. Ανώτερο άπ' δλα έκεινα πού έχουν προηγηθεῖ, δ πραγμάτωσή του είναι πιό δυσκολή. Πάντως κατορθώνοντας νά διαφεύγει τήν προσοχή μέσα στή ζωή άνοιγει βήμα μέ βήμα ένα μονοπάτι άναμεσα άπό τίς άντιστάσεις πού δρθώνονται μπροστά του.

Έδω είναι πού έκπαιδευτής έχει τό σπουδιαίτερο ρόλο και τή βαρύτερη εύθυνη. Γιά πρώτη φορά, δ ρόλος αυτός τοῦ άνηκει σέ δλο τού τό βάθος και δλο του τό μεγαλείο: αυθοαναγνωρίζεται ως δ πραγματικός διοργανωτής τής κοινωνίας πού κάνει ένα αύθεντικό άνθρωπο άπό τό πού δέν ήταν άκομα άνθρωπος.

Μετάφραση Η.Π. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Jöel de ROSNAY Η ΜΑΚΡΟΣΚΟΠΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Τό Jöel de Rosnay είναι διδάκτορας έπιστημαν. Έργάστηκε τρία χρόνια ως έρευνητης και πανεπιστημιακός δάσκαλος σέ θέματα βιοχημείας και πληροφορικής στό Ινστιτούτο Τεχνολογίας τής Μαστσαχούσεττης (MIT). Έν συνεχεία έπεστρεψε στή Γαλλία διπού είναι έκτοτε διευθυντής τῶν έφαρμογῶν τής έρευνας στό Ινστιτούτο Παστέρ. Γνωστός ήδη άπό τό βιβλίο του «Les origines de la vie» (Η προέλευση τής ζωής), παρουσιάζει τό 1975 ένα δοκίμιο πού τιτλοφορεῖ μέ τό νεολογισμό «Le macroscope» (Τό Μακροσκόπιο). Τό μακροσκόπιο, δπως τό μικροσκόπιο και τό τηλεσκόπιο (πού άποκαλύπτουν άντιστοιχα τό άπειρως μικρό και τό άπειρως μεγάλο), μᾶς άποκαλύπτει τό σημερινό άπειρως σύνθετο. Τό μακροσκόπιο δέν είναι δμως ίδια άργανο άλλα διανοητικό έργαλει πού έπιτρέπει στόν έγκεφαλο μας νά συλλαβεῖ τήν τεράστια περιπλοκότητα τής ζωής και τής κοινωνίας. Γενίκευση τής θεωρίας τῶν συστημάτων, άπορρει άπό τήν κυβερνητική τοῦ Norbert Wiener και τή θεωρία τής πληροφόρησης τοῦ Claude Shannon πού έμφανίστηκαν τό 1948.

‘Η συστηματική μέθοδος έφαρμόζεται στά πιο διαφορετικά άντικείμενα: στό ζωντανό περιβάλλον (οίκοσύστημα), στούς βιολογικούς δργανισμούς, στήν οίκονομική δραστηριότητα μιᾶς χώρας, λίδιως στίς επιχειρήσεις, τις πόλεις κλπ. ’Αντιθέτα από τήν αναλυτική μέθοδο, που άπομονώνει σταθερές υπόλιτα καθορισμένες, άναζητεί έκεινο πού είναι κονόν στά πιο διαφορετικά συστήματα. Μία παρόμοια μέθοδος τείνει νά ξέγαγγει τίς σταθερές πού θά έφαρμοζόντουσαν σέ δλα τά συστήματα και νά καταστήσει έτσι δυνατή τήν δργάνωση τῶν γνώσεων σέ μοντέλα χρησιμοποιήσιμα τόσο άπό τό στοχασμό δσο κι άπό τήν πράξη. ’Η συστηματική προσέγγιση είναι σύγχρονη τῆς ενύφοριάς τῶν μεγάλων ηλεκτρονικῶν ύπολογιστῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 50· το μέλλον της είναι δεμένο μέ τήν τελειοποίηση τῶν πληροφοριακῶν γλωσσῶν (*Encyclopédie du monde actuel, Les Idées du XXe siècle*). Τό κείμενο πού παρουσιάζουμε έδω είναι οι σελίδες 260-274 άπό τό *«Le macroscope. Vers une vision globale»*, Seuil, *«Points»*, Paris, 1975].

Η ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

‘Η ἐμφάνιση νέων δξιῶν ἀλλάζει κάθε προσωπικότητα τήν ἴδια ἀκριβῶς στιγμὴν πού αὐτὴ τροποποιεῖ τὶς σχέσεις της μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὸν κόσμον. Ἀλλὰ μπροστά στὶς ἀπατήσεις μιᾶς δόλκλητρης γενιᾶς τῆς προτείνει ἡ οὐργηρὴ ἐκπαίδευση; Μήπως, ἐνῶ κάθε ἀλλο-παρά τὴν βοηθόαις νά προσαρμοστεῖ σ’ ἔνα καινούργιο περιβάλλον, ἀποτελεῖ μάς πολιτιστική ἐπίθεση; Ή, γιά νά μιλήσουμε σάν τὸν Marshall McLuhan, μιὰ «έπιστροφή στὸ σύστημα τῶν φυλῶν»;

Η παραδοσιακή διδασκαλία άπό πολλά χρόνια έχει καταβάλλει πολλές προσπάθειες για, νά φέρει πιό κοντά τους διάφορους κλάδους και νά αυξήσει τά κίνητρα και τή συμμετοχή τῶν σπουδαστῶν. Έντούτοις, οι νέες μέθοδοι και τεχνικές δέν προσφέρουν άκομα μιά σφραγική προσέγγιση που νά στηρίζεται στή συστηματική προσέγγιση. Γιά τό λόγο αυτό θά ήθελα νά προσπαθήσω νά έχαγάγω στίς μεγάλες τους γραμμές τις βασικές ἀρχές μιᾶς συστηματικῆς ἐκπαίδευσης, και νά προτείνω μερικές νέες προσεγγίσεις που νά μποροῦν νά ένσωματωθοῦν στή παραδοσιακή διδασκαλία¹.

«ΝΑ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΕΙ» Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ;

Ένα άπό τά μέσα νά άποτιμθεί αυτό πού θά μπορούσε νά φέρει μιά συστηματική έκπαιδευση σέ σχέση μέ την παραδοσιακή διδασκαλία είναι νά ξεκινήσουμε άπό μιά ακραία θέση, σεξδόν γελοιογραφική. Ή παραδοσιακή διδασκαλία Βασίζεται έν μέρει στις άρχες και τις μεθόδους πού έμπνεονται άπό έκεινες πού ρητομαποιούνται για την αιδήση της παραγωγικότητας στά έργαστηρια και τά έργοστάσια. Ό καταμερισμός έργασίας άντικαθίσταται έδω άπό τόν καταμερισμό της γνώσης. Γίνονται έτσι έμφανη τής άρια της παραδοσιακής διδασκαλίας, άπό μόνη τήν προσέγγιση της, άπό τά μέσα και τις μεθόδους της. Ή διδασκαλία αυτή στηρίζεται, σχηματικά, πάνω σέ έπιτι άρχες πού τολμά νά θρίσω, πολύ άνωιθόδεξα, μέ τό δικόλουθο τόπο:

— Οι βάσεις: γνώσεις πού πρέπει νά διλέγχουμε πρίν μάθουμε σέ τι θάμης χρησιμέψων.

μας χρήσιμεψουν.
— Ή δηλα: αυτό πού δικαιένας από μᾶς πρέπει νά φαμοιώσει σέ μικρή πεσότητα γιά γιά ἀποκτήσει τό «ἔλαγνιστο διοι γνώστες».

ποδοστήτη για να αποκτήσει το καλλιόπι οριό γνωστής.
— Τό πρόγραμμα: δράγμανωση της δύλης μέσα στο χρόνο γιά νά αδέχθει ή
ἀποτελεσματικότητα της διαδικασίας πρόσκτησης των γνώσεων (Ο, τι
δέν είναι στο «πρόγραμμα», δέν έχει προφανώς καμάτι έκπαιδευτική άξια).
— Η διάρκεια των μαθημάτων: Ελάχιστη θεωρητική διάρκεια που έπι-
πέστι την διαρκείαντα ως δεύτερης παράγοντας παρατίθεται την προσωρινόν.

τρέπει την άφομοιώση μιας δεδουλευμένης ποσοτήτας πληροφοριών.
— Ή Ιστότητα: άρχη σύμφωνα με την όποια καθένας πρέπει νά λάβει τήν ίδια ποσότητα πληροφοριών μέσα σε ένα δρισμένο χρόνο (τόσο τό χειρότερο για τούς πιό άργους και τούς πιό ταχείς).

— Οι δοκιμασίες: διαδικασία «διαδόχηκής διύλιστρης» δύπου κάθε τμήμα αντιπροσωπεύει ένα σχολικό έτος, και χάρη στό δύποτο ένα διπλό εξειδικεύεται για δλη του τή ζωή.

— Ή έξέταση: μυητική τελετουργία έπινοημένη άπό τούς ένηλικες κατά τήν δύποια διαβατήρια αναπαριστᾶ αυτό πού πρόσκαιρα συγκράτησε, για νά άποκτήσει σέ άνταλλαγμα ένα διαβατήριο εισόδου στήν ένεργο ζωή.

δόνομαζόμενο «δίπλωμα».

Σέ δλες τίς χāρες, ἀπασχολεῖ ἀσφαλῶς τοὺς εἰδικούς η ἄμβλυνση αὐτοῦ τοῦ ἄκαμπου πλάσιου τῆς διδασκαλίας. Ποιούριθμες πρωτοβουλίες ἀναστάτωνον ήταν τίς παραδοσιακές μεθόδους. Ἀλλά, χωρίς σφαιρική προσέγγιση, οι διάφορες ἀπόπειρες «ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς διδασκαλίας» είναι λίσως καταδικασμένες στήν ἀποτυχία. Μερικά παραδείγματα ἀπό τὰ πιο ἐντυπωσιακά: ή εἰσαγωγή τοῦ δημοτικο-ἀκουστικοῦ συστήματος, ή πολυκλαδικότητα, οι μηχανές διδασκαλίας, τὰ προγραμματισμένα

βιβλία και ή διδασκαλία μέ τή βοήθεια ήλεκτρονικού υπολογιστῆ. Κάθε ένα ἀπό τά μέσα αυτά θεωρεῖται συχνά αὐτό καθαυτό ώς μία παιδαγωγική ἀναστάτωση, ίκανη νά ἐπιταχύνει τή διαδικασία πρόσκτησης γνώσεων, ἄρα τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς διδασκαλίας. Ἐντούτοις, ἄν κανείς ἐκτιμήσει τό συστηματικό ἀντίκτυπο (δηλαδή σέ σχέση μέ δλες τίς ἀλλες μορφές διδασκαλίας) κάθε μιᾶς ἀπ' αυτές τίς μεθόδους, ἀντιλαμβάνεται δτι ή παρέστηση τους σέ μιά παιδαγωγική διεργασία, πού παραμένει βασικά ή ἴδια, δέν δόηγει στήν «παιδαγωγική ἐπανάσταση» πού θά περίμενε.

ΟΙ ΑΥΤΑΠΑΤΕΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

Τό δοπτικο-ακουστικό σύστημα δέν έχει ζημεση παιδαγωγική χρησιμότητα παρά στό μέτρο πού διαθητής ξανακάνει μόνος του την χειρονομία ή την πράξη πού αντιστοιχεῖ σ' αυτό πού μόλις είδε στήν θόρνη. Ο Piaget τό έχει παρατηρήσει άπο πολὺ καιρό. Είναι μ' αυτό τόν τρόπο πού διαθητής καταγράφει τά νέα γεγονότα. «Η γνώση δέν είναι ένα «μεταφορικό άντιγραφο της πραγματικότητας». Αποτελεῖ μιά «ένεργηκι (opératif) διεργασία» που καταλήγει νά μεταμορφώσει τό πραγματικό σέ πράξη ή σέ σκέψη, νά έπενεργήσει πάνω στά άντικείμενα γιά νά τά μεταμορφώσει. Πρέπει λοιπόν νά ξαναβρεῖ κανείς, στό παιδαγωγικό έπίπεδο, τόν κύκλο της άναδρασης άνάμεσα στήν παρατήρηση και τή δράση, γιά τόν διπο έχω μιλήσει έπανειλμένως. «Απλάς τό άπομονωμένο δοπτικο-ακουστικό κινδυνεύει νά μήν είναι παρά ένας «νέος βερμπαλισμός της είκονάς». Για νά τό άποφθούμε, πρέπει νά συμπληρώσουμε τό δοπτικο-ακουστικό μέ τήν άτομική δράση, τήν διαδική έργασία και τήν άπεικόνιση της πραγματικότητας.

Ο σκοπός της πολυκλαδικής προσέγγισης είναι θεωρητικά νά έπιτρέψει τήν έπιλυση συνθέτων προβλημάτων, έπωφελούμενη από τό φῶς πολλών κλάδων καὶ από τή συμπληρωματικότητα τῶν μεθόδων καὶ τῶν τεχνικῶν τους. Πλήν δικαίως, χωρίς μάκα συστηματική προσέγγιση πού νά έπιτρέψει τή δοσολογία καὶ τήν έννοματώση τῶν ἀντίστοιχων συμμετοχῶν κάθε κλάδου, ή πολυκλαδικότητα δέν ξεπερνάει τό στάδιο τῆς «κλαδικής παράθεσης». Μία ἀληθινή πολυκλαδικότητα δέ μπορει νά γεννηθεῖ μέ τήν παράθεση α priori δρισμένων κλάδων στόν ίδιο χώρα ή σ' ἔνα καὶ τό ίδιο πανεπιστημιακό κτίριο. Πρέπει νά προκύπτει από μά δργάνωση συγκεκριμένου σκοπού πού έχει καταστεί ἀναγκαία από τήν έπιλυση προβλημάτων. Ή πείρα δείχνει δτι ή πολυκλαδική συνεργασία είναι πιό αποτελεσματική στή σύλληψη (σύγκλιση τῶν κλάδων) παρά στήν ἀνάλυση (ἀπόκλιση τῶν κλάδων). «Οταν δικαίως παραμελεῖ κανείς αυτά τά δεδομένα, δέν καταφέρνει παρά νά «ἀναμίξει» ἐρευνητές διαφόρων κλάδων, νομίζοντας δτι τούς κάνει νά συνεργαστοῦν. Δημιουργεῖ ἔνα διάσπαρτο δργανισμό καὶ δχι ἔνα λειτουργικό σύστημα ἔλλογα ἐνσωματωμένο.

Πρίν 10 χρόνια, έκπαιδευτές (και ιδιωτικές έταιριες) έπενδναν πολύ μεγάλες έλπιδες στην «παιδαγωγική τεχνολογία»: προγραμματισμένα βιβλία, μηχανές διδασκαλίας και διδασκαλία βοηθούμενη από ήλεκτρονικούς ύπολογιστές. Χάρη στις έργασιες του Skinner και του Crowder πάνω στην προγραμματισμένη διδαχή, οι τεχνικοί γραμμικῶν και κατά κλάδους προγραμμάτων έπέτρεψαν στούς καθηγητές νά κατατμήσουν τις παραδοσίες τους και νά δώσουν έτσι στούς μαθητές τους μιά διδασκαλία «πρωφουοιωμένη» ένός έντελως νέου τύπου.

οικανά «προσθιασμούμενην την ένταξην νέων τοιχών».
Η χρησιμοποίηση αυτῶν τῶν νέων τεχνικῶν οδήποτε δμως ὑπῆρξε
τόσο σημαντική δυστού τό εἶχαν προβλέψει οι προπαγανδιστές τους. Τά
προγραμματισμένα βιβλία δέν παρουσίαζαν, γενικά, παρά μικρό ἐνδιαιφέ-
ρον, τόσο γιά ἔκεινους ποὺ ἔπερπε νά τά ἑτοιμάσουν δυστού καί γιά τούς
χρήστες τους. «Οσο γιά τή μηχανή διδασκαλίας, ἵσταν πάρα πολύ ἀρκεβή
γιά νά χρησιμοποιηθεὶ σέ μεγάλη κλίμακα καί προσαρμοζόταν δύσκολα
στίς συνήθειες ἐργασίας τῶν σπουδαστῶν².

Ο λήκτερονικός υπολογιστής άντιπροσωπεύει, κατ' ἀρχήν, την ίδαινη προέκταση τοῦ προγραμματισμένου βιβλίου καὶ τῆς μηχανῆς διδασκαλίας. Μπορεῖ νά γράψει κανείς προγράμματα πού ἀπεικονίζουν ἔνα διάλογο μεταξύ καθηγητῶν καὶ μαθητῶν. Πράγμα πού διευρύνει τὴ σημασία τῶν προγραμματισμένων μαθημάτων καὶ τούς δὲν μεγαλύτερη ἐλαστικότητα. Πειράματα διδασκαλίας μὲ τῇ βοήθεια λήκτερονικῶν υπολογιστῶν ἔχουν πραγματοποιηθεῖ ἀπό τὸ 1960 σέ πολλὰ ἀμερικανικά καὶ εὐρωπαϊκά πανεπιστήμια. Ἐχουν αὐτά δεῖξει δτὶ ἡταν δυνατό νά χρησιμοποιήσουν λήκτερονικούς υπολογιστές γιά νά ἔξαπομκενσουν τή διδασκαλία, νά ἐλέγξουν ἔνα περιβάλλον πολυεπικονιωνιακό (multimedia), νά ἐπικοινωνήσουν ταυτόχρονα μέ ἑκατοντάδες σπουδαστές, νά δοκιμάσουν τήν πρόσκτηση τῶν γνώσεων, νά βαθμολογήσουν τούς μαθητές καὶ νά τούς υποδειξουν ἐνδεχομένως κείμενα ἢ ἄρθρα πρόσφορα νά συμπληρώσουν τίς γνώσεις τους.

Δυστυχώς, τό κόστος της διδασκαλίας μέ ήλεκτρονικούς ύπολογιστές αποδεικνύεται μέχρι στιγμής, υπερβολικά ψηφηλό. Διαπιστώνει κανείς δια τά συστήματα σέ λειτουργία στοιχίζουν πολύ άκριβα μόνο για νά «γριζουν» τίς σελίδες ενός καλού προγραμματισμένου βιβλίου». Καί διτά άποκτηθεντά άποτελέσματα (βνδιφέρον σπουδαστῶν, παιδαγωγική άποτελεσματικότητα) είναι περισσότερο άπο μέτρια. Σήμερα, έκτος άπο μερικά ένδεικτικά άποτελέσματα, δέ μπορει νά πει κανείς διτά η διδασκαλία μέ τη βοήθεια ήλεκτρονικῶν ύπολογιστῶν αντιπροσωπεύει, μέχρι στιγμῆς, ένα δρόμο πού ύπόσχεται τόσα δσα φανταζόταν στό τέλος της δεκαετίας τού 60.

Η σχετική άποτυχία αυτῶν τῶν νέων παιδαγωγικῶν μεθόδων κάνει όλοφάνερη τήν άνάγκη μιᾶς άποκέντρωσης τῶν τεχνικῶν μέσων καί μιᾶς έπανημένης συμμετοχῆς τῶν μαθητῶν. Είναι σαφές διτά τά νέα παιδαγωγικά μέσα εύθυγραμμίζονται άπόλυτα, πράγματι, μέ τά «άπο καθέδρας» μαθήματα τῶν όποιων δέν είναι, τίς περισσότερες φορές, παρά ή τεχνολογική μετατόπιση.

ΠΑΝΩ ΣΕ ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΤΗΡΙΧΘΕΙ Η ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η συστημική προσέγγιση στήν εκπαίδευση δέ θά μποροῦσε νά ύποκατασταθεῖ στήν παραδοσιακή προσέγγιση. Ούτε και νά λύσει, ώς διά μαγείας, τά πρωταρχικά προβλήματα. Δέν είναι παρά τό άπαραίτητο συμπλήρωμά της. Όμως ή πραγματική έφαρμογή αυτῆς τῆς συμπληρωματικότητας περνάει, συγχρόνως, άπο τήν άπλοποίηση καί τόν έμπλουτισμό τῆς σημειρινῆς διδασκαλίας.

Μέ τήν άπλοποίηση τῆς διδασκαλίας μας, γιατί, ἀν συνεχίσει κανείς στήν άναλυτική δόδο, θά ύπάρχουν (ύπάρχουν ήδη) υπερβολικά πολλά νά μάθει. Και μέ τόν έμπλουτισμό της, γιατί ή συστημική προσέγγιση, έπανασυνδέοντας τά γεγονότα μέσα σ' ένα συνεκτικό σύνολο, δημιουργεί ένα έννοιολογικό πλαίσιο άναφορᾶς πρόσφορο νά διευκολύνει τήν άποκτηση γνώσεων μέ τίς κλασικές μεθόδους.

Η συστημική εκπαίδευση πρέπει έπίσης νά καθορίσει τίς άρχες της καί τίς μεθόδους της, έπιδιώκοντας νά διαχωρίσει τά βασικά βιολογικά καί ψυχοκοινωνιολογικά δεδομένα. «Οχι γιά νά έπιβάλει ένα δρισμένο τύπο εκπαίδευσης πού θά ήταν ο ίδιος για δλους, άλλα, άντιθετα, γιά νά βοηθήσει τά άτομα, δποια καί άν είναι ή ληκία τους ή τό έπιπεδο γνώσεών τους, νά άποκτήσουν νέες πληροφορίες καί νά τίς χρησιμοποιήσουν πιό άποτελεσματικά στήν πράξη. Εδικότερα μού φαίνεται διτά ή συστημική εκπαίδευση θά έπρεπε νά ζητήσει νά έπωφεληθεί, πολύ περισσότερο άπ' διτά τό κάνει σήμερα, άπο τίς σημειρινές γνώσεις πάνω στή λειτουργική δργάνωση τού έγκεφαλου καί στά βασικά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν άνθρωπινη φύση.

Οι δύο μας έγκεφαλοι

Οι πιό πρόσφατες έρευνες πάνω στήν δργάνωση τού έγκεφαλου ξεκανναν φανερή μιά σημαντική λειτουργική διαφορά άναμεσα στά δύο έγκεφαλικά ήμισφαίρια. Γνωρίζουμε διτά γιά ένα δεξιόχειρα, άπο τό γεγονός τῆς άντιστροφῆς τῶν νευρικῶν ίνῶν πού παράγονται στό έπιπεδο τού τυλώδους σώματος, είναι τό άριστερό ήμισφαίριο πού έλέγχει τό δεξιό μέρος τού σώματος καί άντιστροφώς. Άλλα ή λειτουργική διαφοροποίηση είναι άνικό πιό έντονη: είναι τό άριστερό ήμισφαίριο πού έλέγχει τίς δημητητικές δραστηριότητες δπως ή άναγνωση καί ή διμιλία. Ένω τό δεξιό ήμισφαίριο έπιπτρέπει τή σύλληψη τῶν σχέσεων τού χώρου καί τήν άναγνώριση μορφῶν (Pattern recognition).

Η λύση προβλημάτων κάνει έπομένως νά ύπεισελθουν δύο κατηγορίες έγκεφαλικῶν λειτουργιῶν. Ή μία είναι άναλυτική: έπεξεργάζεται τίς πληροφορίες μέ τρόπο τηματικό, ή άλλη είναι ένορατική: ή έπεξεργασία στών πληροφοριῶν γίνεται ταυτόχρονα.

Άλλιδως είπωμένο, έπιστερός έγκεφαλος είναι έδρα τῶν διαδικασιῶν πού έπιπτέπουν τήν άναγνωση, τήν διμιλία καί τόν ύπολογισμό, είναι ένα έργαλειο άναλυσης καί άκριβειας. Είναι τό δργανο τῆς λογικῆς καί τού δρθολογικού (de la logique et du rationnel). Μέ τρόπο συμπληρωματικό, ή δεξιός έγκεφαλος είναι έκεινος τῆς ένσωμάτωσης καί τῆς σύνθεσης. Έπιπτρέπει νά άναγνωρίσουμε μιά μορφή, μιά μελωδία, νά έλέγχουμε ένα σύνολο συντονισμένων κινήσεων δπως άπαιτούν τά άλληματα καί δ χορός. Δίνει τό αισθητά τού χρόνου (timing) καί κυριαρχεῖ πάνω στήν καλλιτεχνική δημιουργία. Μέ τή χειραγώγηση συμβόλων, άναλογῶν, είκονογραφημένων άναπαραστάσεων καί προτύπων, είναι τό έποστήλωμα τῆς ένόρασης.

Δέ μπορει άκοδη νά έξηγήσει κανείς γιατί ή έξελιξη άδηγησε τόν έγκεφαλο σέ μιά τέτοια διαφοροποίηση. Άλλα, αυτό πού διαπιστώνει είναι διτά η έκπαίδευση μας μοιάζει νά εύνοει μέ τρόπο έντελως δυσανάλογο

τόν άριστερό έγκεφαλο σέ βάρος τού δεξιού. Δηλαδή τήν άναλυτική σκέψη σέ βάρος τῆς συστημικῆς σκέψης, τής δρθολογικῆς σκέψης σέ βάρος τής ένορπτικής. Δέν όπαρχει καμιά άμφιβολία τησι σε μιά έποχη τῆς έξελιξης τῶν άνθρωπων καί τής άνθρωποτήτας, ή άναλυτική, λογική, δρθολογιστική προσέγγιση ήταν ένας άπο τούς δρους έπιβίωσης τού είδουν καί κυριαρχίας πάνω στή φύση. Δέ συμβαίνει ίσως τό ίδιο σήμερα.

Ο πολυδιάστατος άνθρωπος

Οι μεγάλες σταθερές τῆς άνθρωπινης φύσης μεταφράζονται άπο άναγκες σέ βιολογικό, διανοητικό, κοινωνικό καί συμβολικό έπιπεδο. Όμως προτιμό εδῶ νά μιλήσω μᾶλλον γιά τά συστατικά στοιχεῖα (πού εισάγουν τήν έννοια τῶν άμετάβλητων) παρά γιά τίς παραδοσιακές άναγκες πού μού φαίνονται υπερβολικά συνδεδεμένες μ' ένα δεδομένο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο. Μποροῦν νά ληφθοῦν ύποψη τά άκολουθα τέσσερα θεμελειακά συστατικά στοιχεῖα: τό βιολογικό (τού διόποιού ή μονάδα είναι ό δργανισμός), τό διανοητικό καί συμπεριφορικό (τού διόποιού ή μονάδα είναι τό πρόσωπο), τό κοινωνικό καί διαπροσωπικό (τού διόποιού ή μονάδα είναι ο πολίτης) καί τό συμβολικό (τού διόποιού ή μονάδα είναι τό δύναμη). Αυτά τά τέσσερα συστατικά ένσωματώνονται στήν άλιτητα πού άντιπροσωπεύει έπολυδιάστατος άνθρωπος. Είναι αυτή ή πολλαπλότητα τῶν άνθρωπινων διαστάσεων πού πρέπει έπισης νά ύπολογίσει ή συστημική έκπαίδευση.

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Στό πρακτικό έπιπεδο, πώς νά έξαγαγόμεις καί μετά νά έφαρμόσουμε τούς βασικούς κανόνες μιᾶς συστημικῆς έκπαίδευσης;

Ένα πρότυπο (model)

Μιά έμπειρια μού έχει χρησιμέψει γιά έπόδειγμα προκειμένου νά έξαγαγώ τέτιες άρχες. Αυτή ή έμπειρια, μέ τόν τίτλο Πρόγραμμα μελέτης τῆς ένοποιημένης έπιστημής, πραγματοποιήθηκε στή συνέχεια σέ πολλά άμερικανικά πανεπιστήματα. Συμμετείχαμε σ' αύτη μεταξύ τῶν διαστάσκοντα. Τά «πειραματόζωά» της: μιά έκαντοντά δέλεοντῶν φοιτητές 18 έτῶν, πού μπαίνουν στό πρώτο έτος τού πανεπιστημίου. Τά πρότυπα σημεία της: οι φοιτητές μαθαίνουν τά βασικά μαθήματα (μαθηματικά, φυσική, ημεια, βιολογία, έπιστημες άνθρωπου) έκινωντας άπο ένα πολυκλαδικό πρόγραμμα έπιλεγμένο μέ βάση ένα κατάλογο πού έχει συνθέσει ή δημάδα τῶν διδασκόντων (15 άτομα). Ό φοιτητής δργανώνεται μέ τόν τρόπο του γιά νά πραγματοποιήσει τίς βιβλιογραφικές του έρευνες καί ένδεχομένως καί τίς έργαστηριακές του έρευνες. Τά μαθήματα προετοιμάζονται σέ συνεργασία μέ τούς έκπαιδευτικούς. Μερικοί μαθήματα διδάσκονται σέ άλλους μαθητές. Δέν ύπάρχουν τυπικές έξετάσεις. Ό φοιτητής έχει τή δυνατότητα νά έπιλεξει γιά νά έλεγχοθεί οι γνώσεις του άναμεσα στούς έχεις τέσσερις τρόπους:

— προετοιμασία μιᾶς έκθεσης (μικρή διατριβή): γραφτές ή προφορικές έξετάσεις. προφορική άναπτυξη ένός θέματος ένωπον διδασκόντων καί φοιτητῶν. πρόταση μελέτης μέ αιτολόγηση τού άπαραίτητου ήλικού καί τό διαπρατήτη του ήλικού καί τόν έπιδοτήσεων πού ξητούνται γιά τή συνέχιση τῶν έρευνων.

Τό πρόγραμμα διαπειτείται σέ πέντε άλληλεξαρτώμενα έπιπεδα: συστήματα άτομικά, μοριακά, βιολογικά, κοινωνικά καί οίκολογικά. Ή δυναμική τῶν συστημάτων άδισκεται μέ τήν άπεικόνιση καί τά παιγνίδια. Τά γεγονότα, μέ τίς τεχνικές τῆς άυτο-διάδαχης (Quiz, self-teaching guides). Ένα έργαστηριο «στεγνό» (γιά τή φυσική) καί ένα έργαστηριο «ύγρο» (γιά τή ημεια καί βιολογία) ήταν στή δύνηση τῶν φοιτητῶν. Τέλος, κάθε δημάδα, μιά ήμέρα είναι έδρα τήν έπιδοτήσεων τού προγράμματος παρουσία τού συνόλου τῶν διδασκόντων καί τόν φοιτητῶν.

Οι πέντε βασικές άρχες

Η γενική προσέγγιση τῆς νέας έκπαίδευσης είναι προφανῶς έκείνη τῆς συστημικῆς προσέγγισης πού συζητείται στό δεύτερο μέρος. Θέλω άπλως νά τής προσθέσω μερικά πρακτικά στοιχεῖα, πού έφαρμόζονται κυρίως στά πρώτα κεφάλαια πού έχουν περισσότερο παιδαγωγικό προσηρισμό.

1. Αποφυγή τῆς γραμμικῆς ή τημηματικῆς προσέγγισης.

Η παραδοσιακή προσέγγιση συνίσταται στό νά λεπτολογείται τό Β, τό διόποιο μελετάται μέ τή σειρά του λεπτομερειακά γιά νά καταστεί δυνατή ή προσέγγιση τού Γ. Δέν έρεις πού θέλει νά φτάσει δ καθηγητής. Έλπιζεις μόνο διτά ήδη χρησιμέστερη ήρησης ήρησης ήρησης.

Η συστημική προσέγγιση στό χώρο τῆς έκπαίδευσης συνίσταται, άντιθετα, στό νά έπανέλθει κανείς πολές φορές άλλα σέ οιαφορετικά έπιπεδα, σ' αύτό πού πρέπει νά κατανοηθεί καί νά άφομοιωθεί. Πλησιάζει αύ-

τή τό πρός διδασκαλία θέμα μέδιασηκά θίγματα. Άκολουθώντας μιά πορεία σπειροειδούς μορφής: κάνει ένα πρώτο γύρο τού διου θέματος προκειμένου νά τό δριοθετήσει, νά έκτιμησει τίς δυσκολίες και τίς δγνωστες περιοχές. Μετά έπανερχεται σέ περισσότερες λεπτομέρειες μέδινδον ή έπανερχεται.

2. Προφύλαξη άπο δρισμούς ύπερβολικά άκριβεις πού κινδυνεύουν νά θολώσουν και νά άρτησισκηρώσουν τή φαντασία. Μία έννοια ή ένας νόμος πρέπει νά μελετώνται κάτω άπο διαφορετικές γωνίες και νά έπαντοποθετούνται μέσα σέ άλλα πλαίσια. Πράγμα πού δηγει στόν άμοιβαιο έμπλουτισμό τῶν έννοιων χάρη μᾶλλον στόν άμμεσο αντό φωτισμού παρά στή μηχανική χρησιμοποίηση ένός δρισμού.

3. Νά γίνεται φανερή ή σημασία τῆς άμοιβαιας αίτιότητας, τῆς άλληλεξάρτησης και τῆς ίδιας τῆς δυναμικῆς τῶν συνθέτων συστημάτων, στηριζόμενοι στούς κλάδους πού ένσωματώνουν τή διάρκεια και τήν άμετατρεψιότητα, δπως ή βιολογία, ή οίκολογία ή ή οίκονομια. Άκομη και στό στοιχειώδες έπιπεδο, οι βάσεις τῆς συστημικῆς έκπαίδευσης θά μπορούνται νά άντιπροσωπεύνται άπο συγγραφικά πρότυπα κρίσης πού χρησιμοποιούνται σ' αυτούς τούς κλάδους. Σέ συμπλήρωση τῶν μαθηματικών, η φυσική και ή χρημάτια τῆς παραδοσιακής διδασκαλίας.

4. Χρησιμοποίηση τῶν θεμάτων καθέτης ένσωματωσης. Πρόκειται γιά γενικά θέματα πού έπιτρέπουν τήν ένσωματωση πολλάν κλάδων και πολλάν έπιπεδών συνθέσης γύρω άπο ένος κεντρικού άξονα. Είναι αντό πού έπιδιώξα νά κάνω στά κεφάλαια τά άφιερωμένα στήν ένέργεια, τήν πληροφόρηση και τό χρόνο. "Ομως, άνάλογα μέδια έπιπεδα γνώσεων, μπορει νά χρησιμοποιει κανείς θέματα πού συγκεκριμένα. Ίδιοι μερικοί παραδείγματα δαγκισμένα άπο τίς φυσικές έπιστημες. Γύρω άπο τήν έννοια τῆς παρέκλησης τῶν ήπειρων³ είναι δυνατό νά διδαχθούν οι συμπληρωματικές άποψεις κλάδων δπως ή γεωγραφία, ή γεωλογία, ή βιολογία ή ή οίκολογία. Σ' ένα ύψηλότερο έπιπεδο, ή γεωφυσική, ή παλαιοντολογία, ή γενετική ή ή κλιματολογία.

Χρησιμοποιώντας τό «άλμα» και τήν «άλμοσφαιρίνη» ώς κεντρικό θέμα μπορει νά καταστήσει κανείς έμφανες πολλούς νόμους και θεμελιώδεις άρχες στούς άκολουθους κλάδους: φυσική, δραγματική χρημάτια, βιοχημεία, μοριακή βιολογία, φυσικολογία, κυβερνητική και γενετική.

Τό θέμα τῆς προέλευσης τῆς ζωής προσφέρεται γιά τήν προσέγγιση τῶν κλάδων δπως ή άστροφυσική, ή φυσικο-χρημάτια, ή γεωλογία, ή μοριακή βιολογία ή βιοχημεία, οι θεωρίες τῆς έξεληξης και ή οίκολογία.

Μέ τή βοήθεια ένός θέματος δπως «τά προϊόντα τού άγροκτήματος» (τρόφιμα ή ζάρα), μπορει κανείς νά ένσωματώσει στοιχεία μικροβιολογίας, διατροφής και διαιτητικής, ηγεινής, ή νά άναφερθει στίς διαδικασίες ζυμώσεων και τήν πρόληψη άσθενειάν.

5. Τέλος, ή γνώση τῶν γεγονότων δέ μπορει νά διαχωριστει άπο τήν κατανόηση τῶν σχέσεων πού έπάρχουν μεταξύ τους. Ή άρχη άντη ίσχυει σέ δλα τά έπιπεδα διδασκαλίας. Μόνο τά μέσα άλλάζουν και προσαρμόζονται στό βαθμό τῶν γνώσεων.

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ: ΑΥΤΟΔΙΔΑΧΗ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΙΚΟΤΗΤΑ

Ό πρώτος χρυσός κανόνας είναι νά άφησει τό μαθητή νά γνωρίσει τά γεγονότα στό δικό του ρυθμό. Είναι ή αντοδιδαχή. Τά χρησιμοποιούμενα μέσα ποικίλουν σύμφωνα μέδια έπιπεδα διδασκαλίας. Μπορει νά χρησιμοποιήσει κανείς «τύπους διδαχής» (πού περιλαμβάνουν έρωτήσεις και άπαντήσεις, άλλα διαφορετικές άπο τά προγραμματισμένα βιβλία, γιατί έπιτρέπουν νά άκολουθηθει μά πορεία πιό έλαστική) και μέχρι προγράμματα διδασκαλίας μέδια τή βοήθεια ήλεκτρονικού έπολογιστή, έξειδικευμένα σέ μά έντελας καθορισμένη πρακτική.

Η αφομοίωση τῶν στοιχείων τού μαθήματος συμπληρώνεται άπο «Kits» (πλήρη σειρά) πού έπιτρέπουν τήν πραγματοποίηση πολύ άπλων πειραιμάτων: διαφάνειες ή μικρής διάρκειας φίλμς τῶν 8 χλστ., συγχρονισμένα μέδια ή ένα κείμενο γραμμένο σέ κασετές παγινίδια και πρότυπα. Τό σύνολο σχηματίζει «θηκαρίσματα» μέσων πολυεπικοινωνίας. Τό διπτικό-ακουστικό σύστημα έχει λοιπόν τή θέση του σ' αυτά η θηκαρίσματα άλλα ένσωματωμένο σ' ένα πλήρες παιδαγωγικό σύστημα.

Ο δεύτερος χρυσός κανόνας είναι ή άλληλεπίδραση. Τό μέσο τό περισσότερο χρησιμοποιημένο ή είκονικότητα. Πρόκειται γιά κατασκευή ένός μοντέλου τής πραγματικότητας και γιά τή θέση του σέ λειτουργία σάν νά άντιπροσώπευε μιά άπο τίς πλευρές αυτής τῆς ίδιας τής πραγματικότητας. Στήν έκπαίδευση ή είκονικότητα μπορει νά πάρει πολλές μορφές.

Η μή άλληλεπιδραστική είκονικότητα⁴

Άντιπροσωπεύεται άπο τά κινηματογραφικά έργα και κυρίως άπο τά

ζωντανά έργα πού έπιτρέπουν τήν κοινοποίηση τῶν δυναμικῶν στοιχείων μιᾶς σύνθετης διεργασίας (χημικές άντιδράσεις, φυσικοί νόμοι, νόμοι τής μηχανικής, λειτουργία μιᾶς μηχανής, βιολογική ή κοινωνική διεργασία, μεγάλωμα μιᾶς έπιχειρήσης κλπ.). Ένας ήλεκτρονικός έπολογιστής έφοδιασμένος μέδιειδικευμένους πειραματικούς έπιτρέπει νά γριστούν παρόμια έργα. Κάνει κανείς τή σύνθεση τῶν είκόνων άντη νά κάθεται νά κινηματογραφει τήν πραγματικότητα. Αυτά η ζωντανά έργα μέδια έπολογιστή πιθανόν νά έχουν ένα σημαντικό παιδαγωγικό άντικτυπο στά προσεχή χρόνια.

Τά παιγνίδια είκονικότητας

Τά παιδαγωγικά παιχνίδια μέδια ή χωρίς τή βοήθεια ήλεκτρονικού έπολογιστή, άποτελούν μιά άπο τίς βασικές μεθόδους τής συστημικής έκπαίδευσης. Μ' ένα τρόπο πολύ γενικό, ένα παιχνίδι μπορει νά δριστεί ως μιά δραστηριότητα πού διεξάγεται μεταξύ δύο ή περισσότερων ύπερθυνων γιά τή λήψη άποφάσεων, πού έπιδικώνται νά πεύχουν τούς άντικειμενικούς τους σκοπούς (νά κερδίσουν τήν παρτίδα), λαμβάνοντας ύπόψη τούς καταναγκασμούς και τούς πειριορισμούς (τούς κανόνες τού παιχνιδιού). Τό παιχνίδι είναι λοιπόν ένα πρότυπο διαδικασίας και κανόνων πού άντιστοιχούν σέ γεγονότα, σέ πατασάσεις και σέ πραγματικούς σκοπούς.

Τό παιδαγωγικό παιχνίδι είκονικότητας μπορει νά πάρει διάφορες μορφές, άπο τά παιχνίδια σέ χαρτί μέχρι τά παιχνίδια έπιχειρήσης πού συνεπάγονται τή λειτουργία ένός έπολογιστή. Στά τελευταία ανά κάθε παίχτης έχει ένα ρόλο πού άντιστοιχει σέ μιά πραγματική λειτουργία: έπικεφαλής έπιχειρήσης, οίκονομικός ή έπιτειρικός διευθυντής, έπιστάτης κλπ, χαράζει στρατηγικές, διαπραγματεύεται μέδι τρίτους, συνεταιρίζεται, παίρνει άποφάσεις και έκπιμπα «σέ πραγματικό χρόνο» τίς συνέπειες τής δραστηριότητάς του χάρη στής πληροφορίες πού τού έρχονται άπο τό περιβάλλον του.

Ένας ή κλασική διδασκαλία συγκεντρώνεται στά ίδια τά στοιχεῖα, τό παιχνίδι είκονικότητας άντιπροσωπεύει ένα ίδιανικό μέσο γιά νά διευκολυνθει ή σύλληψη τῶν δυναμικῶν σχέσεων πού έφιστανται άναμεσα στά στοιχεῖα ένός πολύπλοκου συστήματος. Είναι πολύ δύσκολο, άν δχι άδύνατο, νά πειργράψουμε ταυτόχρονες και άλληλοεξαρτώμενες άλληλεπιδράσεις μέδιέξεις, προφορικά ή γραπτά. Είναι πολύ πού εδκολο, ώς γνωστό, νάτε καταλάβουμε τούς κανόνες ένός παιχνιδιού (δπως τό ράγκμπον ή τό μπρίτζ) δταν έχουμε δει νά τό παίζουν άλλοι ή ή έχουμε δοκιμάσει νά τό παίζουμε οι ίδιοι.

Τά παιχνίδια είκονικότητας δηγογούν στήν ένορατηκή έπίλυση πολύπλοκων προβλημάτων, στήν κατανόηση τῶν άνταγωνισμῶν, τῶν συγκρούσεων, τῶν συσχετισμῶν δυνάμεων, τῶν έμπλοκών. Τό νά συλλάβεις και νά πραγματοποίησεις ένα παιχνίδι παρουσιάζει δμοίως μεγάλα παιδαγονικά πλεονεκτήματα. Όδηγεται κανείς στό νά πραγματοποίησει προηγουμένως μία άναλυση συστήματος, κατόπιν ένα πρότυπο. Και κατά συνέπεια νά άνασυνδέσει τίς παραλλάσσουσες μειών τους, νά διεργατηθει γιά τά δριά τους και τά άποτελέσματα τῶν μεταξύ τους σχέσεων.

Σήμερα, τά παιχνίδια άρχιζουν νά χρησιμοποιούνται σέ πολλές περιπτώσεις. Ίδιαίτερα στά σχολεία διοίκησης, στής βιομηχανίας, στά πανεπιστήμια, στά δημοτικά σχολεία. Ή «μέθοδος τῶν πειριπτώσεων», πού χρησιμοποιήσει πολύ στά είδικά τμήματα κατάρτισης στή διοίκηση έπιχειρήσεων, είναι μία άλλη μορφή παιγνιδιού. Αυτή δέν διαθέτει δμως τό πολυπλοκότητα τῶν άλληλεπιδράσεων σέ πραγματικό χρόνο.

Είναι πιθανόν δτι ή σμίκρυνση τῶν ήλεκτρονικῶν έπολογιστῶν, μέδι μορφή μικροδιεργασιῶν, θά βοηθήσει στήν κατασκευή άλληλεπιδραστικῶν παιδαγωγικών παιχνιδιών μέδι μορφή παιγνιδιού παρότρυνση.

Τέλος, ή είκονικότητα στή βάση ήλεκτρονικού έπολογιστή. Έφόσον είναι αυτή δυνατή, άποτελει τό άπαραίτητο συμπλήρωμα τής γνώσης τῶν γεγονότων. Τά κύρια τής πλεονεκτήματα έχουν συγκεντρωθει στή σελ. 112. Η πείρα δείχνει δτι οι φοιτητές έχουνται νά πραγματοποίησουν τό πρότυπο ένός συστήματος πού μελετούν, δδηγούνται, δπως γιά ένα παιχνίδι, νά θέσουν στούς έαυτούς τους τίς κατάλληλες έρωτήσεις: δρια δυνατότητας ποικιλίας τῶν παραμέτρων τού συστήματος. άκριβεια τῶν δεδομένων βάσης πρός εισαγωγή στό πρότυπο. Θά άναζητησουν λοιπόν αυτά δεδομένα σέ έξειδικευμένα βιβλία, ένω άντιθετα δέν είχαν κανένα «κίνητρο» νά τό κάνουν ύπό τό παραδοσιακό καθεστώς πού συνίσταται στό νά μάθουν μία συλλογή κανόνων και γεγονότων χωριστῶν, χωρίς νά πρέπει πρώτα νά τά χρησιμοποιήσουν. Ή πραγματοποίηση ένός προτύπου και ή κατάρτιση ένός προγράμματος είκονικότητας είναι λοιπόν ίδιαίτερα παιδαγωγικά, κυρίως άν δηλώσα προγραμματισμού και ή χρησιμοποιούμενη συμβολική είναι άπλεξ.

ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

'Η έκμάθηση της δημιουργίας

Πρόκειται έναν πρώτοις νά μάθουμε στούς νέους νά δημιουργούν άντι νά τους μάθουμε νά αντιγράφουν πιστά αυτό πού έχει δημιουργηθεί άπό άλλους. Πρόκειται έπιστης της κάνουμε νά καταλάβουν τό ρόλο της διάρκειας πού ένσωσην νείται στό κανονιόργιο έργο καί τού προσδίδει τό μοναδικό του χαρακτήρα καί τήν δέξια του. 'Η παραδοσιακή έκπαιδευση παραμελεῖ πάρα πολύ συχνά αυτό τό θεμελιώδες στοιχείο: δέν υπάρχει πραγματική δημιουργία ένός πρωτότυπου έργου χωρίς ένσωμάτωση τού χρόνου.

Τά καλλιτεχνικά θέματα προσφέρονται προφανῶς περισσότερο στή δημιουργική δραστηριότητα άπ' διά τού προστήμες ή τεχνικές, στήν περίπτωση τῶν δοπίων είναι πού δύσκολο νά δημιουργήσεις κάτι τό έντελλος νέος. Οι παραδοσιακές τέχνες, διώσης ή ζωγραφική, ή μουσική, ή ποίηση, άποτελούν τώρα μέρος τῶν προγραμμάτων, άλλα τό βάρος δίδεται κυρίως στήν πιστότητα τού άντιγραφου παρά στή διεργασία της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

*Άλλες μορφές τέχνης περισσότερο μοντέρνες, διώσης ή φωτογραφία, δικινηματογράφος, ή συναρμολόγηση μαγνητικῶν ταινιῶν συγχρονισμένων μέ διαφάνειες ή φίλμς, μπορούν έπιστης νά προσφέρουν στούς μαθητές τά μέσα νά δημιουργήσουν θεάματα ή πρωτότυπα προγράμματα. Τέλος, δι χορός, ή χορογραφία, ή σκηνοθεσία, καί δλες οι μορφές χειροτεχνικῶν δημιουργιῶν, άναπτύσσουν τήν αίσθηση τής άρμονίας τῶν κινήσεων καί τῶν μορφῶν, τήν αίσθηση τού χρόνου, τήν άκριβεια καί τή βεβαιότητα τῶν κινήσεων. Οι δραστηριότητες αυτές έπανεξισσορροπούν τό ρόλο τού «δεξιού έγκεφαλου» έναντι έκείνου τού «άριστερού έγκεφαλου».

'Η σύνδεση μέ τή ζωή

'Η έκπαιδευση πρέπει έπιστης νά δίνει τά μέσα έπανατοποθέτησης έκείνου πού μόλις μαθεύτηκε. Μέσα στό άμεσο περιβάλλον, στήν κοινωνία καί στόν κόσμο. Τό νά έπανατοποθετήσουμε τά στοιχεία πού άποκτήθηκαν τελευταία μέσα στό άνθρωπον, κοινωνικό ή οικονομικό τούς πλαίσιο τείνει νά ένισχυσει τό αίσθημα ή πενυθυνότητας καί κοινωνικής χρησιμότητας. 'Έπαναδημιουργείται έτσι δ δεσμός άναμεσα στό άκατέργαστο γεγονός καί στό άμεσο περιβάλλον (milieu) πού τού δίνει νόημα, καί διώση θά τό έλεγε δ Piaget, «ένεργικο».

'Ένσωματωμένη στά προγράμματα ή έγνοια αυτή συνδέσμου μεταξύ θεωρίας καί πρακτικής άρχιζει νά μεταφράζεται σε πολλά πανεπιστήμια καί σ' ένα αύξανόμενο άριθμο χωρῶν μέ αυτό πού δημάζεται «έναλλασσόμενη διδασκαλία». Κατά τή διάρκεια τῶν αναγκαίων χρόνων φοίτησης γιά τήν άποκτηση τού διπλωμάτος τούς οι φοίτητές πραγματοποιούν άμειβόμενες πρακτικές άσκησεις (stages) στή βιομηχανία καί ξαναγυρίζουν στό πανεπιστήμιο γιά νά τελειοποίησουν τίς γνώσεις τούς.

*Ορισμένες πόλεις έπιδιώκουν νά προκαλέσουν τό ένδιαιφέρον τῶν σχολικῶν ίδρυμάτων γιά τίς δραστηριότητες τής κοινότητας μέ σκοπό νά προαγάγουν τό αίσθημά τούς τής κοινωνικής ευθύνης. Ή διαλογή τῶν οικιακῶν σκουπιδιῶν, οι δραστηριότητες τής μετεκπαίδευσης (recyclage), ή άνανέωση τῶν φυσικῶν τοπίων πού άπειλούνται άπό τίς βιομηχανίες, τούς έπιπτέρουν νά συμμετέχουν σε μιά χρήσιμη κοινωνική δραστηριότητα; έντάσσοντας ταυτόχρονα τή δράση τούς μέσα στό σύνολο τῶν οικολογικῶν κύκλων.

*Άλλες έμπειριες έχουν δοκιμαστεῖ, κυρίως στόν Καναδά καί στή Γεωργία, γιά νά έπιτρέψουν σε μαθητές τῶν λυκείων νά κάνουν έπικαιρα κινηματογραφικά έργα τέκμηριώσης (documentaires) καί δημοσιογραφικές άναμεταδόσεις (reportages) μέ τή βοήθεια ένός έλαφρου τηλεοπτικού όλικου, γιά τούς τοπικούς σταθμούς ή γιά τηλεόραση μέ καλώδιο.

Νά διδάσκεις γιά νά μαθαίνεις καλύτερα

'Ένα άπό τά μέσα τά περισσότερα βέβαια γιά νά καταστήσουμε κατανοητό ένα νέο θέμα, είναι νά αφήσουμε τούς μαθητές νά μπούν άπό μόνον τούς στή θέση τού διάδασκοντα. Διδάσκουν έτσι στοιχεία τού μαθήματος σέ άλλους μαθητές νεότερους καί μερικές φορές καί μεγαλύτερους. 'Η διδασκαλία μ' αυτό τόν τρόπο μπορεῖ νά γίνει «χιονοστιβάδα».

Αύτή ή άμοιβαία διδασκαλία μπορεῖ νά αντικατασταθεί ή συμπληρωθεῖ άπό μιά διδασκαλία ένός τύπου άρκετα ιδιόμορφου: έκείνου πού προορίζεται γιά μιά μηχανή. Πραγματικά, δταν ένας μαθητής γράφει ένα πρόγραμμα (άκομη καί πολύ άπλο) γιά ένα ήλεκτρονικό ήπολογιστή (μηχανή ήδαιτερά άπιθανη στήν όποια είσαι ήπολογισμένος νά έξειγήσεις τά πάντα) πρέπει νά άπλοποιεί καί νά έξειδικεύει άλλα συγχρόνως νά γενικεύει τά δεδομένα, τούς κανόνες καί τούς καταναγκασμούς πού προετοιμάζει καί είσάγει στή μηχανή.

Έννοιες άφηρημένες, συχνά δύσκολες νά άφομοιωθοῦν, δπως οι έννοιες ποικίλο, έξισωση, παράγωγο, άσύμπτωτο πάιρνουν δλη τούς τή σημασία άπό τή στιγμή πού δ μαθητής ήπολογιστήκε νά τίς «διδάξει» σ' ένα ήλεκτρονικό ήπολογιστή, προγραμματίζοντάς τον.

*Η νέα προσέγγιση έπιζητει λοιπόν νά άντιστρέψει τήν κατεύθυνση τού ροδή τῶν γνώσεων, πού παραδοσιακά πήγαινε άπό τόν καθηγητή πρός τήν τάξη. Τώρα είναι οι μαθητές πού πρέπει νά δραγανώσουν τίς γνώσεις τούς μέ βάση τά στοιχεία πού τούς δίνει δ καθηγητής. Ένα σήμερα, είναι παραδόξως δ καθηγητής πού έπιτελει τό πιό δημιουργικό μέρος τής έργασίας: δταν συγκεντρώνει καί δραγανώνει τά στοιχεία τού μαθήματός τού. Οι μαθητές τού αυτού βρίσκονται στήν ζβολή θέση νά είναι ήπολογισμένοι νά άνασυγκροτήσουν ήποσπάσματα. Καί δσο τό δυνατό πιστότερα.

ΠΙΘΑΝΕΣ ΔΟΜΕΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

*Η δομή τής έκπαιδευσης σήμερα μοιάζει μ' ένα δέντρο: άποκτά κανείς τίς άπαραίτητες βάσεις άκολουθώντας ένα «κοινό κορμό», κατόπιν έξιδικευτέται γιά νά βρει ένα έπαγγελμα. Κάθε έπιστροφή πρός τά πίσω είναι άδυντα ή πολύ δύσκολη.

*Η δομή τής συστηματικής έκπαιδευσης θά έμοιαζε αύτή, μέ μια πυραμίδα. Η είσοδος θά ήταν άπό τήν κορυφή. Από έκει βρίσκεται τό πιό γενικό, τό πιό κοινό γιά τή στοιχειώδη κατάρτιση τού καθενός, μάλιστα τό πιό διαισθητικό. Έτσι θά καθόριζε κανείς, στής μεγάλες γραμμές, τό σκοπό τής ήδιας τού τής διδασκαλίας, καί θά προχωρούσε προοδευτικά πρός τή βάση τής πυραμίδας γιά νά άποκτήσει τίς ούσιαστικές γνώσεις. Τέλος τό κεκτημένο είδενται θά έπανενσωματωνόταν στή δράση (ή στήν ελκονική δράση).

*Ο συγκεντρωτικές δομές τής σύγχρονης διδασκαλίας προσφέρονται γιά μιά τέτοια άναστάτωση; Καί ποιά μέσα θά μπορούσε νά διαθέσει κανείς κοντά στά παραδοσιακά μέσα;

*Η άμοιβαία διδασκαλία. Κάθε άπομο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ώς κόμβος ένός δικτύου έπικοινωνίας καί έπομένως μία δυνητική πηγή τού είδεναι καί τού είδεναι πράττειν. Μία άμοιβαία διδασκαλία, γιά τά πιό διαφορετικά θέματα, δέ θά μπορέσει νά άναπτυχθεί καί νά διφραστεί παρά μόνον στό έπιπεδο τῶν μικρών κοινοτήτων πού διοικούνται άπό τούς ήδιοις τούς: σέ πολιτιστικές καί ψυχαγωγικές λέσχες, σέ δύμαδες έπιχειρήσεων τής τρίτης ήλικιας. Πολύ πιό μακροπρόθεσμα, δέ άποτελεσματικότητά της πιθανόν νά αύξησει μέ τό «έπιτελικό άνακατέμα» θέοντας σ' έφαρμογή ήλεκτρονικούς ήπολογιστές καί δίκτυα έπικοινωνίας «δρίζοντα» γιά τά δόπια έγινε λόγος πιό πάνω. «Πανεπιστήμιο χωρίς τείχη». Είναι ήδη πραγματικότητα γιά πολλά άπομο πού θέλουν νά μορφωθούν ή νά έπιμορφωθούν. Τό δρόμο άνοιξε τό Ανοικό Πανεπιστήμιο στήν Αγγλία. Ή άναπτυξη τής τηλεόρασης μέ καλώδιο καί τῶν βίντεο-κασετέτῶν χωρίς ήμφισθαίλια θά ένισχυσει καί θά διευρύνει μιά έκπαιδευτική διαδικασία πού ήδη καρποφορεί καί γενικεύεται σέ πολλές ήλιρες. Μέσα ένημέρωσης ήλλα άπό τό ραδιόφωνο καί τήν τηλεόραση ήδηζουν νά συνεισφέρουν τή συνδρομή τούς στήν διδασκαλία έξ αποτάσεως. Σέ πολεις τής Καλλιέργειας τοπικές έφημεριδες δημοσιεύουν ήδηληλη παραπτήματα άφιερωμένα σέ μαθήματα τά δόπια οι φοίτητές μπορούν νά «έξαργυρώσουν στό πλησιέστερο πανεπιστήμιο, ή νά δώσουν έξειτασεις.

*Έλευθερη είσοδος στής γνώσεις. Μπορεῖ νά έπεκτείνει κανείς τήν έννοια τής «έλευθερης έξηπηρητήσης» (libre-service) σέ δλο τό έκπαιδευτικό ήλικο. Γιά νά γίνει αυτό δέν είναι άναγκη νά περιμένει νά τεθούν σέ λειτουργία (ίτως ήπολογιστή) τράπεζες δεδομένων στή βάση ήλεκτρονικῶν ήπολογιστῶν στή διάθεση τού κοινού καί συστήματα έπιλογής είσοδου στής πληροφορίες, πού περιγράφονται στό κεφ. 4. Οι παραδοσιακές βιβλιοθήκες λειτουργούν δέ βέβαια μέ τό σύστημα τής έλευθερης έξηπηρητήσης. Όρισμένες δμως βιβλιοθήκες πανεπιστημίων, κυρίως στής ΗΠΑ, συμπληρώνονται άπό ένα δπτικο-ακουστικό κέντρο τεκμηρίωσης, δπου μπορεῖ κανείς νά βρει άναλογα μέ τά προγράμματα καί τά μαθήματα: διαφάνεις, μικρούς μήκους ταινίες σέ ρολό, μοντέλα καί παιχνίδια. Ένα τέτοιο κέντρο μετατρέπεται σέ κέντρο μάθησης δταν δ φοίτητής διαθέτει έπι τόπου τά μέσα προβολής τῶν ταινιῶν ή τῶν διαφανῶν τής έπιλογής τού, καί σέ έξαιρετικές περιπτώσεις νά «κάνει διάλογο» μ' ένα ήλεκτρονικό ήπολογιστή πού έλέγχει ένα πολυεπικοινωνιακό περιβάλλον.

*Άλλη μορφή έλευθερης είσοδου. Τό πληροφοριακό κέντρο πολλῶν πανεπιστημίων ή τεχνικῶν κολλεγίων στής ΗΠΑ, καί έδω καί μερικό καιρό καί στή Εύρωπη, τείνει νά μετατραπεῖ σέ άνοιχτη οικία (κέντρο έφημεριας). Οι ήλεκτρονικούς ήπολογιστές τού τομέα ήληροφορικής είναι στή διάθεση τῶν φοίτητῶν, τή νύχτα καί τά σαββατοκύριακα, έπιπλέον τῶν συνηθισμένων ωρῶν μαθημάτων. Οι φοίτητές έκπαιδεύονται έτσι

«πάνω στή δουλειά», τόσο στήν πληροφορική δύσιο και στούς κλάδους πού τήν χρησιμοποιούν. Μπορούν δύο νέα έφαρμόδους πολύ γρήγορα τις γνώσεις τους και νά έπαλθεύσουν τήν εκτασή τους. Ό ρόλος τῶν πιό έμπειρων φοιτητῶν στούς δύοις οι νεότεροι θέτουν έρωτήσεις ελλινού πολύ σημαντικός. Αυτή ή έπαιδευση είναι έμπειρηκή: ή θεωρία έρχεται μετά, ο ήλεκτρονικός ύπολογιστής ένεργωντας σάν ένας καταλύτης έπιταχύνει τήν άποκτηση (και κυρίως τήν ένσωμάτωση) τῶν γνώσεων σ' ένα σύνολο πολύ εύρυτερο.

Γιατί νά μή φτάσει κανείς μέχρι νά προτείνει άληθινές έμπορικές έλευθερες έξυπηρητήσεις, άποκλειστικά αφιερωμένες σέ εκπαιδευτικά προϊόντα; Θά γέμιζε κανείς έκει τό καλάθι του δπως σέ μια υπεραγορά, μόνο πού τά τρόφιμα και τά άπορριπτανά θά είχαν άντικατασταθεί άπό εκπαιδευτικά «πακεταρίσματα» συντεθεμένα στή βάση βιβλίων, περιοδικών, παιχνιδών, μοντέλων και άπτικο-ακουστικού ύλικού.

Η στιγμαία άπαντηση. Ή άλληλεπίδραση σέ πραγματικό χρόνο έπιτρεπε νά μάθουμε μέ δοκιμές και σφάλματα, χάρη στήν άνάδραση. Αυτή ή άνάγκη έχει δόηγήσει στή μελέτη και τή θέση σέ λειτουργία συστημάτων ύποβολης έρωτήσεων, έπικοινωνίας και συμμετοχής, προσαρμοσμένων σέ διάφορα περιβάλλοντα. Υπάρχουν άπό πολλά χρόνια τάξεις έφρασιμενές μέ συστήματα άπαντησης. Τά συστήματα αντά λειτουργούν στή βάση πληκτρολόγων πού είναι τοποθετημένα στά δέρανα τῶν μαθητῶν και διαθέτουν πολλά πλήκτρα. Κάθε πλήκτρο άντιστοχει στήν άπαντηση σέ μια έρωτηση πολλαπλής έπιλογής πού έχει τεθεί άπό τόν καθηγητή. «Ολες οι άπαντησεις (και σέ δρισμένες συσκευές, οι προθεσμίες άπαντησης) άναγράφονται σ' ένα πίνακα πού είναι τοποθετημένος πάνω στό γραφείο τού καθηγητή. Τέτοιες τεχνικές δέν άναπτύσσονται παρά άρκετα άργα γιατί περιορίζουν τήν εκλογή τῶν μαθητών πού έπαιφίνεται υπερβολικά στόν τρόπο μέ τόν δόηο τίθενται οι έρωτήσεις.

Άλλα, ήδη, έμπορικές κοινωνίες προτείνουν άλληλεπιδραστικά συστήματα συμμετοχής προορισμένα γιά τό πανεπιστημιακό περιβάλλον (μαθήματα, σεμινάρια, συζήτησεις στρογγυλού τραπεζιού) γιά τήν έπιχειρηση (διοικητικό συμβούλιο, συνεδριάσεις διεύθυνση, δύμαδες έργασίας) η γιά διεθνή συμπόσια (έρωτήσεις, σχόλια, έργασία άπό κοινού). Αυτά τά μίνι-δίκτυα χρησιμοποιούν τερματικά ψήφου σέ σμίκρυνση τοποθετημένους πού είτοι πού νά τά φτάνει ενδύκολα κάθε συμμετέχον. Ένας μικρο-υπολογιστής και μία τεράστια δόθην έπιτρέπονταν προετοιμασία και τήν άναγραφή τῶν άποτελεσμάτων. Διαβέτει δύο κανείς ένα διαρκές σύστημα σφυγμομέτρησης τής γνώμων, πού έχει γίνει άναγκασιο γιά νά αύξησει τήν άποτελεσματικότητα τής έργασίας σέ δύμαδες η τής συλλογικής δημιουργίας.

Τά έκπαιδευτικά πάρκα. Θά μπορούσαν νά έχουν ίδρυθεί άπό τίς κοινότητες σέ συνεργασία μέ τίς ιδιωτικές έταιριες. Κατά τό ίπνόδειγμα τῶν πάρκων προσέλκυσης και τῶν φυσικῶν πάρκων δπου τά ζώα ζούν έλευθερα, τά πάρκα αιτά θά ήταν ένα είδος προέκτασης τῶν «μουσείων έπιστημης» η τῶν «ίδρυμάτων εδρημάτων» (*palais de la découverte*). Οι νέοι θά μπορούσαν νά διασκεδάζουν έκει παραπτώντας ταυτόχρονα τή φύση και συμμετέχοντας σέ έμπειριες. Παρόμοια έκπαιδευτικά πάρκα θά έπιξητούσαν νά άποφύγουν τήν κλαδική προσέγγιση και νά πλησιάσουν τίς άκριβες έπιστημες μέ τίς έπιστημες τού άνθρωπου και μέ τίς τεχνικές. «Έτσι πού ζχι μόνο νά φανεί ή σύμπληρωματικότητά τους, άλλα και ή σπουδαιότητα τού συνδυασμού μεθόδων και τεχνικῶν πού έπιτρέπει τή λύση τῶν προβλημάτων.

Ο ρόλος τής έπιχειρησης. Προνομιούχο κέντρο έπαγγέλματικής κατάρτισης και συνεχούς έκπαιδευσης, είναι στό έπίπεδο τής έπιχειρησης πού ή συστηματική έκπαιδευση θά καταλάβει πιθανόν, και πολύ ταχύτερα άπ' δύοποδη άλλο, μιά θέση έκλογης. Τό σφαιρικό πρότυπο πού άντιπροσωπεύει αιτή ή ίδια ή έπιχειρηση, προσφέρεται δλως ίδιαιτέρως στίς περιγραφές και τήν άφομοίωση τῶν συστημάτων δεδομένων βάσης. Δέν πρόκειται γιά προσθήκη ένδος νέου κλάδου (δπως ή πληρόφορηκή ή ή άγοραστική [*marketing*]), άλλα γιά γνώση συνένωσης, ένσωμάτωσης και ίεράρχισης τῶν πολυπλήθων πληροφοριῶν πού προέρχονται κατά ένα μόνιμο τρόπο άπό τό, περιβάλλον δπου ζει κανείς. Πρόκειται λοιπόν γιά ένα είδος έξασκησης στή σύνθεση μᾶλλον παρά στήν κατανάλωση πρακτικῶν «συνταγών», συχνά άσχημα έφαρμοζόμενων έλλειψει ένός γενικού πλαισίου άναφορᾶς.

Πολύάριθμα έκπαιδευτικά προγράμματα (*séminaires*) κατάρτισης άπαιτούν ήδη τήν πλαισίωση τού προσωπικού τῶν έπιχειρησεων. Θά έπρεπε ίσως νά έπιδιώξει κανείς νά έπωφεληθεί άπό τίς δυνατότητες πού προσφέρει ή έπέκταση τῶν ρευστῶν ώραρίων. Μία ειδική κάρτα, άναλογη μ' έκείνη πού εισάγεται στά ήλεκτρονικά τερματικά ύπολογισμού τού χρόνου έργασίας, θά έπέτρεπε στά μέλη τής έπιχειρησης νά σχηματίσουν μιά «πίστωση-πληροφορία». Πρός τό σκοπό αιτό θά παρακολουθούσαν, κατά τίς ώρες τής έκλογης τους (κατά τό γεῦμα ή κατά τίς κενές ώρες

τού ώραρίου), τακτικά μαθήματα διεξαγόμενα στούς χώρους τής έπιχειρησης. Αυτή ή «καντίνα» τής έκπαιδευσης είναι σήμερα δυνατή χάρη στά πρότυπα διπτικοακουστικῶν τάξεων πού έπιτρέπουν νά παίρνει κανείς μαθήματα «έν πορέα», νά άπαντά στίς έρωτήσεις τού προγράμματος, και νά δυγκωντρώνει έτσι σημεία πού μπορούν νά καταμετρούνται κάθε βδομάδα.

Τά πανεπιστήμια τής τρίτης ήλικιας. Σέ μια κοινωνία οίκονομικής προόδου και κατανάλωσης, υπάρχει λίγος χώρος γιά τούς ήλικιωμένους. Ή άξια «νιάτα» υπερισχύει σέ σύγκριση μέ τήν πείρα τῶν παλαιών. Τό κάθε τι μπορεῖ άντιθετα νά τροποποιηθεί σέ μια κοινωνία δπου δημογραφία και οίκονομία είναι στάσιμες. Ή πτώση τού έπιτρέπουν γεννητικότητας πού διαπιστώνται στίς άνεπτυγμένες χώρες τροποποιεῖ ήδη τήν πυραμίδα τῶν ήλικιών και δόηγει σέ μια αύξηση τού πληθυσμού τής τρίτης ήλικιας. Λόγω τής άναδυσης νέων δέκαν πού εισάγονται άπό μια κοινωνία μέ στάσιμη οίκονομία (δπως δ σεβασμός τής πείρας, αύτού πού διαρκεῖ και διαιωνίζεται), μπορεῖ νά άναμενεται διτή ή τρίτη ήλικια θά ένισχυσει τή θέση της στόν αύριανό κόσμο, ξαναβρίσκοντας ίσως τήν άκτινοβολία πού άπολάμβαναν οι ήλικιωμένοι στούς κόλπους τής ήλικιας κοινωνίας ή τό κύρος τῶν παλαιών στίς λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες.

Αντί τής άνοικτης σύγκρουσης μεταξύ τῶν γενεών, πού άποτελεῖ κανόνα σήμερα (συνοδευμένης άπό τήν περιφρόνηση ή τόν έωισμό τῶν νέων και τά φράγματα πού έγειρουν οι πιο ήλικιωμένοι γιά νά προστατέψουν τά προνόμια τους), θά μπορούσε νά άναμενοταν ίσως μιά συνεργασία χωρίς προηγούμενο άνάμεσα στούς νέους και τούς παλαιούς, κάτι πού θά έπρεπε γι' αυτό νά προετοιμάσουμε. Διαθέτοντας χρόνο γιά στοχασμό και σύνθεση, τό πνεύμα άνοιγεται εύκολοτέρα στίς γενικές έννοιες και στίς έγκολπιτικές προσεγγίσεις. Αυτό σημαίνει διτή ή δόλος πού θά συνίστατο στό νά δόηγησον σέ μια κατανομή τής έξουσίας στά πλαισία μιᾶς κοινωνίας περισσότερο ίσορροπημένης.

Μετάφραση Έλένης ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ-ΚΑΚΟΣΑΙΟΥ

Υποσημειώσεις

1. Οι άρχεις αιτής τής προσέγγισης άναφέρονται στά διάφορα έπίπεδα τής έκπαιδευσης: στοχειώδη, μέση, άνωτατη, διαρκής έκπαιδευση ή έκπαιδευση τής τρίτης ήλικιας.

2. Προγραμματισμένα βιβλία και μηχανές διδασκαλίας χρησιμοποιούνται πάντοτε έντούτοις αιτή τήν δρά, και δρισμένοι έκδοτες έχουν καταφέρει νά κυκλοφορήσουν έξοχα έγχειριδια γιά ειδικές έφαρμογές.

3. «*Dérive des continents*» θεωρία τού Wegener σύμφωνα μέ τήν δπως οι πειρόποι πλέουν στήν έπιφάνεια μιᾶς γλιστρώδους μάζας (Στ.Μ.).

4. Η πραγματοποίηση παιδαγωγικῶν κινηματογραφικῶν έργων άπό τούς σπουδαστές μπορεῖ νά θεωρηθεί σάν μιά δρισμένη μορφή άλληλεπιδραστικής εικονικότητας.

BENJAMIN CORIAT
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Γ'Ο Β.С., 27 έτῶν δταν δημοσιεύει τό βιβλίο του «Science, Technique et Capital» (Έπιστημη, τεχνική και κεφάλαιο), Seuil, Paris, 1976, έχει σπουδάσει οἰκονομικά και φιλοσοφία. Σήμερα διδάσκει στο πανεπιστήμιο Paris VII πολιτική οἰκονομία και συνεργάζεται μέ τό κέντρο ἐρευνῶν στὸν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐργασίας. Τό δοκίμιο μέρος τοῦ δόποιο παρουσιάζει δέδω καὶ ποὺ έχει ώς πλήρη τίτλο: 'Ἐργοστάσια καὶ πανεπιστήμια ἐργοστασίων—στὴν Κίνα μετά τῇ μορφωτικῇ Ἐπανάστασῃ, περιέχεται στό ώς ἄνω ἔργο (σελ. 211-228) πού συντάχθηκε τό 1972 μετά ἀπό μιὰ διλγόχρονη παραμονή τοῦ συγγραφέα του στή Λαϊκή Δημοκρατία τῆς Κίνας.

Η ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ

Ἄπο τή Μορφωτική Ἐπανάσταση καὶ μετά οἱ μεταβολές πού ἔχουν ἐπέλθει στό ἑκπαιδευτικό σύστημα ἀποτελοῦν ἀντικείμενο μελετῶν καὶ ἀρθρων, σέ σημεῖο πού καταλήγει κανεῖς νά πιστεύει δτι τά ξέρει δλα πάνω στο σημαντικό αὐτό θέμα μέ ἀποτέλεσμα νά παιει νά τοῦ δίνει τήν ἐπιβαλλόμενη προσοχή. 'Ἄν ἐπανέρχομαι σ' αὐτό τό ζήτημα, εἶναι ἀσφάλως γιατί έχει σχέση μέ τό ζήτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ· ἀλλά ἐπίσης γιατί μοῦ φαίνεται δτι ή ἀλλήθινη πολιτική του σημασία, ὅπως ἐμφανίζεται ἔξι χρόνια μετά τό 9ο συνέδριο, δέν έχει πάντοτε, τουλάχιστο στή Γαλλία, πραγματικά κατανοηθεῖ. Καὶ αὐτό σ' ἔνα μεγάλο μέρος ἔξηγεται, τοσος θά δοῦμε, ἀπό τό γεγονός δτι ἀκόμα καὶ στήν ίδια τήν Κίνα σημειώνεται μιὰ σφρόδη ἀντιδικία γύρω ἀπό τή σημασία πού πρέπει νά δοθεῖ στίς γενικές κατευθυντήριες δόηγιες πού ἀφοροῦν τήν ἐπανάσταση στήν ἐκπαίδευση. 'Ἄς ἀρχίσουμε λοιπὸν ἀπό τήν ἀρχή. Στήν προκειμένη περίπτωση πρέπει νά ἀνατρέξουμε στό 1968. Τό 1968, εἶναι πράγματι ή χρονιά πού γίνονται δύο τουλάχιστον ἀποφασιστικά γεγονότα καὶ τά ὅποια θά παραμείνουν στό ἐπίκεντρο τής διαμάχης κατά τή διάρκεια τῶν ἐπόμενων χρόνων.

Τό πρότα ἀπ' αὐτά τά γεγονότα συντελεῖται μέ τήν είσοδο τῶν ἐργατικῶν δμάδων προπαγάνδας, στήν ἀρχή στό Πολυτεχνεῖο Tsing Hua τοῦ Πεκίνου, καὶ κατόπιν σέ δλα τά ἀνώτατα ἑκπαιδευτικά ίδρυματα τῆς Κίνας. Τήν ίδια στιγμή πού ἀρχίζει νά γίνεται ἀντιληπτό δτι αὐτές οἱ δμάδες προπαγάνδας δέν ἥρθαν μόνο γιά νά θέσουν τέρμα στό φραξίνισμό πού παραλύει ἔξ δλοκλήρου κάθε συνέχιση τής ἐπανάστασης καὶ δτι θά «είναι ἐκεῖ γιά πολύ καιρό», δημοσιεύεται ἔνα κύριο ἀρθρο μέ μεγάλη ἀπήχηση πού ὑπογράφεται ἀπό τό Yao Wen-Yuan μέ τόν καθαρά δηλωτικό τοῦ περιεχομένου του τίπλο: «'Ἡ ἐργατική τάξη πρέπει νά δευθύνει παντοῦ. Σ' αὐτό τό μικρό ἀρθρο δι Yao Wen-Yuan, πού ξέρει γιά τί μιλάει διαβεβαώνει ίδιως:

«'Ἡ εἰσόδος τῶν ἐργατικῶν δμάδων προπαγάνδας στό πεδίο τής ἑκπαίδευσης συνιστά ἔνα γεγονός προορισμένο ν' ἀναστατώσει γῆ και οὐρανό.»

Ἐπιπλέον, αὐτό τό κείμενο περιέχει μιὰ νέα κατευθυντήρια δηγιά τοῦ Μάο Τσετούνγκ σέ μιὰ ίδιαίτερα σημαντική στιγμή τής πράξης στήν ἐκπαίδευση. 'Ο Μάο ἀπό τή μεριά του πάει κατ' εὐθείαν στό θέμα. Τό βλέπομε:

«Γιά νά δλοκληρώσει τήν προλεταριακή ἐπανάσταση στήν ἑκπαίδευση, πρέπει ή ἐργατική τάξη νά ἀναλάβει τή διεύθυνσή τής, πρέπει οἱ ἐργατικές μάζες νά συμμετάσχουν σ' αὐτή καὶ νά πραγματοποιήσουν, μέ τή συνεργασία τῶν συναγωνιστῶν τοῦ APL, τήν τριπλή ἔνωση τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων, συμπεριλαμβάνοντας ἐπίσης τά ἐνεργά στοιχεῖα, ἀνάμειται ἀπό τούς φοιτητές, τούς διδάσκοντες καὶ τούς ἐργαζόμενους στά σχολεῖα, πού εἶναι ἀποφασισμένα νά συνεχίσουν αὐτή τήν ἐπανάσταση ώς τήν τελική νίκη. Οἱ ἐργατικές δμάδες προπαγάνδας θά πρέπει νά παραμείνουν γιά πολύ καιρο στά σχολεῖα καὶ νά συμμετέχουν ἐκεῖ σέ δλα τά καθήκοντα πάλης-κριτικῆς-μεταρρυθμίσεως. Θά πρέπει πάντοτε ἀκόμα νά διευθύνουν τά σχολεῖα...» (οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές μου. B.C.)

Αὐτό πού εἶναι ἀξιοσημείωτο ἐδώ καὶ πού ἀποτελεῖ πραγματικά ἔνα καινούργιο γεγονός-εἶναι ή ίδεα δτι γιά νά ἔξασφαλιστεῖ ὁ ἡγετικός ρόλος τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν ἐπανάσταση στήν ἑκπαίδευση πρέπει (μεταξύ τῶν ἄλλων προϋποθέσεων, ἀλλά αὐτή ἐδῶ ρητά ὑποδεικνύμενη ἀπό τό Μάο) «οἱ ἐργατικές μάζες νά συμμετέχουν σ' αὐτή». Έτσι, μέ δύο λόγια, «ἡ εἰσόδος τοῦ προλεταριάτου στήν ὑπερδομή» ίσοδυναμεῖ μέ εἰσοδο σ' αὐτή αὐτῶν τῶν ίδιων τῶν ἐργατικῶν μαζῶν. Στό σημεῖο δμως αὐτός δέ φαίνεται νά ὑπάρχει δμοφωνία ἀφού δi Yao Wen-Yuan ἀναγκάζεται νά διευκρινήσει: «ιθέλομε νά ἀπελευθερωθοῦμε ἀπό μόνοι μας καὶ δέν έχομε ἀνάγκη ἀπό τή συμμετοχή ἐργατῶν πού δέν έξαρτωνται ἀπό τό σχολεῖο. «Νά τί λέει ή ἀπόφαση τής κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς

τοῦ κινεζικοῦ κουμουνιστικοῦ κόμματος πάνω στό GRCP: «Οἱ μάζες δέ μποροῦν νά ἀπελευθερωθοῦν παρά ἀπό μόνες τους». Οἱ ἐργάτες δέν συμπεριλαμβάνονται στής «μάζες»;. Καὶ πιό κάτω γιά νά ξεκαθαριστεῖ τό πράγμα, δi Yao Wen-Yuan προσθέτει:

«Ολοι αὐτοί πού θεωροῦν τούς ἐργάτες σάν ξένο σῶμα ἀπό τής μάζες αὐτές καθαυτές είναι είτε ἀνακατούσορες είτε ξένα πρός τήν ἐργατική τάξη στοιχεῖα, καὶ κατά συνέπεια έχει αὐτή ἀπόλυτο δίκιο νά ἀσκήσει πάνω τοὺς τή δικτατορία της. 'Υπάρχουν διανοούμενοι πού αὐτονακηρύσσονται «προλεταριακοί ἐπαναστάτες», ἀλλά μόλις ή ἐργατική τάξη θήγει τά συμφέροντα τοῦ μικροῦ «ἀνεξάρτητου βασιλείου» τους, νά τους πού ἀμέσως ἐναντιώνονται στήν έργατες».

Αὐτό δίνει μιὰ μικρή ίδεα τής πάλης πού ἀμέσως μέ τήν εἰσβολή τοῦ θέματος — καὶ ποιά εἰσβολή: εἰκείνη τῶν ἐργατῶν — θά σημαδέψει τήν ἐπανάσταση στήν ἑκπαίδευση.

— Τό δεύτερο γεγονός συντελεῖται μέ μιὰ ἀλλή κατευθυντήρια δηγιά τό Μάο πού ἔρχεται νά στηρίξει τό ἔργο τῶν ἐργατικῶν δμάδων προπαγάνδας (πού προσπαθοῦν νά θέσουν ξανά σέ λειτουργία τά πανεπιστήμια) καὶ δείχνει τό γενικό προσανατολισμό. Αὐτή ή κατευθυντήρια δηγιά, ή λεγόμενη «τής 21ης Ιουλίου» είναι πάντα σέ ίσχυ. Είναι ή ἀκόλουθη:

«Οἱ ἀνώτατες σχολές είναι ἀναγκαῖες. Καὶ ἐννοῶ κυρίως οἱ Πολυτεχνικές σχολές. Πάντως, πρέπει νά ἐλαττωθεῖ ή διάκρεα τῶν σπουδῶν, νά πρωθηθεῖ ή ἐπανάσταση στήν ἑκπαίδευση, νά τεθεῖ ή προλεταριακή πολιτική στή θέση τοῦ τιμονέρη καὶ νά ἀκολουθηθεῖ ή πορεία τοῦ ἐργαστασίου ἐργαλειομηχανῶν τής Σαγκάης, δηλαδή νά σχηματιστεῖ ένα τεχνικό προσωπικό πού νά πρόρχεται ἀπό τούς κόλπους τής ἐργατικής τάξης. Οἱ φοιτητές πρέπει νά διαλέγονται ἀνάμειται ἀπό τούς ἐργάτες καὶ τούς χωρικούς καὶ νά έχουν κάποια πρακτική πείρα: μετά ἀπό μερικά χρόνια σπουδῶν, θά ξαναγυρίζουν στήν πρακτική τής παραγωγῆς».

— Ενα ἀπό τά μέτρα πού πάρθηκαν, σύμφωνα μέ τήν κατευθυντήρια αὐτή δηγιά, συνίστατο, μέ τό πέρας τής μέσης ἑκπαίδευσης, στό νά ἀποτέλλονται οι νεαροί μαθητές νά περάσουν 2 ή 3 χρόνια στήν ηπαιθρο. Αὐτό τό μέτρο προκάλεσε χωρίς ἀμφιβολία ζωηρή ἀντίδραση ἀνάμεσα στούς διάφορους συντηρητικούς κύκλους καὶ χωρίς ἀμφιβολία δέν είναι τυχαίο γεγονός δτι τό ἀντιμάχεται δi Lin Piao. Στό «Σχέδιο τῶν ἔργων 571», διαβάζει κανεῖς ἀπό τό χέρι του: «'Ἡ ἐγκατάσταση τῶν νέων στήν ηπαιθρο ξανανοίγει τά ἀναμορφωτικά στρατόπεδα ἐργασίας». (Παραθέτω αὐτό τό ντοκούμεντο σύμφωνα μέ τήν ἐκδοχή πού δημοσιεύεται στήν ἐπιθεώρηση 'Η Νέα Κίνα, No 16, Μάρτης 1974. Τό υπογραμμισμένο μέρος είναι αὐτό πού συχνά ἀναδημοσιεύεται ἀπό τόν κινεζικό τόπο). Καὶ είναι ἐπίσης ένα σημεῖο ἀπό τό δόπον δi Yao Wen-Yuan 7 χρόνια ἀργότερα ξαναρχίζει τήν πολεμική. Πράγματι στό κείμενό του τοῦ Μάρτη 1975, ἐπικρίνοντας τόν Lin Piao, γράφει:

Τό νά ἐπιμένει κανεῖς ή ὅχι στή γραμμή τής ἐνσωμάτωσης τῶν νεαρῶν διανοούμενών στήν ηπαιθρο μέ τούς ἐργάτες καὶ τούς χωρικούς, σχετίζεται ἀμεσα μέ τό ἀκόλουθο ἐρώτημα: 'Η ἐπανάσταση στήν ἀνώτατη ἑκπαίδευση μπορεῖ νά συνεχιστεῖ ή ὅχι στήν πορεία πού χάραξε τό ἐργοστάσιο ἐργαλειομηχανῶν τής Σαγκάης, δηλαδή οι φοιτητές νά ἐκλέγονται ἀπό τής τάξεις τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν χωρικῶν καὶ νά ξαναγυρίζουν ἀνάμειται τούς μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν τους». Εξ ού συνάγεται δτι στά 1975 ή πάλη είναι τό ίδιο ξενονή δπως στά 1968 καὶ δτι τά «κάστρων, πού ἀνήγειραν οι «εἰδίκοι» στό πεδίο τής ἑκπαίδευσης, δέ θά καταληφθοῦν παρά μόνο μέ μιά παρατεταμένη πάλη, κατά τή διάρκεια τής δποίας μπορεῖ νά σημειωθοῦν ὅπισθοχωρήσεις τής άριστερᾶς. (Πάνω σ' αὐτό τό σημεῖο μπορεῖ κανεῖς νά συμβούλευτεῖ ίδιως ένα ἀρθρο τής Νέας Κίνας, No 17, «'Ἡ κριτική Pi Lin-Pi Kong» δπου ἐκτίθεται μέ κάποιες λεπτομέρειες, ὁ τρόπος μέ τού δόπον είληξε ἀρχίσει νά ἐκδηλώνεται μιά παλινόρθωση στήν ἑκπαίδευση πρίν ἀπό τό ξεκίνημα τοῦ Pi Lin-Pi Kong). Βλέπει κανεῖς λοιπό δτι ή ἐπανάσταση στήν ἑκπαίδευση καὶ ίδιαίτερα στήν ἀνώτατη ἑκπαίδευση — δέν πραγματοποιεῖται χωρίς δυσκολίες. 'Ἡ αἵτια γ' αὐτό φαίνεται δτι είναι, δπως τό ἀνήγγειλε καὶ δi Yao Wen-Yuan στό ἀρθρο του τοῦ 1968, δτι τό γεγονός αὐτό είναι πράγματι προορισμένο νά ἀναστατώνει «γη και οὐρανό». Θά ήθελα, ἀφού δόθηκαν αὐτά τά στοιχεῖα, νά διατυπώσω τρεῖς παρατηρήσεις πάνω στή σημασία τῶν κατευθυντήριών δηδηγῶν πού ἀφοροῦν τήν ἐπανάσταση στήν ἀνώτατη ἑκπαίδευση. 'Ἴσως τότε θά διακρίνει κανεῖς τί πράγματι πάει καλά καὶ τί δχλ.

Πρώτη παρατήρηση: Αὐτό πού προβάλλεται σάν «πρότυπο» καὶ ἀκολουθήτεα «γραμμή», δέν είναι ένα ἀνώτατο ίδρυμα, ἀλλά ένα ἐργοστάσιο.

Τό κείμενο τοῦ Μάο, δπως καὶ αὐτό τοῦ Yao Wen-Yuan δέ λέει: ἀκολουθεῖστε τή γραμμή τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Πεκίνου ή τής Σαγκάης, ἀλλά τοῦ ἐργοστασίου ἐργαλειομηχανῶν τής Σαγκάης. Πλέρα ἀπό τούς λό-

γους συμπεραλαμβανόμενων εκείνων της «άριστερᾶς» — από τούς δόποις χορτάσαμε στό GRCP, στάθμισε κανείς σοβαρά τί σημαίνει αύτό; Και ποιά πλήρη άνατροπή, σέ σχέση μέ κάθε πρακτική μεταρρύθμιση στήν έκπαιδευση πού θά μπορούσε κανείς νά φανταστεί προτείνει αυτή ή «γραμμή»: «Έπανάσταση» στήν έκπαιδευση λένε ό Μάο και ό Yao Wen-Yuan, και δχι «μεταρρύθμιση» δπως λένε άλλα κείμενα.

Δεύτερη παρατήρηση: Ό ποιό σύντομος χαρακτηρισμός πού δόθηκε στήν «γραμμή» τού Έργοστασίου έργαλειομηχανῶν συνίσταται σ' αυτό ...Οι φοιτητές διαλέγονται από τίς τάξεις τῶν ἐργατῶν...καὶ ἔκει ξαναγρίζον». Πλήν δμως πρέπει νά σημειωθεῖ δτι οί «νεαροί ἔγγράμματοι», πού αποτελοῦν, ἀκόμα μέχρι σήμερα, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν φοιτητῶν τῶν πανεπιστημών δέν είναι, στήν κυριολεξία ἐργάτες καὶ χωρικοί. Στήν πλειοψηφία τους έχουν τό πολὺ 2 ή 3 χρόνια στήν θηλαθό. Δέν έχει, πιστεύων, δοθεῖ ἀρκετή πρόσοχή σ' αυτό τό σημεῖο, δτι δηλαδή ἀκόμα και «ἡ ἔκπαίδευση στήν θηλαθό» δέν είναι παρά ένα συντηρητικό, κατά κάποιο τρόπο, μέτρο.

Άν τώρα συσχετίσει κανείς αυτές τίς δυό παρατηρήσεις μέ τήν πάλη πού διεζάγεται από τό 1968 γύρω ἀπό τόν τρόπο κατανόησης καὶ έφαρμογῆς τῶν κεντρικῶν κατευθυντηρίων δόηγῶν, καταλήγει σε μιά νέα ἀντίληψη τής έπανάστασης στήν έκπαιδευση.

Τρίτη παρατήρηση: Στήν πραγματικότητα, μπορεῖ κανείς σήμερα νά πει μέ βεβαιότητα δτι τό ζήτημα είναι ή έν νέου ριζική καταγεγλα τού παλαιού έκπαιδευτικού συστήματος καὶ ή ἀνοικοδόμηση ένος νέου συστήματος πού ἀπό κάθε ούσιαστηκή ἀποψη ἐλάχιστη θά έχει σχέση μέ τό παλαιό.

Νά γιατί ώς πρός αυτά τά κείμενα τού Μάο μιλοῦν γιά έπανάσταση στήν έκπαιδευση. Από τώρα βλέπει κανείς νά προβάλλονται στόν δρίζοντα οί μεγάλες ἀποκλειστικές τού νέου συστήματος. Από στρατηγική ἀποψη καὶ δσον ἀφορᾶ τήν ἀνώτατη έκπαιδευση, έχαγονται δυό χαρακτηριστικά:

•Πρέπει νά δργανωθεῖ γύρω ἀπό τά ἐργοστάσια καὶ δπως θά δοῦμε, κάπως ἀπό τή διεθνούση αυτῶν τῶν ίδιων τῶν ἐργατῶν.

•Και νά ἐπιλέγει τούς φοιτητές μέσα ἀπό τούς κόλπους τής ἐργατικῆς τάξης.

•Από τακτική ἀποψη, καὶ γιά νά όλοποιήσει αυτό τό στρατηγικό στόχο, ή ἐπανάσταση δφείλει νά συνεχιστεῖ ἀκολουθώντας τρεῖς κύριες κατευθύνσεις.

1. Νά ίδρυσει χωρίς καθυστέρηση, ἔκει δπου αυτό είναι δυνατό, «πανεπιστήμια ἐργοστασίου» κατά τό πρότυπο τού πανεπιστημίου τής 21 Ιουλίου τού έργοστασίου έργαλειομηχανῶν τής Σαγκάτης.

2. Νά διατηρήσει ἀκόμα τά παλαιά ἀνώτατα έκπαιδευτικά ίδρυματα ἀλλά: α) ἀνανεώνοντας σε βάθος τό σύστημα ἐπιλογῆς τους (έγκαταστάσεις τῶν νέων στήν θηλαθό καὶ ὑπόδειξη τῶν φοιτητῶν ἀπό τούς χωρικούς). Μόνην υποδοχή δμάων, ἐργατῶν καὶ χωρικῶν γιά διδακτικές περιόδους πού η διάρκεια τους θά ποικίλλει κατά τίς ἀνάγκες καὶ τίς ἀσχολίες αυτῶν τῶν δμάων); β) Κάνοντας έπανάσταση στίς μεθόδους έκπαιδευσης: ξεκίνημα, ἀπό τήν πρακτική καὶ τή συσωστευμένη ἐμπειρία, ἀπό τούς ἐργάτες, τούς χωρικούς ή τούς νέους, κατά τή διάρκεια τής παραγωγικής ἐργασίας· ἔκπαίδευση, λεγόμενη «μέ ἀνοιχτές πόρτες»: τό πανεπιστήμιο ἐφαρμόζει τή διπλή ἀρχή «νά προσκαλεῖ» (έργαζομένους διαφόρων τομέων καὶ ἐπιτέδων γιά νά μάθει ἀπ' αυτούς) καὶ «νά ἔξερχεται» (γιά νά δειξαγάγει ἐπιτόπιες έρευνες, καὶ νά μάθει στήν πράξη).

3. Νά ἔγκαθυδρύσει μιά διαρκή σε βάθος διακίνηση μέ τήν υπόλοιπη κοινωνία, ίδιαίτερα μέ τίς μονάδες παραγωγῆς. Τό πανεπιστήμιο είναι ένας τόπος «ἀνοιχτός», ένα «κέντρο» στήν θηλερεία τῶν ἐργαζόμενων, καὶ δχι ένας κλειστός τόπος δπου καλλιεργεῖ κανείς σε θερμοκοίπια μιά ψευδο-«ελίτη» τεχνικῶν. Μέ δυό λόγια, καὶ γιά νά ἐπαναλάβουμε μιά κινέζικη ἔκφραση τό πανεπιστήμιο δφείλει νά καταρτίσει τούς «συνεχίστες» τής έπανάστασης, καὶ δχι «ἄκαδημαϊκές κορυφές» δλων τῶν ειδῶν πού βρίσκουν καταφύγιο πίσω ἀπό τά «δχυρά» τής γνώσης τους καὶ είναι ίκανοι μόνο γιά νά είναι οί συνεχιστές τής...άστικης τάξης.

Αυτό συνιστά τό έπαναλαμβάνουμε, «τή γενική γραμμή», καὶ προσκρούει σε μιά ἀντίθεση πού ἄν καὶ συχνά μεταμφιέζεται μέ ροδχα «τής ἀριστερᾶς», παραμένει δξαιρετικά έντονη. Ετσι στό πανεπιστήμιο Beida τού Πεκίνου, ένας έκπαιδευτικός μᾶς έξηγοῦσε: «Μετά τήν πτώση τού Λίν-Πιάο, δρισμένες μέ τό πρόσχημα τής άσκησης κριτικής στήν θηλεμένη «άριστερίστικη» γραμμή του, στήν πραγματικότητα ἐπληξαν αυτή τήν ίδια τήν ἀριστερά, καταμάχοντας τά κεκτημένα τής Μορφωτικής έπανάστασης καὶ ἔτσι — αυτό πού ήταν, καὶ τό σχέδιο τους — εύνόησαν μιά κάποια παλινόρθωση τής άκαδημαϊκής έξουσίας.

Μ' αυτό τόν τρόπο παρακώλυσαν σοβαρά τήν ἀνάπτυξη τής έπανάστασης στό πανεπιστήμιο. Ή πρωτοβουλία έπανηλθε στήν ἀριστερά, μό-

νο μέ τήν ἀνάπτυξη τού κινήματος τού Pi Lin-Pi Kong· καὶ ή έπαναστατικοποίηση τού πανεπιστημίου ξαναπήρε μιά σωστή πορεία μόλις πρίν μερικούς μῆνες».

2. ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ

[...]

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΝΕΟΥ ΤΥΠΟΥ

Τή διαφορά μέ τό παλαιό σύστημα έντοπίζεται τουλάχιστον σέ δύο σημεῖα. Πρόκειται γιά τά θέματα πού διδάσκονται καὶ γιά τούς τρόπους λειτουργίας τής σύνδεσης τής θεωρίας μέ τήν πράξη. Γιά νά γίνει ἀπόλυτα ἀντιληπτή ή σπουδαίητη τους, πρέπει, πιστεύω, νά θυμηθούμε δτι ή έκπαιδευση, μέ τό νά προορίζεται γιά τούς ἐργάτες, δέν σκοπεύει μόνο νά τούς καταστήσει ίκανούς τεχνικούς, ἀλλά ἐπίσης, καὶ κυρίως, δφείλει νά ἐπιτρέψει τήν δσκητή ένος νέου τύπου έξουσίας, προλεταριακής, στό πεδίο τής διαχείρησης καὶ τής τεχνικής έρευνας. Μέ ἀλλά λόγια, δέν τίθεται θέμα νά ἀντικατασταθούν ειδοκοί ἀπό ειδοκούς, ἀλλά νά καταστεῖ δυνατό, καταλύνοντας τό μονοπάλιο πού ἀσκεῖται ἀπό μιά χούντα «ειδοκόν», νά έξασφαλιστούν ή δημοκρατία καὶ ή πρωτοβουλία τῶν «μαζῶν» τού έργοστασίου σ' δλα τά πεδία. Μ' αυτά τά δεδομένα, δς είλουμε στίς μεταβολές.

—Τά νέα θέματα διδασκαλίας. Καθορίζονται μέ βάση τό γενικό πρόγραμμα τό πανεπιστημίου: «Σύλληψη καὶ κατασκευή διορθωτικῶν μηχανῶν ἀκρίβειας. Τά «κλασικά» ἐγχειρίδια τής μηχανικής, δυναμικής, κινητικής, ἡλεκτρισμού κλπ., ὑπάρχουν καὶ είναι βέβαια στή διάθεση τῶν σπουδαστῶν. Άλλα δέν έκεινον ἀπ' αυτά. Μικτές δμάδες ἐργατῶν τεχνικῶν είναι δφείρησης μέ τήν έρευνα καὶ συζήτηση μέ παλαιάμαχους καὶ πεπειραμένους ἐργάτες, νά ἐντοπίσουν καὶ νά συγκεντρώσουν στή «θέματα διδασκαλίας» λίγο-πολύ προσωρινά δμοισγενή σύνολα δεδομένων καὶ προβλημάτων.

Τό ένδιαφέρον σημεῖο ἐδό είναι δτι, σύφωνα μέ τό γενικό πρόγραμμα τῶν πανεπιστημίων, τά «θεωρητικά» προβλήματα σύλληψης δέν είναι χωρισμένα ἀπό τά «πρακτικά» τής κατασκευῆς. Έδω, δπως καὶ στό πανεπιστήμιο έργοστασίου τῶν δρυχείων τού Keilwhan, μέσω αυτῆς τής μεθόδου φθάνουν νά συλλαμβάνουν έστω ἐν σπέρματι νέα θέματα διδασκαλίας πού υπάγονται σε μιά ταξινόμηση διαφορετική ἀπό τήν παραδοσιακή πού κληρονομήθηκε ἀπό τή Αύση. Ας μήν περιμένει νά δεῖ κανείς έκει τό προϊόν ένός έραστεχνισμού πού θά ἀπέρρεες ἀπό μιά ἐμπειριστική καὶ παραγωγιστική ἀντίληψη τής γνώσης. Ο Yao Wen-Yuan, ώς πολιτικός ήγέτης ἀσφαλῶς ἀλλά καὶ ως φιλόσοφος (ή ἀρχική του «κατάρτιση») τονίζει τίς λεπτομέρειες «Τό νά ξενικάς ἀπό τήν πρακτική γιά τή σύνταξη νέων θεμάτων διδασκαλίας καὶ τήν ἔγκαθιδρυση νέων κλάδων είλουν μιά μεγάλη δημιουργία τού GRCP».

—Ανεξάρτητα ἀπ' αυτό τό «ἀποτέλεσμα» τού οποίου καθένας μπορεῖ νά σταθμίσει τή σημασία, θά πρέπει ἐπίσης νά σημειωθεῖ τό γεγονός δτι «τό ξεκίνημα ἀπό τήν πρακτική» έγγυαται έξισον καὶ τή συμμετοχή καὶ τήν πρωτοβουλία τῶν ἀπλῶν ἐργατῶν στίς τρέχουσες μεταβολές. Κι επομένως ἐπίσης τή δυνατότητα δσκητῆς κάποιου ελέγχου πάνω στούς καταρτιζόμενους τεχνικούς. Αυτό συμπληρώνεται ἀπό:

—Τούς τρόπους λειτουργίας τής σύνδεσης θεωρίας πρακτικής. Στό παλαιό έκπαιδευτικό σύστημα, πού ίσχυε σε δλα τήν Κίνα (δπως σήμερα ἀκόμη στή Γαλλία, γιά παράδειγμα) θεωρίστων ώς ἀναπόφευκτο τό πέρασμα ἀπό τήν τράπεια στάδια:

1. Βασική έκπαιδευση· 2. συμπληρωματική θεωρητική έκπαιδευση· 3. Ειδίκευση. Οι τρεῖς αυτές φάσεις έχουν ήδη «διασπαστεῖ» σε 4 περιόδους. Ιη περίοδος: συλλογή καὶ μελέτη τῶν πρώτων θεμάτων διδασκαλίας. Τό βάρος πέφεται στή θεωρητική μελέτη καὶ στίς βασικές ἐπαγγελματικές τεχνικές. αυτό κατά τή διάρκεια 8 δως 9 μηνῶν. 2η περίοδος: «Μαθαίνεις νά κάνεις πόλεμο, πολεμώντας». Οι σπουδαστές βγαίνουν ἀπό τό σχολείο καὶ ξαναγρίζουν στά συνεργεία. Ενσωματώνονται στίς υπάρχουσες δμάδες τής «τριπλῆς ένωσης γιά τήν ἀνανέωση τής τεχνικῆς» καὶ συμβάλλουν ἀμεσα στήν προώθηση τῶν τρεχόντων προγραμμάτων καὶ ἐρευνῶν, καὶ μάλιστα — ἐπιμένουν σ' αυτό οί συνομιλητές μας — μέχρι τήν κατασκευή. Κατά τή διάρκεια αυτῆς τής περίοδου οί καθηγητές συνεχίζουν τή διδασκαλία τους - ἀλλά ἐπι τόπου καὶ σέ συνάρτηση μέ τίς συναντούμενες δυσκολίες. Ή 3η περίοδος άφιερώνεται σ' ένα καινούργιο ἀλματα στή γνώση. Ξανά θεωρητική μελέτη γιά τήν ἐπίλυση τῶν δύσκολων προβλημάτων πού είλχαν ἀφειθεῖ έκκρεμη. Ή 4η περίοδος τέλος άφιερώνεται ξανά στήν πρακτική. Αλλά σ' αυτό τό ἐπίπεδο οί ἐργάτες-τεχνικοί είναι ίκανοι νά ἀναλύουν τά προβλήματα ἀπό μόνοι

τους. Μετέχουν στίς έργασίες σύλληψης και κατασκευής των πιό σύνθετων μηχανών.

γ) Τό διδακτικό σῶμα.

Υπέστη τροποποίησες στό μέτρο των πραγματοποιούμενων μεταβολών. Τά 22 μέλη πού τό συνθέτουν προέρχονται άπό τρεῖς πηγές: 8 είλναι έργατες και τεχνικοί άπό το ίδιο τό έργοστάσιο (2 πεπειραμένοι έργατες + 6 έργατες-τεχνικοί έπι τόπου έκπαιδευμένοι). 4 έρχονται άπό τά τεχνικά σχολεία τής Σαγκάκης και οι 10 τελευταίοι είναι έκπαιδευτικοί άπό τά διάφορα κρατικά πανεπιστήμια.

Δέν πρέπει διμως νά θεωρηθεί σάν ένα «έπαγγελματικό» διδακτικό σῶμα. Διαρκώς συμπληρώνεται άπό ειδικευμένους έργατες ή τεχνικούς τού έργοστασίου πού έρχονται νά παραδώσουν ένα μάθημα, νά κάνουν μιά έπιδειξη, νά έπιληφθούν μιᾶς δυσκολίας ή ένος πρός έπιλυση προβλήματος. Έδω άκομη μέ τό νά άπαιτεται ή συμμετοχή τού διδακτικού σώματος στίς έργασίες τού έργοστασίου, δπού ή «ειδικότητά» τους έλλειχεται και κοινωνικοποιείται, έξουδετερώνεται κάθε ένδεχομενη στεγανοποίηση τής ομάδας. Έτσι έχουν πραγματοποιηθεί μεγάλες πρόοδοι. Μπορεί νά τό κρίνει κανείς: «Άλλοτε μεγάλος άριθμός έρευνητῶν... κρατοῦνταν σημειώσεις γιά τά δεδομένα τής τεχνικής πού τίς θεωροῦν μιά προσωπική μικρή παρακαταθήκη». Τώρα τίς συγκεντρώνουν αύτοί οι ίδιοι σε φυλλάδια γιά νά τίς διαγέμουν σέ ολους ώς θυλάκιο τεκμηρίωσης».

Χωρίς άμφιβολία είναι μέ τέτοιου είδους ένδειξεις πού σταθμίζονται ή πραγματικότητα και ή σημασία των τρεχουσῶν μεταβολῶν.

Τοσ ως τώρα καταλαβαίνει κανείς καλύτερα τήν άπόσταση πού διανύθηκε σέ σχέση μέ τίς παλαιές μεθόδους. Στό πανεπιστήμιο Beida τού Πεκίνου τό παλαιό έκπαιδευτικό σύστημα μᾶς είχε παρουσιαστεί ώς χαρακτηρίζομενο άπό «τρία κέντρα: τόν Καθηγητή, τήν ομάδα, τό βιβλίο». Αύτά τά τρία κέντρα κατέληγαν σέ μιά διδασκαλία ωμέ κλειστές πόρτες», κάτω άπό τή σκιά κλειστῶν παραπετασμάτων και μᾶς άσυλληπτης γνώσης προσεκτικά άναδιπλωμένης στίς σελίδες τῶν βιβλίων. Ή μελέτη γινόταν «άπό έννοια σέ έννοια και άπό βιβλίο σέ βιβλίο, χωρίς νά γνωρίζουν πᾶς δουλεύουν οι έργατες, πῶς καλιεργοῦν οι χωρικοί και πῶς κυκλοφοροῦν τά προϊόντα».

Μέ δύο λόγια ή έκπαιδευση πού βασιζόταν στά τρία κέντρα κατέληγε σέ «τρία διαζύγια»: «διαζύγιο άπό τήν παραγωγική έργασία, άπό τίς μάζες τῶν έργατῶν και τῶν χωρικῶν, και διαζύγιο άπό τήν προλεταριακή πολιτική γιά τήν έμπεδωση τής έπανάστασης». Σέ γενικές γραμμές ή έκπαιδευση ήταν μιά έκπαιδευση πού γινόταν άπό τήν άστική τάξη γιά νά προετοιμάσει τούς συνεχιστές τής. Αύτοί, μέ τήν έξοδό τους άπό τό πανεπιστήμιο, προωθούμενοι σέ ύπευθυνες θέσεις είχαν κάθε ενύκαιρια νά φέρουν έκει — ή νά παγώσουν — τίς άστικές μεθόδους διαχείρησης και διεύθυνσης — χωρίς νά είναι άπαραίτητο νά τό κάνουν συνειδητά. Αύτό είναι έπισης πού οι Κινέζοι άνομάζουν ή «καπιταλιστική έδρα». Έχουν άδικο;

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ «ΜΕ ΑΝΟΙΧΤΕΣ ΠΟΡΤΕΣ»

Μέχρι έδω μίλησα μόνο γιά τά πανεπιστήμια έργοστασίων, έπειδή πρόκειται γιά ένα νέο φαινόμενο, και έπειδή άκομη, νομίζω, δτι έδω βρίσκει δλο της τό νόημα ή έπανάσταση στήν έκπαιδευση. «Έν τούτοις πρέπει γά πῶ δυό λόγια και γιά τήν έπανάσταση στά άλλα έκπαιδευτικά ίδρυματα, γιά νά γίνει καλύτερα άντιληπτή ή σύνδεση προαγωγής τῶν πανεπιστημίων έργοστασίων μέ τό υπόλοιπο έκπαιδευτικό σύστημα. Αύτή ή σύνδεση συντελείται μέ αυτό πού οι Κινέζοι άποκαλούν έκπαιδευση ωμέ άνοιχτές πόρτες» και γιά τό όποιο έχω ήδη πει δυό λόγια. Περί τίνος πρόκειται: Στά πλαίσια τής καταπολέμησης τού «άστικον συστήματος τῶν τριῶν κέντρων και τῶν τριῶν διαζυγίων έχει τεθεί μέ τρόπο συστηματικό σέ λειτουργία μιά διδασκαλία πού βασίζεται στό άνοιγμα πρός τήν κοινωνία και τήν έπιτόπια μελέτη. Ο άριθμός των καθαρά «θεωρητικῶν» μαθημάτων μειώθηκε στό έλάχιστο, τό ούστισδες μέρος τής διδασκαλίας γίνεται σέ περιορισμένου άριθμού θυλάξ έργασίας(δώδεκα άτομων) πού έμβαθυνον τίς γνώσεις τους προσπαθώντας παράλληλα νά λύσουν πρακτική προβλήματα.

Για νά γίνει αύτό δημιουργούνται συνεχείς σχέσεις έργασίας μέ έργοστασία, άγροτικές θυλάξ και διάφορα γραφεία έμπορίου, προγραμματισμού, θυλαίνης κλπ. Έφαρμόζεται τό διπλό σύστημα τού «προσκαλεῖν και έξέρχεσθαι». Και καθώς τά πανεπιστήμια έργοστασίων άπό τήν πλευρά τους έφαρμόζουν έπισης αύτό τό σύστημα, μπορεί νά φανταστεί κανείς τή στροφή πού μπορεί νά πάρει ή διαδασκαλία. Πρέπει νά σημειωθεί δτι δταν έρχονται οι φοιτητές σέ ένα έργοστάσιο, δέν είναι μόνο γιά «νά μάθουν κοντά στούς έργατες», άλλα έπισης γιά νά διδάξουν και νά συμμετάσχουν στά προγράμματα έρευνῶν και άνανέωσης τής τεχνικῆς.

Μέ δύο λόγια καθιερώνεται μία πραγματική άνταλλαγή πού θεμελιώνεται στήν άπό κοινού μελέτη τῶν προβλημάτων. Τό σύστημα αύτό ίσχνει τόσο γιά τά τεχνικά πανεπιστήμια και τά πανεπιστήμια τῶν θετικῶν έπισημάτων δσο και γιά έκεινα τῶν κοινωνικῶν έπισημάτων.

Θέλετε παραδείγμα;

—Η Σχολή Έπιστημῶν τής Beida δημιουργήσε. 7 έργοστάσια και 27 συνεργεία πού διευθύνονται άπό τήν ίδια. Ακόμη συνδέεται μέ 65 έργοστάσια τής πόλης. Ό τομέας σεισμολογικῶν μελετῶν τής Γεωφυσικῆς Σχολῆς, μέ τήν ενύκαιρια μᾶς σεισμικῆς δόνησης έφτασε έπι τόπου και προχώρησε στήν καταγραφή και μελέτη τῶν δονήσεων συμμετέχοντας παράλληλα στήν παροχή βοήθειας. Γενικά, προωθούν τή θεωρητική μελέτη μᾶς έπισημης σέ σύνδεση μέ ένα ή περισσότερα έργοστάσια πού κατασκευάζουν τυπωποιημένα προϊόντα πόρου προκύπτουν άπό τήν έφαρμογή στήν παραγωγή τού συγκεκριμένου κλάδου. Οι φοιτητές προσέρχονται σ' αύτά τά έργοστάσια γιά νά μετάσχουν στήν παραγωγική έργασία και στήν άνανέωση τής τεχνικῆς.

—Στούς τομεῖς τῶν κοινωνικῶν έπισημάτων ή πολιτική είναι «νά έκλαμβάνεται ή κοινωνία σάν έργοστάσιο». (Οι Κινέζοι λένε έπισης σάν «έργαστρηο»). Έτσι οι φοιτητές τής οίκονομίας, μετά τό έκπινημα τής έκπινημας τής άστικης νομοθεσίας πήγαν στήν δημιόρυθμο γιά νά κάνουν μιά έρευνα πάνω στήν έλευθερή άγορά. Άλλοι μετέχουν στίς έργασίες τής διατίμησης μᾶς μέ τά γραφεία προγραμματισμού πού είναι έπιφορτισμένα μ' αύτά τά προβλήματα. Οι φοιτητές τῶν κλασικῶν σπουδῶν κάνουν έρευνες, κοντά στούς χωρικούς και τούς παλαίμαχους έργατες, πάνω στήν πρακτική λειτουργία τής κονφουκιανῆς ίδεολογίας: θέση και τόρος τής γυναίκας, άρχες και τρόποι διαπαδαγώγησης τῶν παιδιῶν...κλπ. Τά παραδείγματα είναι άναριθμητα. Σέ μιά άντιστροφη πορεία οι έργατες και οι χωρικοί προσέρχονται άθροιστα στό πανεπιστήμιο γιά νά παρακολουθήσουν έκει πρακτικά μαθημάτα πάγω σέ καθορισμένα θέματα, είτε σέ μικρές θυλάξ μέ μετετήσουν μᾶς μέ τούς φοιτητές και τούς καθηγητές αύτο η τό άλλο πρόβλημα πού συζητεῖται στό έργοστάσιο.

Τό πανεπιστήμιο γίνεται έτσι ένα είδος «βάσης», ένα μετόπισθεν στή διάθεση τῶν έργατῶν και τῶν χωρικῶν και ένα είδος κατασκευαστηρίου-φυτώριο «τεχνικῶν νέου τύπου». Και σέ άπλούστευση, ή δηλωθηνή σημασία και τό κέρδος άπό τή σημερινή πάλη γιά τήν έπανάσταση στήν έκπαιδευση. Τό ζητημα λοιπόν πού τελικά τίθεται έδω, μέ άφετορία τή διδασκαλία και τήν κατάρτιση είναι έκεινο τού διαχωρισμού και τής άντιθεσης μεταξύ τής πνευματικής και σωματικής έργασίας. Τό πρόβλημα άντιμετωπίζεται άπ' δλες τής πλευρές: ποιός έκπαιδεύεται γιά νά γίνει «διανούμενος»; Ή προσπάθεια συνίσταται άπό τή μιά μεριά στό νά μεταποιηθούν τό κέντρο βάρους τῶν «ενέργετούμενων» πρός αύτούς τούς ίδιους τούς έργατες και τούς χωρικούς (και δχι μόνο στά παιδιά τους). Άπό τήν άλλη μεριά νά ρυθμιστούν έτσι τά πράγματα δύστε οι νέοι νά μήν ξεκινούν τής σπουδές παρά μόνο μετά άπο μιά περίοδο 3 χρόνων κοντά στού έργατες και τούς χωρικούς, περίοδο κατά τήν διάρκεια της Κίνας, και αύτό δέν είναι λιγότερο σημαντικό-πάνω στής συνθήκες ζωῆς και δουλειᾶς τῶν Κινέζικων μαζῶν. Έπιπλέον δσον άφορα τούς χωρικούς, θά έχουν μεγάλη δύνεση χρόνου νά έκπιμησουν τά χαρίσματα τῶν νέων, τήν ίκανότητά τους και τή θέλησή τους νά ένσωματωθοῦν σ' αύτούς γιά νά συνεχίσουν τήν έπανάσταση. Ταξική έπιλογή, βέβαια θά πει κανείς. Ή άστική τάξη έπιλεγει τά στελέχη τής άπό τό Ινστιτούτο πολιτικής Έπιστημης, ή Κίνα έπιλεγει τά δικά τής άπό τή δημιόρυθμη. Τά κριτήρια δέν είναι τά ίδια και δέν πρέπει ν' άμφιβάλει κανείς γ' αύτο!

—Η φύση τής έκπαιδευσης. Έπιπλέον έδω ή προϋπόθεση πού τίθεται (σύνδεση θεωρίας-πρακτικής ξεκινώντας άπ' τήν πρακτική, έρευνα γιά νέα θέματα διδασκαλίας, τό γεγονός τού «νά φτάνουν οι έργατες στήν καθηγητική έδρα»—ή φόρμουλα είναι Κινέζικη: ...) άποβλεπε δχι μόνο στής «άξιοποίηση» τής έργατικής γνώσης και στό νά λαμβάνεται άπ' δψη δχι δλοκλήρου, άλλα έπισης στή σέ βάθος τροποποίηση τής κατάρτισης τού «διανούμενου», γιά νά τόν καταστήσει ένα έργαζόμενο σάν τούς άλλους και ή «γνώση» του νά μήν τόν θέτει άπο προστασία και πάνω άπο τή μεγάλη μάζα τῶν έργαζομένων τής μονάδας παραγωγῆς δσον άνηκει.

Έτσι καταβάλλεται προσπάθεια μέ μιά δουλειά σέ βάθος και μεγάλης διάρκειας νά έλαττωθεί προσδετική ή άπόσταση μεταξύ σωματικής και διανοητικής έργασίας. Έν τούτοις δλα τά έξασφαλιστικά μέτρα πό πάρθηκαν στό θέμα τής έκπαιδευσης και πού μόλις άπαριθμήσαμε σέ συντομία, δέν είναι παρά μιά πινακή τού μεγάλου οι «τρεῖς άποστασίεις». Γιατί, τό είπαμε, και είναι ή καταβάλληλη στιγμή νά τό ύπευθυνήσουμε, άν ή έπαν-

σταση του συστήματος της έκπαιδευσης δέ συνοδεύεται άπο μιά έπανάσταση στις παραγωγικές σχέσεις και στόν καταμερισμό της έργασίας, στό έσωτερικό των μονάδων παραγωγής, τότε δέν υπάρχει καμιά άμφιβολία διτι αντές οι προσπάθειες μακροχρόνια θά άποτυχουν.

Μετάφραση: ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΣΦΟΥΝΤΟΥΡΗΣ

MAURICE LEVITAS ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΣΜΟΣ

Δύο προειδοποίησεις

'Από τά στοιχεῖα τῶν προηγουμένων κεφαλαίων μποροῦμε πλέον νά χαράξουμε τίς κύριες γραμμές μιᾶς μαρξιστικής προοπτικής γιά την έκπαιδευση. Γιά νά γίνει αυτό πάντως πρέπει ν' άρθοδυν δύο δυνατές παρανόησεις .

'Ἐν πρώτοις υπάρχει τό θέμα τῆς συχνῆς χρήσης ἀποσπασμάτων ἀπό τό Μάρξ και τόν Ἐγκελς. Δέ θά ἔπρεπε νά θεωρηθεῖ διτι μόνο οι δικές τους ίδες μετράνε. 'Υπάρχει μιά τεράστια φιλολογία και μιά ίστοριά τῆς δράσης, ἀκόμη πιο τεράστια, πού ἀντιπροσωπεύει τήν ἐπιστημονική-θεορητική δύη τῆς παρότρυνσης πρός τόν παγκόσμιο σοσιαλισμό. 'Οτι αυτή ή ἐπιστήμη θά ἔπρεπε νά δονούζεται μαρξισμός, εἶναι ένας φόρος τιμῆς στή μεγαλοφυΐα τοῦ Κάρο Μάρξ. Καὶ τό διτι υπάρχει μιά καθημερινή ἀνανέωση τοῦ ἀνδιαφέροντος γιά τόν μαρξισμό, δείχνει τήν ἀνανεωμένη ισχύ αυτῆς τῆς παρότρυνσης. 'Η ἐπεξεργασία γι' αυτό μιᾶς μαρξιστικής στρατηγικής γιά τήν έκπαιδευση δχι μόνο προϋποθέτει μελέτη τοῦ Μάρξ και τοῦ Ἐγκελς και τῶν ὀπαδῶν τους, ἀλλά ἀπαιτεῖ ἐπίσης νά θεωρηθεῖ δσο τό δυνατό περισσότερο ή έκπαιδευση σάν τμῆμα τῆς σύγχρονης κοινωνικής ίστοριάς.

'Ἐπειτα υπάρχει και ή φράση «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου». 'Η δικτατορία θεωρείται διτι ἀποτελεῖ γενικά τό ἀντίθετο τῆς δημοκρατίας. 'Ωστόσο ἀποτελεῖ κοινοτυπία τό νά σημειωθεῖ διτι, μέ τυπικά δημοκρατικούς θεσμούς ή δχι, ή ἔξουσία τῆς κεφαλαιοκρατικής τάξης δικτατορεύει (dictates) σέ μιά κεφαλαιοκρατική κοινωνία. 'Η δικαταστάση στή θέση τῆς τέξουσίας τῆς έργατικής τάξης γιά τή μικρή ἐκείνη περίοδο πού χρειάζεται ώσπου νά ώριμάσσουν οι σοσιαλιστικοί θεσμοί, εἶναι ή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. Κατά πόσο αυτή ή ἔξουσία χρησιμοποιεῖ τό κοινοβούλιο ή κάποια ἀλλα δργανα διακυβέρνησης ἔξαρτατα ἔξ δόλοκλήρου ἀπό τίς περιστάσεις μέσα στίς δροποίες πραγματοποιεῖται. 'Ομως αυτή ή δικτατορία δε σημαίνει τίποτα ἀλλο ἀπό τήν ἐπιβολή τῆς βούλησης τῆς έργατικής τάξης δου υπάρχει ἀκόμα κάποια ἀλλη βούληση γιά τό ἀντίθετο.

'Ο καθορισμός αυτῆς τῆς βούλησης ἀπαιτεῖ τήν εὐρύτερη και ἀμεσότερη συμψετοχή τῶν μελῶν και τῶν δργανώσεων τῆς έργατικής τάξης. 'Ἐτσι ή ἔξουσία τῆς έργατικής τάξης δίνει ζωή σέ μιά δημοκρατία πληρέστερη σέ σύγκριση μέ κάθε τι ἐμπειρικά γνωστό έως τώρα ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς ταξικής κοινωνίας.

Γιά τήν έκπαιδευση, αυτό σημαίνει διτι οι δάσκαλοι πρᾶτοι και περιστότερο ἀπ' δλους, ἔχουν νά μοιραστοῦν μιά εύθύνη, πολὺ μεγαλύτερη ἀπό πρίν, μέ τούς γονεῖς, τούς συντρόφους έργατες και τούς μαθητές τους.

'Η ούσιαστική κατεύθυνση αυτῆς τῆς εύθύνης εἶναι πρός τό σοσιαλισμό και ἀπό κεῖ πρός μιά ἀταξική, ἀκρατική, κομμουνιστική κοινωνία. Τό περιεχόμενό της εἶναι ή προετοιμασία τῶν σημειωνῶν παιδιῶν γιά τήν πρόσφορη συμμετοχή τούς τοῦ σ' αυτή τήν ίστοριά.

'Ἄν αυτή εἶναι ή υπόσχεση πού ἔδωσε η μαρξιστική θεωρία, τότε ποιά εἶναι ή πραγματικότητα; Πόσο μετράει ή ίστοριά τῆς πράξης ἀπέναντι στή φιλολογική ἐκφραση τῆς ἐπιστημονικής σοσιαλιστικής θεωρίας; Μετά ἀπό μισό αἰώνα δυνατότητας νά γίνει ή θεωρία πράξη, ποιά συμβολή εχει νά παρουσιάσει η Σοβιετική Ένωση στόν τρόπο ἐπίλυσης τῶν έκπαιδευτικῶν προβλημάτων;

Oι έκπαιδευτικές ἐλπίδες τοῦ καπιταλισμοῦ

Πρίν κάνουμε αυτή τή σκιαγράφηση, θά ἔπρεπε νά ρίξουμε μιά σύντομη ματιά στίς έκπαιδευτικές ἐλπίδες και τά σχετικά προβλήματα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Στό θέμα αυτό θά ἔπρεπε νά ἐπισημανθεῖ

μιά τάση έκ μέρους τῶν Βρετανῶν κοινωνιολόγων τής έκπαιδευσης νά στρέφονται συχνά πρός τίς ΗΠΑ γιά ίδεες και γιά προηγούμενα. Αύτο είναι πολύ φυσικό. Τά σημεῖα άναφορᾶς είναι τά ίδια στίς δύο χώρες: νά ἐπιλύθων τά πειστικότερα έκπαιδευτικά προβλήματα μέσα στά δομικά πλαίσια τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων.

Κανείς δέν έχει διατυπώσει τό έκπαιδευτικό ίδεδες τοῦ καπιταλισμοῦ καλύτερα ἀπό τόν J.B. Conant στό 'Έκπαιδευση σ' ένα διαιρεμένο κόσμο (Education in a Divided World, 1948). 'Εδδη δημοκρατία στήν άμερικανή παραδοσιακή έννοια δρίζεται ως (1) διακυβέρνηση πού βασίζεται σέ ἐλεύθερες ἐκλογές· (2) ένα σύμπλεγμα σχετικά ἀνεξάρτητων πόλεων και κρατῶν, κλτ, σέ μιά δύσπονή ἐνότητα· (3) ένας μεγάλος βαθμός γραφειοκρατικῆς ἐντιμότητας (4) ένα διαστρωματωμένο, ἐντονα ἀνταγωνιστικό οίκονομικό σύστημα. 'Η συμπληρωματικότητα τῶν έκπαιδευτικῶν ίδρυμάτων μέ μιά παρόμοια κοινωνική δομή γίνεται φανερή στήν (5) αὐξανόμενη κοινωνική κινητικότητα και στή μειούμενη κοινωνική διάκριση και (6) στήν αὐξανόμενη ίστοτητα εύκαιριων γιά τίς έπερχομενες γενιές.

Δεκαοχτώ χρόνια ἀργότερα ή 'Άμερικανική 'Εκθεση Coleman (1966) βρήκε διτι τά ἐπιτεύγματα στή γλωσσική ἐπιδεξιότητα στήν ήλικια τῶν έξι ἐτῶν ποικίλων σύμφωνα μέ τίς έθνικές και τοπικές διαφορές και διτι δώδεκα χρόνια σχολείου τίς ἀφοναν ἀκόμα πιό μεγάλες στήν ήλικια τῶν δεκαοχτώ. 'Ο Halsey ἐπισημαίνει διτι 'ο δρόμοιογικός στόχος τής ίστοτητας τῶν εύκαιριων θά ἔπρεπε, ἀν είχε πραγματοποιηθεῖ, νά παράγει συγκλίνουσες και δχι ἀποκλίνουσες γραμμές' (1973, σ. 9).

'Ο καπιταλισμός στήν 'Άμερική παραμένει ίσχυρός. 'Η Άμερική είναι ή πλουσιότερη χώρα στόν κόσμο. Κι δμως οι 'Άμερικανοι είδικοι σέ θέματα έκπαιδευσης είναι ώποχρεωμένοι νά στρέψουν τήν προσοχή τους στήν κουλτούρα τῆς φτώχειας ['culture of poverty'] μέσα στής πόλεις τους. Πουθενά ἀλλού δέν είναι πιό έμφανής ή κουλτούρα αυτή ἀπ' δ, τι στήν έκπαιδευση και τίποτα δέν τήν ένισχνει περισσότερο ἀπό δέν έκπαιδευτικό σύστημα κανονισμένο δέντε ν' ἀνταποκριθεῖ στής άναγκες τοῦ συστήματος τοῦ διαστρωμάτωσης.

'Η κατάσταση δέν διαφέρει στή Βρετανία, δπου ή ταξική και ή κοινωνική δομή ἐκδηλώνεται στήν υπάρχη σχολείων τά δποια ἀπαιτοῦν τήν ένισχνη τής θετικής διάκρισης. 'Εδδη, δπως συνοψίζει δ Halsey τήν πρόοδο τοῦ καθορισμοῦ τής ίστοτητας τῶν εύκαιριων, έχομε μετακινηθεῖ ἀπό δέν ἀπροκάλυπτο ταξικό προσανατολισμό τῶν έκπαιδευτικῶν θεσμῶν διά μέσου ἐνός διακανονισμοῦ πού υπερφανεύεται διτι ἔφερε τήν ίστοτητα πρόσβασης μέσα ἀπό μιά προσπάθεια ἔξισωσης ἀποτελεσμάτων (δπως μετρήθηκαν ἀπό τή διαδοχική ἀνακατανομή τῶν παιδιῶν μέσα στήν ίεραρχία τῶν ἐπαγγελμάτων), σέ μιά παραδοχή ἀποτυχίας και στούς δύο τομεῖς. 'Ο πιό πρόσφατος ἐπανακαθορισμός προτείνει νά εύνοηθε δέν πολυποίκιλο έκπαιδευτικό σύστημα, τό δποιο νά ταιριάζει μέ μιά πολυποίκιλη κοινωνία.

'Ἐφ' δσον ή ποικιλία είναι δέν σύστημα διαστρωμάτωσης πού ἀνταποκρίνεται στής καπιταλιστικές ἀπαιτήσεις, αυτή ή προοπτική ἀντιπροσωπεύει στήν πραγματικότητα πάσιμη της διακρίσης διάκρισης. 'Ετσι δέν πετύχει είναι δέβαιο λόγω τῶν τεχνολογικῶν παραγόντων σέ διαρκή ἀναγνωστικό μέ τίς τρέχουσες ταξικές σχέσεις και τῶν οίκουμενικῶν έκπαιδευτικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ έργατικού κινήματος.

Η Σοβιετική Προοπτική

Αύτο πού χαρακτηρίζει τίς ένεργεις προοπτικές στή Σοβιετική 'Ενωση είναι δέ οίκουμενισμός στήν παιδεία. Εύθυς δέξ ἀρχῆς ή Σοβιετική έκπαιδευση προσανατολίστηκε ρητά στήν προαγωγή τοῦ κομμουνιστικοῦ ίδεώδους. Και δέν έχει παρεκλίνει ἀπ' αυτή τή θέση. Στά 1946 οι δραστηριότητες τῶν δασκάλων καθορίστηκαν ἀπό τόν Καίρον μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο (ἀναφέρεται στόν Hans, 1967, σ. 210):

(α) Μέριμνα και ἐπίβλεψη τής ἀνάπτυξης τής ἀνερχόμενης γενιᾶς. (β) δέξπολισμός της μέ συστηματικές γνώσεις, δεξιότητες και ήθη ἀπαραίτητα γιά τίς μελλοντικές της πρακτικές δραστηριότητες· και (γ) ή ἐκγύμναση της στά ἀναγκαῖα συναισθήματα, στής τάσεις και στά ἐνδιαφέροντα και ήθη συμπεριφορᾶς, γνωρίσματα τής δύναμης τής θέλησης και τοῦ χαρατήρα σέ συμφωνία μέ τό πνεύμα και τίς ἀρχές τής κομμουνιστικής ήθικής.

'Οτι ή κομμουνιστική ήθική είναι ούσιαστικά ένας οίκουμενισμός (στό ίδιο, σ. 211).

Τό κομμουνιστικό ίδεδες... στηρίζεται στήν ἀρχή τής ἀδελφότητας δλων τῶν λαῶν, ἀνεξάρτητα τής φύλων τους, τοῦ πιστεύων τους, τής γλώσσας, τοῦ έθνους ή τοῦ φύλου, και ἀποβλέπει στήν ἀπελευθέρωση δλων τῶν καταπιεσμένων δμάδων ἀπό τήν οίκονομική ἐκμετάλλευση τήν έθνική και φυλετική υποταγή.

Ο οίκουμενος στη Σοβιετική έκπαιδευτική πρακτική έχει συμπεριλάβει μιά πολιτική προσγεγής της έκπαιδευτικής ιστότητας μεταξύ των πολλών έθνικοτήτων της Ένωσης. Η έθνικη γλώσσα κάθε μιᾶς άπο αυτές τις Δημοκρατίες και πολλῶν άπό τις αὐτόνομες περιοχές -που φάνηκαν ένας σύνολο 180 γλωσσών- έχει καταστεί διέποντος φορέων διδασκαλίας. Αυτή η πολιτική, που έκπονθηκε μέσα στά δέκα πρώτα χρόνια της έπαναστασης, έχει πραγματοποιήσει μιά μαζική παιδεία σε δόλοκληρη τη Σοβιετική Ένωση. Καί η ύποχρεωτική έκπατθηση της ρωσικής, δημοσίευσης, δημόσιας διάπλατες τις πύλες της πολιτιστικής κληρονομίας της Ένωσης σε κάθε κράτος-μέλος.

Ο οίκουμενος στης Σοβιετικής έκπαιδευτικής πρακτικής που ένδιαφέρουν τους προοδευτικούς δασκάλους στις καπιταλιστικές χώρες. Τό τέστ η νομοσυνής έφαρμοζόταν εύρεως στη Βρετανία πρίν και μετά τό Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μόνο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 60 άρχισε νά έκδηλωνται μιά έξέγερση έναντι στήν ιδεολογία του δείκτη εύφυσας και της έπιλογής άπο τά έντεκα και πάνω. Σ' αυτό οι Βρετανοί Μαρξιστές έπαιχαν τό ρόλο τους, πλήν δμως θά πρέπει νά διμολιγηθεί διτι ο βισικότερος δασκάλους στήν έπιτυχια αυτής της έξέγερσης δέν ήταν ιδεολογικός. Ήταν μᾶλλον η πίεση της τεχνολογικής άλλαγης. Πάντως, τό τέστ είχε έξιφανιστεί άπο τά Σοβιετικά σχολεῖα ήδη άπο το 1936 και έγινε άντ' αυτόυ μιά ένσυνειδητη στροφή πρός τη μελέτη της διαδικασίας μάθησης και τῶν τρόπων διευκόλυνσής της. (Bl. Simon, 1971). Τό κίνητρο αυτής της προοπτικής, δύωδήποτε, έίναι τό γεγονός διτι μία σοσιαλιστική κοινωνία άπαιτει ένα πολύ μορφωμένο πληθυσμό, διτι δέν ίπαρχει τημῆα της κοινωνίας πού μπορεί νά έπωφεληθεί άπο τόν άναλφαβητισμού ή τήν άμαθειας, και διτι η βασική φυλογενετική ίδιομορφία τού άνθρωπινου γένους είναι ή ίκανότητά του νά μαθαίνει. Τό άποτέλεσμα είναι διτι και μή μαρξιστές έκπαιδευτικοί θεώρησαν σωστό νά έκλαβον τή ρωσική έμπειρια ήσ απόδειξη του γεγονότος διτι, έκτος άπο μιά έλαχιστη μειονότητα, διλα τά παιδιά μπορούν νά μάθουν νά χρησιμοποιούν τό μυαλό τους.

Η καθιέρωση της στοιχειώδους έκπαιδευτικής σε δημόσια σχολεία χωρίς κατεύθυνση ή ειδίκευση και μ' ένα ένιαδο διδακτικό πρόγραμμα προάγει άκομα περισσότερο τήν οίκουμενης προσέγγιση τού θέματος. Νομιμοποιούμαστε νά διακρίνουμε σ' αυτό ένα συνειδητό κανόνα προσανατολισμού πρός ένα μέλλον, διπού οι διακρίσεις άναμεσα σε διανοητική και σοματική έργασια ήδη πάψουν νά έχουν κάθε νόημα. Σύμφωνα με τους δρους της ταξινόμησης τού Halsey τῶν θεωριῶν πού έξηγον τή φτώχεια (1972, σ. 13-20) ούτε τά πολιτιστικά ούτε τά ίπαρχακά συμπλέγματα φαίνεται νά μπορούν ν' άντισταθούν γιά πολύ στήν κοινωνική συνειδηση και στίς σοσιαλιστικές στρατηγικές έπι τώ έργο στή Σοβιετική Ένωση.

Ο τόρπος λειτουργίας αυτής της συνειδησης και αὐτῶν τῶν στρατηγικῶν έχει έξεταστεί άπο τόν V. Bronsferbrenner στή σύγκρισή του τής Ρωσικής και Αμερικανικής άνατροφής. Τό πρόβλημα της ευθείας πού συνδέει τό δάσκαλο με τό γονέα στό τρίγωνο «δάσκαλος-γονέας-παιδί» έχει ξεπεραστεί. Ακόμα περισσότερο, έχει ξεπεραστεί μέ τέτοιο τρόπο, ώστε νά έχει ξεσφαλίσει ζχι μόνο τήν άτομική συνεργασία κάθε παιδιού, άλλα κι έκεινή έπίσης της ιστότιμης ήδαμας.

Πιό σημαντική άπ' διλα είναι ή έκ μέρους τῶν Σοβιετικῶν κατανόηση τού ρόλου του δάσκαλου και τής λειτουργίας του σχολείου, ώς ρόλου και λειτουργίας πού άποκλείουν τήν έπιλογή. Στήν περίπτωση δημως αυτή δέν ίπαρχει άγορά έργασιας μέ τήν καπιταλιστική σημασία τού δρου. Ό σοσιαλισμός έχει ένα δίκτυο έπαγγελματικῶν διασχολήσεων, τού διπού οι άπαιτήσεις πρέπει νά έκπληρωθούν, ένων άντιθετα δι καπιταλισμός έχει μιά «δομή εύκαιριων γιά έργασια» (στή ίδιο, σ. 19). Στό πρώτο συστήμα τό έπιθυμητό έίναι δι άγωνας γιά τή μόρφωση διλων τῶν άνθρωπων, στό δεύτερο τό έπιθυμητό έίναι ένα διαφοροποιημένο έκπαιδευτικό σύστημα και ή έπιβλητής τής άπόρριψης έκεινων πού πλεονάζουν σε σύγκριση με τίς «εύκαιριες». Δεδομένου τού ρυθμός και τής κατεύθυνσης της άνπτυξης τῶν παραγωγικῶν άναμενών, ή σοσιαλιστική έκπαιδευτική συμβολή στή συνεργατική προστάθησια συνεπάγεται μιά άρμονία άναμεσα στίς παραγωγικές σχέσεις και τίς παραγωγικές δημάμενις. Άλλα μέ τό ίδιο τεχνολογικό δημάμικο γιά τόν καπιταλισμό, οι δουλειές είναι εύκαιριες πού άρπαζονται άπο τούς πιό κατάλληλα έφοδιασμένους άνταγωνιστές και ή έκπαιδευση άποτελεί προπαρασκευή γιά τό συναγωνισμό. Άποτέλεσμα αυτού είναι οι περιοδικές κρίσεις στή θέμα τού κατάλληλα έκπαιδευμένου άνθρωπου δημάμικο, γενική δυσαρέσκεια γιά τίς ήμοιβές, και μιά διαρκής δημιουργία πολιτιστικής και οίκονομικής ήνέχειας γιά δησους έχουν άπορριψει και δέ συμμετέχουν. Έχομε έδω άκριβως μιά άλλη θψη τού άνταγωνισμού άναμεσα σε παραγωγικές δημάμενις και

παραγωγικές σχέσεις μαζιν μέ τό τεκμήριο, διτι δι σοσιαλισμός άναιρει αύτόν τόν άνταγωνισμό.

Κοντά στό άποτέλεσμα τῶν διαβουλεύσεων τῶν σχετικῶν μέ τή δοκιμασία τής νομοσύνης, τήν δργάνωση τῶν σχολείων, τή διδακτέα ήλη και τό κοινωνικό πλαίσιο τού σχολείου, υπάρχει και κάτι άκόμα πού πρέπει νά καταχωρίσουμε στό ένεργητο τής Σοβιετικής έκπαιδευτικής προστάθησιας. Είναι τό έργο της πάνω στή γλώσσα και στή σκέψη, έργο άπολυτα εύθυγραμμισμένο μέ τήν καθηερωμένη πιά έκπαιδευτική παράδοση τής άνευρετης τού τρόπου μέ τόν διπού μαθαίνουν τά παιδιά. Είναι ένδεικτικό τό γεγονός διτι μερικοί άπο τούς καλύτερους στοχαστές μας στό θέμα τής έκπαιδευτικής ή άναγνωρίζαν τή συνεισφορά τῶν Ρώσων σ' αυτό τό σημείο, ένων ή άποτυχία τής έπιβραβευτικής έκπαιδευτικής ήποτε προκαλούντης άναβισης τής έδειολογίας τού τέστ νομοσύνης μέ τόν Jensen και τόν Eysenck.

ΤΗ Κινεζική Προσποτική

Στήν Κίνα, οι ένδειξεις είναι πρός τήν ίδια κατεύθυνση. Οι ταξινομικές διαδικασίες οι συναφεῖς στό φεουδαλικό σύστημα έκμετάλλευσης έλάχιστα μόνο έπηρεάστηκαν άπο τήν κατακυριάρχηση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν άξιώσεων γιά συμμετοχή στό πλεόνασμα τής παραγωγής. Πράγματι, άφού η παραγωγή έπερπε νά άνηθετη, ή έκμετάλλευση έπερπε νά γίνει πιό μεγάλη. «Οπου δημως οι κυρίαρχες τάξεις κλημάκωσαν τίς άπαιτήσεις τους, οι παραγωγοί βρήκαν άβαστακους τούς παλαιών τρόπους ζωής. Ή Ιστορία είχε φέρει στίς παραγωγικές δημάμενις τής Κίνας ένα σώμα κεφαλαιοκρατικῶν δημάμενων, σέ άνταγωνισμό μεταξύ τους, γιά τήν κατάκτηση τού προνομίου τής ποδηγέτησης τῶν κατοίκων της μέ τά δεσμά τῶν κεφαλαιοκρατικῶν παραγωγικῶν σχέσεων.

Τά έκατομμύρια τῶν άγροτων και βιοτεχνῶν, καθάς έπίσης τού πό σύγχρονο προλεταριάτο τής Κίνας, δέν έχαν καμιά παιδεία. Οι γνώσεις τους προέρχονται άπο τήν παράδοση και τήν έργασία τῶν προγόνων τους μέτα πό τό έθιμο και τό παράδειγμα.

Γράμματα και διανοητικές ίκανότητες άποτελούσαν προϋπόθεση κυρίως γιά έκεινους πού άπηρετούσαν στήν κυβέρνηση. Μέχρι τό 1904 ή Κίνα γνώριζε μονάχα ένα παμπάλιο, έξαρτη έκλεπτυσμένο σύστημα έξετάσεων, τό διπού, άπο μιά πολύ μικρή δημάδο άνταγωνιστῶν, εισήγαγε έκπαιδευτικής στήν κυβέρνηση. Άπο κει και δι θερέτηρα, έως τό 1949, τά πρώτα βήματα ένός συστήματος έκπαιδευτικής ήταν έντονα έπηρεάσμένα άπο άμερικανικές ήδες.

Τό έχασμα άναμεσα στούς δημόσιους ύπαλληλους και τίς μάζες διατηρήθηκε έξ αιτίας ένός συστήματος γραφής πού δέν ήταν φωνητικό. Ή κινεζική έδειοργαφική γραφή, έπερβαίνοντας μιά ποικιλία διαλέκτων και γλωσσῶν διευκόλυνε μιά συγκεντρωτική διοικηση. Ταυτόχρονα δημως έκανε τήν πολιτιστική κληρονομία και τή δημοκρατική συμμετοχή άπροστη στήν τεράστια πλειοψηφία. (Bl. Hans, 1961).

Ο καπιταλισμός ύποτάσσοντας τήν Κίνα δέ μπορούσε παρά γά συναποκομίσει τά νέα σχετικά μ' ένα έπαναστατικό προλεταριάτο και τή θεωρία του. Αν, λοιπόν, οι κινεζικές μάζες βρήκαν και τό φεοδαλισμό και τόν καπιταλισμό άφορητους τρόπους κοινωνικής ζωής, δέ μπορούσαν παρά νά δεχτούν ένα δραμα γιά τό μέλλον, πού ήταν συνάμα και πρακτικό και μπροστά άπο ένα θεράπευτικό άντιτερο πολιτισμό. Τό δραμα αυτό τό βρήκαν στή θεωρία και τήν πρακτική τού Μαρξισμού.

Η κατεύθυνση, λοιπόν, τής έκπαιδευτικής διθησης στήν Κίνα είναι άρχικη οίκουμενης στήν έπαναστατική γραφή, γιατί έπηρετε άνοιχτη τό σκοπό τής οίκοδομησης τού σοσιαλισμού και γιατί ταυτίζει τά συμφέροντά τής μ' έκεινα τῶν έργατων δημου τού κόσμου. Ή λεγόμενη «μαζική γραμμή» είναι μιά άλλη θψη τού οίκουμενης μπορεί νά καταλάβει τί πρέπει νά γίνει και διτι τό μετζόν πρόβλημα είναι ή διευκόλυνση αυτής ήκριβως τής κατανόησης.

Η έξόρμηση πρός τή μαζική μόρφωση έχει μιά πρωταρχική σχετική σημασία. Οι διάλεκτοι και οι έδειοργαφικοί χαρακτήρες ήταν τά μεγαλύτερα έμποδια. Μία τριπλή στρατηγική άναπτυχθηκε δημως γιά δηλογύμενον 1) μιά πολιτική γενίκευσης τής προφοράς τῶν μανδαρίνων διευκολύνθηκε χρησιμοποιώντας ένα φωνητικό σύστημα, άποτελούμενο άπο 26 γράμματα τού λατινικού άλφαβήτου. 2) μιά στερεότυπη άπλουστευμένη χρήση τῶν κινεζικῶν χαρακτήρων έγινε έποχηρωτική γιά δηλες τίς έκδόσεις άπο τό 1956. 3) διλα τά άναγνωστικά χρησιμοποιούνταν τό φωνητικό άλφαβήτο σάν δηδηγό στή μανδαρινή προφορά τῶν άπλοποιημένων χαρακτήρων και γιά τήν πρετοιμασία στήν άναγνωση τῶν χαρακτήρων. (Μιά είκονογραφημένη περιγραφή τής διαδικασίας δίνεται άπο τό Price στό Education in Communist China, 1970, σ. 119).

Κοινωνικά κέντρα πού άρχισαν νά λειτουργούν άπο νωρίς προάγουν τήν άναπτυξη μιᾶς άταξικής κοινωνίας. Άπο τήν έγκαθιδρυση τής λαϊκής Δημοκρατίας παιδικοί σταθμοί γιά παιδιά άπο ένός έως τεσσά-

ρων έτῶν ξεπήδησαν στά έργοστάσια, στά κοινόβια, στίς άστικές γειτονίες και στά όρυχεια. Ο ήθικός προσανατολισμός πού κυριαρχεί στήν άνατροφή τῶν παιδιών χαρακτηρίζεται από μιά «αυθεντική άτμοσφαιρα σεβασμού τῆς προσωπικῆς άξιοπρέπειας και τῶν δικαιωμάτων τοῦ παιδιοῦ στή Λαϊκή Κίνα, πού εἶναι χαρμόσυνο θέμα γιά κάθε δάσκαλο και άνθρωποποίηση», (Tsang, 1968, σ. 164), και από μιά παιδική ήλικια κατά τήν δούια άνατρέφονται αυτά μέ το αἰσθημα, διτε εἶναι τμῆμα μᾶς μεγάλης κοινωνίας και διτε έχουν τό μεριδιό τους στά άγαθά της και στήν εὐζωία της.

Μετά από τούς παιδικούς σταθμούς αφθονοῦν τά νηπιαγωγεῖα γιά παιδιά από τεσσάρων έως επτά έτῶν. Εἶναι άξιοσημείωτο διτε σέ άντιθεση μέ τήν Ταϊβάν και τό Χόνγκ-Κόνγκ ή άνταγωνιστική άκαδημαϊκή μελέτη απουσιάζει από τά νηπιαγωγεῖα τής Κινεζικής Δημοκρατίας. Έδοι παιγνίδια, χειροτεχνία, τραγούδι, Ιστορίες και άμαδικες δραστηριότητες συμπληρώνουν τό πρόγραμμα, ένω η γλωσσική ίκανότητα άναπτυσσεται μέ τήν διμιλια.

Τά δημοτικά σχολεῖα γιά παιδιά από επτά έως δεκατριών έτῶν άναπτυσσούν τό ίδιο πνεῦμα. Ένα κοινό πρόγραμμα άκολουθεῖται από διλα τά παιδιά. Από τά επτά έως τά έντεκα μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στή γλώσσα και στά μαθηματικά. από τά έντεκα έως τά δεκατριά φυσική Ιστορία, Ιστορία, γεωγραφία και σωματική άγωγή συμπληρώνουν τή διδακτέα ήλη. Έκεινο, ωστόσο, πού εἶναι πρωταρχικής σημασίας γιά μᾶς έδοι, εἶναι ή απούσια απομονού άνταγωνισμού. «Η ζωή στό σχολεῖο εἶναι μιά εύτυχισμένη έμπειρια... τό πνεῦμα τής συνεργασίας και τής συντροφικότητας εἶναι δρατό σέ κάθε δημητρίου τής σχολικής ζωῆς» (στό ίδιο, σ. 168-9). Ταυτόχρονα ή έκτιμηση τής καθημερινής έργασίας καλλιεργεῖται από τή συμμετοχή τῶν παιδῶν στήν έργασία: ή καθαριότητα τοῦ σχολείου και τής γειτονίας. ή έργασία στά έργοστάσια· τό σερβίρισμα πόσιμου νεροῦ στίς στάσεις τῶν τράμ· ή συμμετοχή σέ κοινωνικές έκστρατείες, κλπ. Γίνεται φανερό διτε ή έκπαίδευση δέν πρέπει νά έκλαμβνεται σάν κάτι πού άνυψωνει τόν κάτοχό της σ' ένα άνωτερο κοινωνικό έπίπεδο.

Ο ένσυνειδητος στόχος τοῦ έξοβελισμού τής διάκρισης άνάμεσα σέ διανοητική και σωματική έργασία πρωθεῖται ακόμα περισσότερο στά σχολεῖα διπού οι μισός χρόνος εἶναι έργασία και διλλος μισός σπουδές και μέ τό σύντημα τής έκπαίδευσης στόν έλευθερο χρόνο. Άντου τοῦ είδους οι έπιδιώξεις έκπαιδευτικής δραστηριότητας αποβλέπουν στή διανοητικού ήσηση τοῦ έργαζόμενου λαοῦ και στήν καλλιέργεια έργατικῶν συνηθείων και συμπεριφορῶν στούς διανοούμενους. Ή έκταση τής άναπτυξης τής πορείας τοῦ έλευθερου χρόνου παρουσιάζεται από τόν P. Harper μέ τόν άκολουθο τρόπο: 1949-26, 432· 1951-2,026,381· 1953-2,587,967· 1957-10,000,000· 1960 (Φεβρουάριος)-19,000,000· 1960 (Αύγουστος)-25,000,000 (άναφερεται στόν Price 1970, σ. 197). Σχολεῖα μερικής παρακολούθησης (Part-time) έχουν ίδρυθει από έργοστάσια άρκετα μεγάλα γιά νά τό κάνουν, ή από διμιλούς έργοστάσιων. Εἶναι προσαρτημένα έπίστης σέ σχολεῖα πλήρους παρακολούθησης και σέ κοινόβια.

Δέν εἶναι άλήθεια, διπος, γιά παράδειγμα, φαίνεται νά σκέπτεται ο Hutchins στό έργο του The Learning Society, διτε δι σκοπός τής έκπαιδευτικής κίνησης στήν Κίνα έξαντλεῖται σέ παραγωγικούς στόχους. "Ο πος άναφερει ο Price, έχει ρητά δηλωθει από τούς κομμουνιστές άξιματούχους, διτε χωρίς έκπαίδευση ή φτωχή και κατώτερη άγροτια θά ήταν ταυτόχρονα και χωρίς πολιτική δόναμη.

Υπό τό πρίσμα αυτό θά έπρεπε νά θεωρηθεῖ ή Μορφωτική Έπανασταση. Οι πιό εύνοικές συνθήκες γιά τήν άναπτυξη τοῦ έλευθερου ήμφανίζονται έκει, διπος στήν Κίνα, διπού οι πηγές κεφαλαίου γιά τήν άναπτυξη τῶν έκπαιδευτικῶν ίδρυμάτων εἶναι ίσχνες. Μέ τέτοιες συνθήκες ή οίκογενειακή βάση πρέπει νά παίξει τεράστιο ρόλο γιά τήν προετοιμασία τῶν παιδῶν από τή μέση στήν άνωτερη έκπαίδευση. Κι αυτό ένισχεται από τούς άριθμούς και τό ποσοστό τῶν παιδῶν έργατικῶν ή άγροτικῶν οίκογενειῶν πού πηγαίνουν στά πανεπιστήμια ή σέ άναλογους δργανισμούς. Μιά αεξηση αυτής τής άναλογίας από 20,46% τό 1952 σέ σχεδόν 50% τό 1965 μπορει νά θεωρηθεῖ σάν μιά ταχύτατη μεταμόρφωση. Φαίνεται ώστόσο από τά ύπαρχοντα στοιχεία, διτε οι έξελιξεις έπιβραδύνθηκαν από τό 1958 και μετά (βλ. Price, 1970, σ. 169). "Αν ή Μορφωτική Έπανασταση καθάρισε ένα σωρό από έμποδια στή δημοκρατικού ήσηση τής έξουσίας και τής έκπαίδευσης, τότε έχει αεξησει ακόμα περισσότερο τή φορά πρός μιά άταξική κοινωνία.

Η Κινεζική έπανασταση εἶναι άκομα νέα και τό έκπαιδευτική τής σύστημα δέ θά έπρεπε νά ίδωθει σάν νά έχει πάρει μιά δριστική μορφή. Μπορούμε, πάντως, νά είμαστε βέβαιοι από τήν πείρα είκοσιετσάρων έτῶν, διτε δι Μαρξισμός έχει έμπνεύσει στήν Κίνα μιά έκπαιδευτική πολιτική πού έχει άνεβάσει τό νοῦ έκατοντάδων έκατομμυρίων άνθρώπων σ'

ένα έπιπεδο άντιληψης και δράσης πού δέ θά μπορούσαν ούτε νά άνειρευτούν χώρες μέ ανάλογο μέν έπιπεδο άνάπτυξης άλλα χωρίς τήν ίδια καθιδήγηση. Αντή ή στρατηγική είναι μέρος μᾶς έπανάστασης γιά τήν δούια ή μετατόπιση τής πολιτικής έξουσίας και ή οικονομική βελτίωση είναι μόνο τά πρώτα βήματα στή μεταμόρφωση διλων τῶν κανόνων τής κοινωνικής ζωῆς. Είναι μέρος τής διαδικασίας γιά τήν κοινωνική έπανασταση.

Παιδεία γιά μιά άταξική κοινωνία

Χωρίς άμφιβολία ή κοινωνική έπανάσταση δπως έκτυλισσεται στή Ρωσία και τήν Κίνα θά δημιουργήσει περισσότερες έπιτυχίες στήν έκπαίδευση παρά σέ άλλους τομείς τής άνθρωπης δραστηριότητας. Έξ αλλοι θά προκύψουν έδοι διδάγματα πού θά πρέπει νά άφομοιωθούν από τίς άλλες σοσιαλιτικές χώρες. Είναι δημος άπιθανο διτε μπορει νά πραγματοποιηθεῖ μιά άπόλυτα κοινωνική κοινωνία χωρίς σοσιαλισμό σέ πολλές άλλες χώρες -τῶν σημερινῶν βιομηχανικά άναπτυγμένων καπιταλιστικῶν χωρῶν συμπεριλαμβανομένων. Και μ' αυτή τήν έννοια έπίσης ή μαρξιστική προοπτική είναι οίκουμενηστική. Γιατί δραματίζεται ένα παγκόσμιο κίνημα, ένα σοσιαλισμό μέ διεθνεῖς διαστάσεις.

Μαθαίνουμε από τά παραδείγματα τής Ρωσίας και τής Κίνας, διτο έκπαιδευτικό υπόβαθρο γιά τή δημιουργία μιάς άταξικής κοινωνίας είναι διναντού μέ τόν δρο δι θέληση νά τό κατασκευάσουμε είναι πραγματώμη. Από μιά σύγκριση τόν δομή σοσιαλιτικού μέ τό κεφαλαιοκρατικού κοινωνικό σύστημα φαίνεται διτε μιά τέτοια πραγμάτωση έξαρτατα από τόν έντοπισμό τής πολιτικής έξουσίας. Μόνο έκει δηνου ή έργατική τάξη έχει τόν άδιαφοριού ήλεγχο, μπορει ή έκπαίδευση νά άρχισει νά υπηρετετ τήν κοινωνία γενικά. Αυτό συμβαίνει γιατί ή μείζονα κυρίων διαφορά άναμέσα στά δύο κοινωνικά συστήματα δισον άφορα τήν άνατροφή τοῦ παιδιοῦ είναι κατά πόσο τά παραδείγματα έκπαιδεύονται ή βαθμολογούνται. Στή Βρετανία έπομένως δχι μόνο τά παρόντα άλλα έπίσης και τά διστάτα συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου ύπηρετούνται καλύτερα από δικείνους πού έπιθυμούν νά καταστήσουν τά σχολεῖα χώρους μάθησης - και δχι έρυματα έπιλογής και άπόρριψης.

Σχετικισμός καλεῖται ή κοινωνιολογική άποψη πού δέ βλέπει πρόσδο από τόν καπιταλισμό τά δύναμη τόν άντιφασέων του. Ο ιδιωματισμός (particularism) είναι ή μορφή συνειδητης σέ έπιπεδο άμαδις πού άδυνατε νά πάσι μακρύτερα από τά άμεσα έπαναλαμβανόμενα άμαδικά συμφέροντα μέσα στά πλαΐσια τοῦ καπιταλισμού. Ο Σχετικισμός, έπομένως, είναι ή ίδεολογική έκφραση τοῦ ίδιαιτερισμού (particularism).

Άλλα γιά κάθε περίοδο τής Ιστορίας ύπάρχει μιά άμαδα τής δούιας τά ίδιαιτερα συμφέροντα συμπίπτουν μακροπρόθεσμα μέ δι, δι πρέπει νά γίνει, αν προκειται νά πρωθηθεῖ ή συνολική πολιτιστική άναπτυξη. Μέ άλλα λόγια ύπάρχουν ίδιαιτερα συμφέροντα τά δοτί συγχωνεύονται μέ τά οίκουμενικά αίτηματα τής κοινωνίας. Ο Μαρξισμός δείχνει διτε πολιτικά και κοινωνικά αίτηματα τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου άντιπροσωπεύονταν ταυτόχρονα λύσεις στά προβλήματα τοῦ συνόλου τής κοινωνίας. Πουθενά άλλοι δέν είναι αυτό περισσότερο εύδιάκριτο από δι, δι στόν τομέα έκεινο τής κοινωνικής δραστηριότητας πού καλούμε «παιδεία».

Έναγντα έπομένως στόν ίδιαιτερισμό τῶν καπιταλιστικῶν συμφερόντων, και στή σχετικιστική τους ίδεολογία, άντιτάσσεται δι μαρξιστικός οίκουμενισμός. Η άποψη αυτή παραδέχεται τό φαινόμενο τής προόδου, άναγνωρίζει τήν ένοτητα τοῦ άνθρωπινου γένους, χαιρετίζει τήν προσδοκία μιάς άταξικής κοινωνίας και προσκαλεῖ στήν περιπέτεια τής έγκαινίασης τής. "Όταν γεννηθεῖ στό νοῦ τό βάθος και ή έκταση τής κοινωνικής έπαναστασης, θά φανετ δι μιά ζωτική πηγή τής δύναμής τής είναι ή έκπαίδευση. Γι αυτό άκριβως τό λόγο ήδη από τό 1848 δ Μάρξ και δι "Ενγκελς έπισήμαναν τήν άναγκη "νά άπολυτρωθεῖ ή παιδεία από τήν άστική τάξη".

Μεταφραση K. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ
Επιμέλεια H.P. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

RONALD G. CORWIN
Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ*

Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΦΟΙΤΗΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Μιά βιαστική ματιά στό ιστορικό τῶν φοιτητικῶν ἔξεγέρσεων τῶν τελευταίων δεκαετιῶν ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα, ότι μὲν ἐντυπωσιακή ἔξαίρεση τή δεκαετία τοῦ '60, τὸ σύνολο τῶν φοιτητῶν φαινόταν σχετικά ίκανον ποιημένο μὲ τὴ ζωὴ του, τὸδο μέσου δοσο καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο. Γύρω στά 1950, μάλιστα, οἱ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι ἐφταναν κάποτε νά ἐπιπλήξουν τοὺς φοιτητές γιὰ τὴν ἀπάθεια τους καὶ τὴν παντελὴ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντων, πέρα ἀπὸ τὸ νά βροδην κάποια «θεσούλα». Μιά παρόμοια ἀπάθεια φαίνεται νά ἐπιστρέψει διπέρα ἀπὸ τὴν ταραχώδη δεκαετία τοῦ 60.

Ἐλλαὶ δῆμος ἡ φοιτητική ἔξεγέρση ἔνα στενά σύγχρονο πρόβλημα; Ἡ ιστορική ἀνάλυση ἀπόδεικνει διὰ δχι. Βρίσκονται λεπτομερεῖς περιγράφεις φοιτητικῶν ἔξεγέρσεων, οἱ δποῖες χρονολογοῦνται δχι ἀργότερα ἀπὸ τό 1907! Τὸ ἐπίκεντρο τῆς διαμάχης θά μποροῦσε νά ἥταν τὸ σύστημα βαθμολογίας ἡ κάποια ἀντίδραση ἀπέναντι στοὺς γονεῖς ἀλλά ὑπῆρχε ἀνέκαθεν. «Ορισμένες ἀπ' αὐτές ἥταν τόσο ἐκτεταμένες, ὅστε δδήγησαν κάποτε ἀκόμα καὶ στὴ σχεδόν καθολικὴ καταστροφὴ πολλῶν κολλεγίων. Κάποιες ἀπ' αὐτές, μάλιστα, ἐφταναν στὸ σημεῖο νά ἐπηρρεάσουν τὴν Ἰδιαὶ τὴν πορεία τῆς ιστορίας. (Σχεδόν δλες οἱ ἀπόπειρες δολοφονίας στά ἔτη 1910-1914, στὶς παραμονές τοῦ Πρώτου Παγκόσμιου Πόλεμου, ἐναντίον Αδεστριακῶν πολιτικῶν, εἶχαν γίνει ἀπὸ μέλη τοῦ τότε φοιτητικοῦ κινήματος).

Ἡ οὐδιαστική διαφορά, ὡστόσο, ἀνάμεσα στὸ χαρακτῆρα ἐκείνων τῶν ἔξεγέρσεων καὶ τῆς παρατεταμένης ἔξεγέρσης τῆς δεκαετίας τοῦ '60, εἶναι τὸ γεγονός δι, στὴ δεύτερη περίπτωση, ἡ ἔχθρότητα τῶν φοιτητῶν δὲν στρεφόταν μόνο ἐναντίον τῶν πανεπιστημίων τους ἀλλά καὶ ἐναντίον τῆς κοινωνίας γενικότερα. Οἱ ἀναταραχές, κατά τὸ παρελθόν, εἶχαν προκλήσει ἀπὸ πολλοὺς ἔξειδουμένους αὐτεῖς, δποῖς ἀντιδικίες μὲ μερικούς καθηγητές, ἡ ἀντιρρήσεις ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ διατροφή, τὴν εὐνοικρατία, τὸ σύστημα βαθμολόγησης καὶ τὴν ἀνταρχικὴ χρήση τῆς ἔξουσίας ἀπὸ μέρους ἐκείνων ποὺ εἶχαν στά χέρια τους τὴν ἐκπαίδευση. Ιστορικά, οἱ πιο πολλοὶ ἀπὸ τοὺς διαμαρτυρόμενους οὐδέποτε στράφηκαν ἐναντίον τοῦ ἔθνους ἡ τῶν παραδεδομένων ἀξιῶν του.

Σήμερα, ἀντίθετα, δποῖς πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν «Ἐκθεση Σκόλνικ», ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν φοιτητῶν συμμετέχει ἐνεργά στὴν ἔξεγέρση ἐναντίον καταστάσεων ἀλλά ἀκόμα καὶ θεσμῶν ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τό πανεπιστήμιο καὶ συγκεκριμένα ἐναντίον τῆς ὑφιστάμενης κατανομῆς τῆς ἔξουσίας μέστε στὴ σύγχρονη κοινωνία. Ἡ Προεδρική Ἐπιτροπὴ Μελέτης τῆς Φοιτητικῆς Ἀντίδρασης σημειώνει δι, τὴν ἀπειθεία κατά τῆς ἔξουσίας, ἡ δποία χαρακτήριζε παλιότερα τίς ἐνθουσιολικές ἀνταρσίες, ἔχει ἔνανεμφανισθεῖ μὲ τὸν ἴδιο νεανικό ἐνθουσιασμό, ἀποβλέποντας δμοῖς πλέον σὲ κοινωνικά ἰδανικά ὑψηστης σημασίας.

Ἡ ἀρχική παρόρμηση τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ἥταν ἡ ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας μᾶλλον παρά τῶν πανεπιστημίων αὐτῶν καθαυτά. Στὴν οδία, τὸ πανεπιστήμιο δὲν ἀποτελοῦσε τίτοτα περιστότερο παρά βάση διεξαγωγῆς ἐπιχειρήσεων, οἱ δποῖες εἶχαν ἀλλους στόχους.

Τὸ γεγονός αὐτὸ κάθε ἄλλο παρά συμπτωματικό μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ. Ἡ γενικότερη παγκόσμια πολιτικὴ τῆς Ἀμερικῆς αὐτή τὴ δεκαετία, μὲ κορύφωμα τὸν πόλεμο τοῦ Βιετνάμ (οὲ συνδυασμό μὲ τὴν ὑποχρεωτικὴ στρατιωτικὴ θετεία), δ ἀπαράδεκτος οἰκονομικὸς σύνδεσμος πολλῶν πανεπιστημίων μὲ βιομηχανίες δπλων καὶ στρατιωτικούς ὀργανισμούς (π.χ. τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κολούμπια μὲ τὸ *Institute of Defense Analysis*) ἐκαναν σύντομα τοὺς φοιτητές νά ἀντιληφθοῦν, δι πανεπιστήμιο καὶ ἔχωτερικός κόσμος δὲν ἥταν πράγματα δλότελα ἀνεξάρτητα καὶ δι τὴν ἐπιτιθέμενοι στὸ πρότο θά εἶχαν τὴν εὐκαιρία νά καταφέρουν πλήγματα ἐναντίον τοῦ δεύτερου.

Ἐτοι ἡ μεταρρύσιμη τῶν πανεπιστημίων ἀποτέλεσε ἔνα ἀμεσο βῆμα πρός μιά βαθύτερη κοινωνική ἀλλαγή.

Ωστόσο, οἱ ἐπιθέσεις δὲν περιορίστηκαν στὴν περιοχή τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν ἡ, πιό εἰδικά, στὴν περιοχή τῆς νομοθεσίας καὶ τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς κρατικῆς ἔξουσίας καὶ τοῦ πολίτη. Ἐναὶ ἀπό τὰ πιό ίδιομορφα γνωρίσματα αὐτῆς τῆς ἔξεγέρσης ὑπῆρξε τὸ δι, πέρα ἀπὸ

τὴν πολεμική πού ἀσκησε ἐναντίον τοῦ γραπτοῦ δικαίου, στράφηκε γιὰ πρώτη ἵσως φορά (ἡ, τουλάχιστον, γιὰ πρώτη φορά μὲ τέοια ἐνταση καὶ σὲ τέοια ἐκταση) ἐναντίον καὶ αὐτῶν ἀκόμα τῶν «ἄγραφων» νόμων τῆς σύγχρονης ἀμερικανικῆς κοινωνίας, δηλαδή, μὲ ἀπλά λόγια, ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ διοικοῦ τῶν τρόπου τῆς ίδιωτικῆς ζωῆς τοῦ μέσου ἀμερικάνου πολίτη. Κοινωνικές ἀξίες παραδεκτές ἀπὸ τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων, δποῖς ἡ ἐπιδιωξῃ τοῦ (νόμιμου βέβαια) κέρδους, ἡ ἐργασία, ἡ δημιουργία οἰκογένειας, ἀλλά ἀκόμα καὶ οἱ ίδιες οἱ προσωπικές προτιμήσεις καὶ οἱ καθερωμένοι τρόποι πυχαγωγίας τοῦ μέσου ἀστοῦ ὑφίστανται συνεχὴ ἐπίθεση. Μιά νέα «κουλοτύρα» (ή Youth Culture) ἀναφίνεται δυναμικά καὶ υιοθετεῖται ἀπὸ ἔνα μεγάλο ἀριθμό νεαρῶν ἀτόμων. Προβλέπεται ἀπ' αὐτή ἔνας δλότελα καινούργιος τρόπος σκέψης ἀλλά καὶ ζωῆς, μὲ βάση τὴν ἀντικατάσταση τῆς ὀργανωμένης ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη κοινωνία, τὴν κατάργηση τοῦ γάμου καὶ τὴν ἐφαρμογή τῆς ἀπόλυτης ἐρωτικῆς ἐλεύθερίας, μιά νέα φιλοσοφία (μὲ ἐμφανῆ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνατολικοῦ μυστικισμοῦ) μιά νέα καλλιτεχνική ἐκφραση (μυοτική ρόκ) καὶ νέους εἰδους ἀπολαύσεις (ναρκωτικά). Πάνω σ' αὐτό τὸ σημεῖο ἡ Προεδρική Ἐπιτροπὴ σημειώνει:

«Ἡ φοιτητική ἔξεγέρση ἐνισχύθηκε σταδιακά ἀπὸ μιὰ νεανική «ἀντιπαιδεία» (Youth Counterculture), ἡ δποῖα ἔξέφραζε τὸν ἐαυτό της μὲ νέα εἰδη τέχνης καὶ μουσικῆς, μὲ τὴ χρήση ναρκωτικῶν καὶ μὲ τρόπους ἐνδυμασίας καὶ προσωπικῶν σχέσεων ἀνορθόδοξους. Οἱ φοιτητές ὑπῆρξαν ίδιαίτερα δεκτικοὶ στὴν ἐμφαση ποὺ ἔδινε αὐτή ἡ νέα «κουλοτύρα» στὴν αὐθεντικότητα καὶ τὴν ἀλλοτρίωση. Πολλές πανεπιστημιακές κοινωνίες ἀρχίσαν νά προσκλύνουν ἔξωφοιτηκά στοιχεῖα, πού μὲ τὴ σειρά τους συμμετεῖχαν σ' αὐτή τή νέα «κουλοτύρα».

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΣΤΑΣΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟ ΚΙΝΗΜΑ

«Οπως θά μποροῦσε κανεὶς εὔκολα νά υποθέσει, ἡ ίδιαίτερη πολιτική ιδεολογία στὴν ὁποία πρόσκειται ὁ ἐκάστοτε φοιτητής, εἶναι ἔνας βασικός κατεύθυντήριος παράγοντας στὴ θέση ποὺ θά πάρει ἀπέναντι στὸ κίνημα. Ἐκεῖνοι πού διαπνέονται ἀπὸ ἕδεις ριζοσπαστικές ἡ ἐστω ἐντονα προοδευτικές εἶναι προφανῶς ἐτοιμοι ψυχολογικά, ἀπὸ δχι νά προσχωρήσουν ἐνεργά στὸ κίνημα, δπωσδήποτε τουλάχιστο νά υιοθετήσουν τίς ἀπόψεις του.

Τὸ ίδιο τὸ κίνημα, βέβαια, ἀν καὶ μπορεῖ ἀπὸ πολλές ἀπόψεις νά θεωρηθεῖ ἐνιαῖο, παρουσιάζει ἐντούτοις διαφορές, καὶ μάλιστα συνχά σημαντικές διαφορές, τόσο ἀπὸ πανεπιστήμιο σὲ πανεπιστήμιο, δσο ἐπίσης καὶ ἀπὸ Σχολή σὲ Σχολή μέσα σὲ ένα καὶ τὸ αὐτό πανεπιστήμιο. Ἐξ ὅλου, οἱ διαφωνίες κάθε ἄλλο παρά ἔλλειψαν ἀκόμα καὶ ἀνάμεσα στὶς ίδιες τὶς δργανωμένες δμάδες, διαφωνίες δχι μόνο μεθοδολογικές ἡ γενικότερα διαφωνίες στρατηγικῆς γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων, ἀλλά καὶ διαφωνίες πού ἀφοροῦσαν τοὺς στόχους αὐτοῦς καθαυτοῦς.

Αὐτές οἱ διαφορές ἐπηρέασαν σημαντικά καὶ τὸ ποσοστό προσχώρησης. Φοιτητές διαπνέομενοι ἀπὸ προοδευτικές ιδέες αισθάνθηκαν πολὺ σύντομα, δι, οἱ στόχοι τοῦ κινήματος τούς ἀντιπροσώπευαν οὐσιαστικά καὶ ἐκδήλωσαν τάσεις εἴτε συμψεχοχῆς εἴτε ἔμμεσης, ἔτω, ὑποστήριξης του. Ὁστόσο, δταὶ ἡ στρατηγική δρισμένων δμάδων γινόταν ίδιαίτερα πολεμοχαρῆς, πράγμα συνηθισμένο ἄλλωστε, πολλοὶ ἀπ' αὐτούς ἀναγκάστηκαν νά ἀναθεωρήσουν τή στάση τους.

Αὐτή ἡ τάση μεταστροφῆς ἀρχίσε νά ἐντοπίζεται ἡδη ἀπὸ τὸ 1964, κατὰ τή διάρκεια τῆς μεγαλύτερης, ίσως καὶ τῆς περισσότερο σημαδικῆς ἔξεγέρσης στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Μπέρκλεϋ τῆς Καλλιφόρνιας (γιὰ τὴν δποῖα δ Ὁδύερ παραδέχεται δι, ἔξηψε τὴ φαντασία τοῦ κοινοῦ πιό πολὺ ἀπὸ κάθε ἄλλη φοιτητική ἔξεγέρση). Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀγήφοση δρισμένων πανεπιστημιακῶν διατάξεων, δ ὁποία εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἀντίδραση τῶν καταθητῶν μὲ τὴν ἐπιβολή πειθαρχικῶν ποινῶν, καὶ αὐτή τὴν κατάληψη ἀπὸ τοὺς φοιτητές τῶν κτηρίων, πού τελικά ἐφερε τὴν υπόθεση στὰ χέρια τῆς ἀστυνομίας, ἔκεινη ἡ ἔξεγέρση ἀνανεώ τόσο πολύ καὶ ἐπεκτάθηκε τόσο πολύ δστε 800 φοιτητές κατέληξαν σα συλληφθοῦν, δστεραὶ ἀπὸ διαταγή τοῦ διοικοῦ τοῦ κυβερνήτη.

«Ἀλλά τά μέσα, δνάμεται τῶν δποίων γίνεται ἀπόπειρα νά ἐπιτευχθοῦν δρισμένοι σκοποὶ ἀκόμα καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀποφασισμένοι, ἀποδείχτηκαν σ' αὐτή τὴν περίπτωση ἀπὸ παραδέχεται ἀποφασιστικος παράγοντας γιὰ τὸν τελικό δείκτη συμμετοχῆς. Ἐτοι, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδήλωση τῶν ἐπεισοδίων τοῦ Μπέρκλεϋ τά δύο τρίτα τῶν φοιτητῶν συμφωνοῦσαν μὲ τίς διατυπωμένες θέσεις, δστεραὶ ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια παρουσιάστηκε μιὰ σημαντική διαρροή, γιατὶ μόνο τὸ ἔνα τρίτο δήλωσε δι, παρέμεινε πιστό στὸ συνολικό πρόγραμμα. Τό ἄλλο ἔνα τρίτο δήλωσε, δτι, ἀν καὶ συνεχίζει νά

* Συνοπτική παρουσίαση ἀπὸ τὸ «Education in Crisis: A Sociological Analysis of Schools and Universities in Transition» («Η παιδεία σέ κρίση: Κοινωνιολογική διάλυση τῶν σχολείων καὶ πανεπιστημίων τῆς μεταβατικῆς περιόδου»). John Wiley and Sons, Inc. N.Y., 1974 (σελ. 175-194). Ο συγγραφέας εἶναι καθηγητής τῆς Κοινωνιολογίας στό Πανεπιστήμιο τοῦ 'Οχάιο.

επιδοκιμάζει τους άρχικους στόχους, άντιτιθεται ώστόσο στά· μέσα πού χρησιμοποιήθηκαν.

'Ο Σόμμερς προέβη στήν άκολουθη ταξινόμηση τῶν διαφόρων στά· σεων, τίς δύοις τήρησαν οι φοιτητές μετά άπο τό επεισόδιο τοῦ Μπέρ· κλεύ.

1. Οι μαχητικοί — πού ύποστηριζαν και τούς σκοπούς και τά μέσα, περίπου ένα τρίτο τοῦ συνόλου.
2. Οι μετριοπαθεῖς — πού ύποστηριζαν τούς σκοπούς άλλα διαφωνοῦ· σαν μέ τήν τακτική, περίπου τό 30%.
3. Οι συντηρητικοί — πού ήσαν άντιτιθετοί τόσο στούς στόχους δσο και στά μέσα, περίπου τό 22%.
4. Οι άλλοι — πού δέν μπορούσαν νά ταξινομηθούν — περίπου τό 20%.

Γενικότερα, οι διαπιστωμένες κανονικότητες μέχρι στιγμῆς ἐπιτρέ· πουν τήν ύπόθεση διτ, δσο λιγότερο βίαια είναι τά μέσα διαμαρτυρίας τόσο μεγαλύτερος είναι δ ἀριθμός συμμετοχῆς καί, άντιτιθετα, δσο βιαιότερα τά μέσα τόσο μικρότερος δ ἀριθμός συμμετοχῆς.

Παρ' δλα αυτά μιά ἔξαρεση σ' αυτόν τόν κανόνα είναι ἄξια μνείας. Μια ἔρευνα ἀνάμεσα στούς σπουδαστές τοῦ Χάρβαρντ μετά άπο τήν κα· τάληψη τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου τήν ἀνοιξη τοῦ 1969 και τήν ἀστυνομική εἰσβολή πού ἀκολούθησε, ἀπέδειξε δτι δ ἀριθμός τῶν «συμφωνούν· των» ανέξή η κε μετά τά ἐπεισόδια, ἀντί νά μειωθεῖ.

Πάντος δπως φάνεται και άπο τήν ταξινόμηση τοῦ Σόμμερς ύπάρχει μιά ἔμφανής σχέση ἀνάμεσα στή στάση πού τηροῦν οι φοιτητές ἀπέναντι στό κίνημα και στήν πολιτική ἰδεολογία πού νιοθετοῦν. Ἐτσι, δσο ἀριστερότερη είναι ή πολιτική ἰδεολογία ἐνός φοιτητῆς τόσο μεγαλύτερη είναι και ή τάση του νά προσχωρήσει στό πρόγραμμα τοῦ κινήματος ἀλλά και τόσο περισσότερη ή συμπάθεια και ή συμμετοχή του στίς «μαχη· τικές» δμάδες.

Ἐξ ὅλου, δσο μετριοπαθέστερος πολιτικά είναι ἔνας φοιτητής, τόσο περισσότερο αισθάνεται νά ἀποξένωται βαθμαία ἀπό τίς μεθόδους τῶν μαχητικῶν, ἀκόμα και στή συνηθισμένη περίπτωση πού συμφωνεῖ μέ τό γενικότερο πνεῦμα τῶν ἐπιδιώξεών τους.

Τέλος, δσο δεξιότερη είναι ή πολιτική ἰδεολογία τοῦ φοιτητῆς, τόσο ἔμφανήστερη ή τάση του νά ἀντιτίθεται δχι μόνο στή χρησιμοποιούμενη στρατηγική ἀλλά και στίς ἀρχικές ἐπιδιώξεις τοῦ κινήματος· αυτός δ τελευταῖς συχνά θά θεωρήσει δικαιολογημένη τήν ἐπέμβαση τῆς ἀστυνομίας.

Χαρακτηριστική είναι ή στάση ἐκείνων τῶν φοιτητῶν, οι δποίοι μετα· βάλλουν ἀπογή μετά τήν ἔναρξη τῶν ἐπεισόδιων, καθώς ἐπίσης χαρα· κτηριστικά είναι τά ποσοστά μετακίνησής τους. Ἐνδ δ ἀριθμός τῶν πολύ ἀριστερῶν παραμενεῖ ἀνάλογωτος μετά τά ἐπεισόδια, δ ἀριθμός τῶν δεξιῶν συνήθως ωφίσταται μιά μικρή ἀπόκλιση (2% στό Χάρβαρντ), διερεύνεται άπο τήν εἰσβολή τῆς ἀστυνομίας, δχι δέρ πέρ τῶν μαχητικῶν, δπωδήποτε κατά τής ἐπέμβασής της. Ὁ ἀριθμός δμως τῶν μετριοπα· θῶν ἀριστερῶν συχνά μειώνεται κατά πολὺ σημαντικά ποσοστά (τό ένα τρίτο στό Χάρβαρντ ἐκδήλωσε τήν ἀντιθεσή του στήν κατάληψη τῶν κτηρίων).

ΠΩΣ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΡΜΗΝΕΥΘΕΙ Η ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΜΑΧΗΤΙ· ΚΟΤΗΤΑ

Πολλοί παραδέχονται δτι ή μαχητικότητα (activism) είναι φαινόμενο πού δφείλεται κυρίως στήν ίδιουσκρασία ἐνός δρισμένου τύπου ἀτό· μου, αυτοῦ πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «αιλώνιο ταραξία». Κατά τόν Κένιστον ή συνηθισμένη είκόνα πού ἔχει τό κοινό γιά τό μαχητικό φοιτητή είναι τοῦ δέξυριστου μακρυμάλλη μέ τό μπλού τζήν, τοῦ συ· χνά ἀπλυτού και ἀτημέλητου, τοῦ Μαρξιστή κομμουνιστή ή, ἐν πάση περιπτώσει, τοῦ ριζοσπάστη πού ἀπεχθάνεται τούς γνωστούς τρόπους ζωῆς, δοκιμάζει ναρκωτικά και ἐπιδιδεται στόν ἐλεύθερο ἔρωτα.

Ώστόσο αυτή ή είκόνα δέν ἐπαληθεύεται πάντοτε ἀπό τά γεγονότα. Αντίθετα:

1. Οι μαχητικοί φοιτητές συνήθως προέρχονται ἀπό μεσοαστικές οίκο· γένεις, ψηφιού γενικά οίκονομικοῦ ἐπιπέδου. Ἐτσι, είρευνα γιά τήν κα· τάληψη τῶν κτηρίων στό Πανεπιστήμιο τοῦ Σικάγου ἀπέδειξε δτι τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν συμμετασχόντων προέρχονταν ἀπό τά ἀνώτερα στρώματα τής μέσης ἀστικής τάξης.
2. Οι περισσότεροι ἀπ' αυτούς ἔχουν φιλελεύθερονς ἀλλά δχι κατ' ἀνάγκη ριζοσπαστικούς γονεῖς.
3. Είναι συνήθως ἀτομα μέ πλούσια διανοητικά ἐνδιαφέροντα, ή μεγάλη πλειοψηφία τῶν δποίων σπουδάζει κατά κανόνα στίς κοινωνικές ή στίς ἀνθρωπιστικές ἐπιστήμες και μάλιστα μέ ψηφιού βαθμό ἐπίδοσης.

('Υπάρχουν πρόσφατα στοιχεῖα ἀπό 19 χρέες, τά δποία ἀποδεικνύουν δτι οι φοιτητες τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, τής νομικῆς και τῶν Κα· λῶν Τεχνῶν είναι πολύ πιθανότερο νά είναι ἀριστεροί ή πολιτικο· ποιημένοι παρά οι συνάδελφοι τους τῶν φυσικῶν και τῶν ἐφαρμο· σμένων ἐπιστημῶν).

4. Οι περισσότεροι ἀπ' αυτούς είναι δπαδοί θεωριῶν ἔντονα ἀνθρωπιστικοῦ χαρακτήρα. Μάλιστα διόλου δέν διστάζουν νά μετατρέψουν αὐ· τές τίς θεωρίες σέ πράξη, μιά και, παρ' δτι τό σύνολο τῶν προσχω· ρούντων προέρχεται ἀπό τίς μεσαίες τάξεις, οι στόχοι τοῦ κινήματος στρέφονται κατά κανόνα ἐναντίον τῶν στενά ἐννοούμενων συμφερόντων αυτῆς τής τάξης. Ὁπως γράφει και δ Φόρερ «δλες οι κοινωνικές ἔξεγέρεις πού πήγασαν ἀπό τόν φοιτητές χαρακτηρίζονταν ἀπό ψηφιού βαθμού αὐταπάρνησης, γενναιοδωρίας, συμπόνιας και προθυ· μίας γιά αὐτοθυσία.

Ἐχουν δμως δοθεῖ κι ἀλλες ἔρμηνες πέρα ἀπ' αυτή πού βασίζεται στήν προσωπικότητα και τόν ίδιαίτερο χαρακτήρα τοῦ μαχητικοῦ φοιτητῆς. Μία ἀπ' αυτές ἐπικαλεῖται δχι πλέον ἀτομικά ἀλλά μᾶλλον συλλογικά κριτήρια διερεύνησης τοῦ ζητήματος, τά δποία ἐντοπίζει στήν ήλικια τοῦ μαχητικοῦ φοιτητή χαρακτηρίζομενη ἀπό τήν μετά· βαση ἀπό τήν ἐφιβεία στήν τήν ψηφιότητα. Ὁ δραστηριοποιημένος φοι· τητής είναι ένα ἀτομο πού βρίσκεται στό μεταίχμιο μεταξύ ἐνηλικίων στην άξαρτησης ἀπό τόν τόν ἐνηλίκες, ή, διαφορετικά, στό μεταίχμιο ἀνάμεσα στήν ἀνευθυνότητα και τήν ἀνάληψη ειθυνδν.

Ἀπ' αυτή τήν ἀποψη δ «άκτιβισμός» θά μπορούσε νά είναι ή δοκι· μασία στήν δποία ένα νεαρό ἀτομο ψηφιότητας τήν ίδια τοῦ τήν ἐλευ· θερία. Ἀλλωστε ή ἐπερχόμενη βιολογική και διανοητική ὥριμαση κάνει αυτό τό ἀτομο νά ἐπιθυμεῖ νά ἀναλάβει κάποιες ἀρμοδιότητες ἐνῶ ταυτόχρονα μη διολκήρωση αυτῆς τῆς διαδικασίας ψηφιασης συνοδεύεται ἀπό σχετικά λίγες πραγματικές ειθύνες δέ μέρους του, πράγμα πού διευκολύνει ίδιαίτερα τόν «άκτιβισμό», μιά και δ ἐπανα· στατημένος φοιτητής ἐλάχιστα ριψοκινδυνεύει.

Ἄν και δρισμένα στοιχεῖα αυτῆς τής είκόνας τοῦ «άκτιβιστη» ἀν· ταποκρίνονται στήν πραγματικότητα, ύπάρχουν ώστόσο και ίσχυρι· σμοί πού φανερά τήν διαστρεβλώνουν. Αυτό πού έχει ἀπασχολήσει ἀλλά ταυτόχρονα μη συχνά αιφνιδιάσει τίς πανεπιστημιακές ἀρχές δέν είναι ή ἀνωριμότητα ἀλλά δ ωριμότητα τα τῶν ἀπόψεων πού έχουν διατυπωθεῖ ἀπό τόν δραστηριοποιημένος φοιτητές.

Μιά ἀλλη ἀπόπειρα συνολικής ἔρμηνεις τοῦ φανονέμου είναι ή ἔνταξη του στό πλαίσιο τής διαμάχης τῶν γενεῶν. Ἡ διαμάχη μετα· ξύ φοιτητῶν και πανεπιστημίων είναι μιά προέκταση τής διαμάχης πατέρων και γιοῦ, ένα είδος μεταπότισης τοῦ Οιδιπόδειου συμπλέγματος σέ ἀλλο ἐπίπεδο. Ἐδώ είσερχεται ἔντονα ή στενά ψυχαναλυτική ἔρμηνεια τής διεξόδου ἐσωτερικών πίεσεων μέ ἐκδηλώσεις συμβολικοῦ χαρακτήρα, μιά ἔρμηνεία έλαττωματική και κατά τό δτι δέν ἐπι· τρέπει τόν πειραματικό ἔλεγχο. Ἐξ ὅλου αυτή ή μέθοδος συσκοτίζει τό θέμα, μεταφέροντας τή συζήτηση ἀπό τό πόσο δίκαια ή ἀδικα είναι τά αιτήματα αυτά καθαυτά, στό ἀσχετο ἔρωτημα, γιατί τυχαίνει νά τό διοπτρήσει δ κάθε ένας «άκτιβιστής».

Ύπάρχει δυνατότητα νά ἐντάξουμε τόν «άκτιβισμό» και σέ μιά ἀκόμα πτυχή τής διηγης διαμάχης μεταξύ τῶν γενεῶν. Πρόκειται γιά μιά καθαρά πολιτική ἐκφραση τοῦ χάσματος αυτοῦ βασισμένη ἀμεσα στής θέσεις πού έχουν παραδέχεται και διακηρύξει δημόσια οι ίδιοι οι «άκτιβιστές» και σ' αυτές πού βρήκαν ἔτοιμες ἀπό τόν γονεῖς τους. Δέν είναι καθόλου ἀπίθανο οι κοινωνικές ἀξίες πού είχαν νιοθε· τητεῖ ἀπό τήν προηγούμενη γενιά νά ἡταν σέ μεγάλο βαθμό συνέπεια τής κατάστασης πραγμάτων πού διφίστατο τότε, δπον ἐλάχιστη δημόσια στην συμμετοχής στά ἀγαθά, μιά και τά ἀγαθά ἡταν ἀνεπαρκή, θά ωφειλε ἀσφαλῶς νά δηγήσει τούς γεννήτορες σέ μιά κοινωνική φιλοσοφία, στήν δποία ή «καρριέρα» θά ἡταν παράγοντας πρωταρχικής σημασίας.

Οι γονεῖς νιοθετησαν σάν θεμελιώδεις ἀρχές ρύθμισης τής κοινωνικῆς στάσης τοῦ ἀτόμου ἐκεῖνες ἀκριβῶς τίς ἀρχές πού θά τούς ἐπέτρεπαν νά ἐπιπλέονται μέσα σέ μιά κοινωνία στέρησης. (Κατά τόν Σλέντερ, δ πυρήνας τής προηγούμενης κοινωνίας ἡταν ή σπανιότητα). Αυτές δημόσια στή δική τους ἔξασφάλιση. Ἀλλά ή σημερινή κοινωνία, μέσα στήν δποία αυτά τά παιδιά μεγάλωσαν, ἐπαγε νά είναι πλέον μιά κοινωνία στέρησης, ἔγινε μᾶλλον μιά κοινωνία ἀφονίας. Αυτό ἀναγκαστικά δηγεῖ τό σκεπτόμενο δινθρωπο στήν ἀναθεώρηση τῶν ἀξιῶν πού τούς μετα· βίβασαν. Από τό ἰδεῶδες τής ἐπιτυχίας, δρου ἀναγκαίον γιά τήν ἐπιβίωση στήν προηγούμενη κοινωνία, μεταφερόμαστε στό ἰδεῶδες τής ειρηνικής συνύπαρξης, τό δποίο οι ἀντικειμενικά ὑφιστάμενες συνθῆκες τώρα ἐπιτρέπουν, ἐνῶ πρίν, δταν σπάνιζαν τά ἀγαθά, ούσιαστικά ἀπαγόρευαν.

"Ετοι τό πολιτιστικό χάσμα μεταξύ των γενεών φαίνεται άναπόφευκτο. Κατά τόν Φλάκ όπάρχει μιά κανονικότητα στή συνολική μεταβολή τού συστήματος κοινωνικών άξιών, πού δηλώνει καθαρά τό μέγεθος και τό είδος τών διαφορών άπό τήν προηγούμενη κοινωνία στήν τωρινή. Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι ή έμφανιση τών άκολουθων ρευμάτων:

Ρομαντισμός: Εύασθησία στήν διμορφιά και τήν τέχνη, τάση γά αυτοέκφραση

Διανοητισμός: Ένασχόληση μέ τίς ίδεες και τάση άξιοποίησης τών διανοητικών ίκανοτήτων· άντιδραση άπεναντι στής ανταρχικές ίδεολογίες.

Άνθρωπισμός: Συμπόνια γά τή δυστυχία τών άλλων και έπιθυμία γά ένεργητική συμμετοχή στήν άνακούφιση τού πόνου τών συνανθρώπων· έμφαση στήν κοινωνία και δχι στό δτομο.

Άποκήρυξη τής ήμικολογίας και τού αντοελέγχου: Άντιπάθεια άπεναντι στής καθιερωμένες έπιταγές αυτοπεριορισμού τών πρωσικών ροπών, πειθαρχίας πρός τήν αύθαρετη έξουσια και στροφή πρός τήν χρήση ναρκωτικών, τών έλευθερο έρωτα και τήν άντισυμβατική ένδυμασία.

Τήν κοσμοθεωρία τών «άκτιβιστών» παρουσιάζει άρκετά κοινά σημεῖα μέ ένα άλλο κίνημα τό δποιο γεννήθηκε και μεγάλωσε παράλληλα μέ τό φοιτητικό, δηλαδή τό κίνημα τού χιπτισμού. Οί χίππων και οί ριζοσπάστες φοιτητές είναι άπό μιά άποψη οι πρωτοπόροι τής νέας γενιάς που προσανατολίζεται πρός ένα καινούργιο τρόπο ζωής, οί πειράματιστές, θά λέγαμε τής «ύπόθεσης», διτό ο χρόνος που έπάρχει στή διάθεση τής άνθρωποτητας μπορεί και πρέπει νά άξιοποιηθεί καλύτερα.

Παρουσίαση: K. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

HANNAH ARENDT Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Τήν Hannah Arendt θεωρείται ένας άπό τούς δένδερκέστερους σχολιαστές τής σύγχρονης πολιτιστικής προβληματικής. Τό κυριότερο έργο τής είναι «Η καταγωγή τού διολκηρωτισμού» πού ή γερμανικής καταγωγής ήμερικανίδα πολιτικούλογος τελείωσε τό 1949 και δημοσίευσε τό 1951 στήν Αμερική. Τό άρθρο, «Η κρίση τής έκπαιδευσης», μέρος τού δποιον παρουσιάζεται έδω, γράφτηκε άρχικά στά γερμανικά. Μαζί μέ άλλα άρθρα δημοσιεύτηκε τό 1954 σ' ένα τόμο μέ τίτλο: *Μεταξύ τού παρελθόντος και τού μέλλοντος* (*Between past and Future*, γαλλική μετάφραση, *La crise de la culture / Η κρίση τού πολιτισμού*, Gallimard, *Idées*, Paris, 1972).

Τήν μετάφραση στά έλληνικά έγινε άπό τά γαλλικά και άντιστοιχει στής σελίδες 223-225 και 247-252.

Τήν γενική κρίση πού πλήγτει άλοκληρο τό σύγχρονο κόσμο και πού έχει προσβάλλει σχεδόν δλους τούς κλάδους τής άνθρωπης δραστηριότητας έκδηλώνεται κατά διάφορο τρόπο άπό χώρα σέ χώρα, δίγοντας διαφορετικά πεδία και πάτρονας διαφορετικές μορφές. Στήν Αμερική, μία άπό τίς χαρακτηριστικότερες και άποκαλυπτικότερες δψεις τής είναι ή περιοδική κρίση τής έκπαιδευσης, ή δποία, τουλάχιστο στή διάρκεια τών τελευταίων δέκα χρόνων, έχει γίνει πολιτικό πρόβλημα πρώτου μεγέθους.

[.....]

Τήν επικρατεί γενικά ή έντυπωση διτό τά προβλήματα τής έκπαιδευσης είναι ειδικά προβλήματα, άπολυτα προσδιορισμένα άπό τήν ιστορία και τά έθνικά σύνορα και διτό δέν διφορούν παρά έκεινος μόνο πού θίγονται άμεσα. Είναι άντη άκριβως ή στάση πού συνεχώς άποδεικνύεται έσφαλμένη στής ήμερες μας. Μπορούμε πράγματι νά θέσουμε σάν γενικό κανόνα τής έποχης μας διτό δλα δσα μπορούν νά συμβούν μέσα σέ μιά χώρα, μπορούν έπιστης, σ' ένα προβλέψιμο μέλλον, νά συμβούν σχεδόν σέ δλες τής άλλες χώρες.

[.....]

Μολονότι ή κρίση τής έκπαιδευσης μπορεί νά προσβάλει άλοκληρο τόν κόσμο, είναι χαρακτηριστικό διτό άπαντάται στήν πιό άκραί τής μορφή στήν Αμερική. Αύτό δψειλεται ίσως στό γεγονός διτό στήν Αμερική μόνο μιά κρίση τής έκπαιδευσης θά μπορούσε νά γίνει άληθινά έ-

νας πολιτικός παράγοντας. Άποτελει δεδομένο διτό στήν Αμερική ή έκπαιδευση παιζει ένα διαφορετικό ρόλο, και πολιτικά άσυγκριτι πού σημαντικό, άπό έκεινο πού παιζει στής άλλες χώρες. Αύτό έξηγεται τεχνικά άπό τό γεγονός διτό ή Αμερική ή πήρε πάντοτε μία χώρα προσέλκυσης μεταναστών. Είναι φανερό διτό μόνο μέ τήν έγγραφή στά σχολεῖα, τήν έκπαιδευση και τήν άμερικανοποίηση τών παιδιών τών μεταναστών μπορει νά κερδήσει τό στοίχημα τής ένωσης τών πού διαφορετικών έθνικών δμάδων σ' ένα ένιαπο λαό, στοίχημα πού δέν κερδήθηκε ποτε άλοτε λα, άλλα πού κερδίζεται συνεχώς πέρα άπό κάθε προσδοκία. Γά τά περισσότερα άπό τά παιδιά τών μεταναστών ή μητρική γλώσσα δέν είναι τά άγγλικά, τά οποία πρέπει λοιπόν νά τά μάθουν στή σχολική τάξη. Κατά συνέπεια είναι φανερό διτό τά σχολεῖα έχουν νά παιζουν ένα ρόλο πού σέ κάθε άλλο έθνος, θά άναλαμβανόταν φυσιολογικά άπό τούς γονείς.

[.....]

Τήν πραγματική δυσκολία τής σύγχρονης έκπαιδευσης έγκειται στό γεγονός διτό παρ' άλλη αυτή τή φλυαρία στή μόδα για ένα νέο συντηρητισμό, είναι σήμερα έξαιρετικά δύσκολο νά μείνουμε στήν έλαχιστη αυτή συντηρητικότητα και στή συντηρητική αυτή συμπεριφορά χωρίς τήν όποια ή έκπαιδευση είναι άπλουστα άδυναστη. Υπάρχουν σχετικά ίκανοποιητικοί λόγοι. Τήν κρίση τής αυθεντία στήν έκπαιδευση είναι στενά συνδεδεμένη μέ τήν κρίση τής παράδοσης, δηλαδή μέ τήν κρίση τής στάσης μας άπεναντι σέ δλα έκεινα πού άφορούν τό παρελθόν. Γιά τόν έκπαιδευτή ή σημη στής κρίσης άποτελει ένα δυσβάσταχτο φορτίο, γιατί σ' αύτόν άνήκει νά πραγματοποιησει τή σύνδεση τού παλαιού μέ τό νέο: τό άπαγγελμά του άπαιτε ένα τεράστιο σεβασμό τού παρελθόντος. Κατά τή διάρκεια άπων, δηλαδή σέ άλλη τήν περίοδο τού ρωμαιοχριστιανού πολιτισμού, δέ χρειαζόταν νά βεβαιωθεί διτό κατείχε αυτή τήν ίδιότητα, γιατί δ σεβασμός πού παρελθόντος ήταν ένα συνιστατικό γνώρισμα τού ρωμαιού πνεύματος, κάτι πού δ Χριστιανισμός ούτε προποίησε ούτε κατήργησε, άλλα άπλως θεμελίωσε σέ νέες βάσεις.

Τή ίδια ή ουδία αυτού τού ρωμαιού πνεύματος (άν και δέ μπορει αύτό νά ισχύει για κάθε πολιτισμό, ούτε κάνει σάλιστα στό σύνολο τής δυτικής παράδοσης) συνίστατο στό νά θεωρείται τό παρελθόντος καθαυτό ύ πρότυπο, και σέ κάθε περίπτωση οι πρόγονοι σάν ζωντανά παραδίγματα γιά τήν κατιόντες τους. Πίστευει σάλιστα στό κάθε μεγαλειό έγκειται σ' αύτό πού έχει έπάρξει, διτό τό γήρας είναι λοιπόν ή κορυφή τής ζωής ένός άνθρωπου και διτό δηλαδή ένας πρόγονος, δέ γέρος πρέπει νά χρησιμεύει για πρότυπο στούς ζωντανούς. "Όλα αυτά βρίσκονται σέ άντιφαση διτό μόνο μέ τήν έποχή μας και τήν μοντέρνους καιρούς άπό τήν Αναγέννηση, άλλα άπλως έπιστης π.χ. και μέ τήν έλληνική στάση άπεναντι στή ζωή. "Οταν δ Γκατέ λέγει διτό γηράσκω σημαίνει «άποστροφοι προοδευτικά άπό τόν κόσμο τών φαινομενικούτων», κάνει ένα σχόλιο στό πνεύμα άκριβως τών Έλλήνων γιά τήν δημοσίευση τό «είναι» και τό «φαινεσθαι» δέν είναι παρά ένα και τό ίδιο πράγμα. Τή λατινική άντιληψη θά ήταν διτό είναι άκριβως γηράσκοντας και έξαφανιζόμενος σιγάσιγά αύτό τήν κοινότητα τών θητών πού δ άνθρωπος φτάνει τό χαρακτηριστικό τόρο τόπου είναι του, έστω κι αν, σέ σχέση μέ τόν κόσμο πνεύμα άκριβως τήν καταστικότων, άρχιζει νά έξαφανιζεται: γιατί τότε μόνο φτάνει τόν τρόπο αυτό άπαρχης διπού θά είναι μιά αύθεντια γιά τήν άλλους.

Μέ τό άθικτο βάθος αυτής τής παράδοσης, διπού ή έκπαιδευσης έπαιζε ένα πολιτικό ρόλο (κι αύτό ή πήρε πάντοτε μιά μοναδική περίπτωση), είναι πράγματι σχετικά εύκολο νά γίνει αυτό πού πρέπει στό έκπαιδευτικό θέμα χωρίς νά μπει κανείς στόν κόπο νά σκεφθει πάνω σ' αύτό πού έχει άρχισει νά πραγματοποιει: ή ίδιαίτερη ήμικη τών άκρων έκπαιδευσης βρίσκεται σέ πλήρη συμφωνία μέ τής ήμικες και ήμολογικές άρχες τής κοινωνίας έν γένει. Τό «έκπαιδευση» σύμφωνα μέ τόν Πολύμιο σήμαινε άπλως «άν σέ κάνει νά δεις διτό είσαι άπλοντας ξέξιος τών προγονών σου» και στό έργο αύτό ή έκπαιδευτής μπορούσε νά ήταν ένας «σύντροφος στά πλαισίου τής έργασίας», γιατί κι αύτός έπιστης, αν και σ' ένα διαφορετικό έπιπεδο, περνούσε τή ζωή του μέ τά μάτια καρφωμένα στό παρελθόν. Συντροφικότητα και έξουσια δέν ήταν στήν περίπτωση αυτή παρά δόν δψεις ένός και τού ίδιου πράγματος και δι ή έξουσια τού έκπαιδευτή ήταν θεμελιωμένη στήν πολύ εύρυτερη έξουσια τού παρελθόντος αυτού και δέ θά σήμαινε πολλά πράγματα τό νά ένεργονται σάν νά είμαστε άκομα και σάν νά μήν είχαμε άπομακρυνθεί άπό τόν ίσιο δρόμο παρά άπό άτυχημα, μένοντας έλευθεροι νά τόν ξαναβρούσε άνα πάσα στιγμή. Αύτό σήμαινε διτό παντού διπού ξεσπάει ή κρίση στό μοντέρνο κόσμο, δέ μπορούμε νά άρκεστούμε στό νά συνεχίσουμε ούτε μάλιστα άπλως νά γυρίσουμε πίσω. Μιά παρόμοια έπιστροφή πρός τά πίσω δέ θά κάνει τίποτα ίδιο παρά νά μᾶς φέρει στήν ίδια έκεινη κατάσταση άπό τήν δημοσίευση

άκριβως ξεπήδησε ή κρίση. Η έπιστροφή αυτή δέ θά ήταν παρά μιά άπλη έπανάληψη – ότι και διαφορετική ίσως στή μορφή – γιατί είναι πάντοτε δυνατό νά παρουσιαστεί κάθε παραλογία και κάθε φαντασιοπλήξια σάν νά ήταν ή τελευταία λέξη της έπιστημης. Έξ αλλού, μιά άπλη έμμονή χωρίς σκέψη, είτε αυτή ένεργει στήν έννοια της κρίσης είτε παραμένει προσηλωμένη στό κειμημερινό «τραινάρισμα» πού πιστεύει άφελώς διτή ή κρίση δέ θά καταλύνει τό δικό της χώρο, μπορεί μόνο, δεδομένου διτή έγκαταλείπεται στή ροή τού χρόνου, νά δόηγήσει στήν καταστροφή· μπορεί μόνο, γιά νά είμαστε πιό άκριβεις, νά αύξησεις αυτή τήν άλλοτρίωση τού κόσμου, κατάσταση πού μᾶς άπειλει ήδη άπο δλες τής μεριές. «Οποιος σκέπτεται πάνω στής άρχες έκπαιδευσης πρέπει νά λάβει ήποψη του τή διεργασία αυτή άλλοτρίωσης σέ σχέση μέ τόν κόσμο· μπορεί μάλιστα νά παραδεχθεί διτή βρισκόμαστε χωρίς άμφιβολία έν προκειμένω μπροστά σέ μιά αύτόματη ήεργασία, μέ τόν δρο δμως νά μή λησμονεί διτή ή σκέψη και ή πράξη τού άνθρωπου μπορούν νά άνακόψουν και νά σταματήσουν μιά παρόμοια διεργασία.

Στό σύγχρονο κόσμο τό πρόβλημα της έκπαιδευσης έγκειται στό γεγονός διτή άπο τήν ίδια τή φύση της ή έκπαιδευση δέ μπορεί ν' άψηφήσει τήν έξουσία ούτε τήν παράδοση και διτή πρέπει παρ' δλα αυτά νά έφαρμοστεί σ' ένα κόσμο πού δέν είναι δομημένος άπο τήν έξουσία ούτε δεσμευμένος άπο τήν παράδοση. Αυτό δμως σημαίνει διτή δέν άνηκει μόνο στούς καθηγητές και στούς έκπαιδευτές, άλλα σέ καθένα άπο μᾶς, στό μέτρο πού ζούμε μαζί σ' ένα ίδιο κόσμο μέ τά παιδιά μας και μέ τούς νέους, νά ίδιοθετήσουμε άπεναντί τους μιά ριζικά διαφορετική στάση άπο έκεινη πού ίδιοθετήσουμε μεταξύ μας. Οφείλομε νά διαχωρίσουμε σταθερά τό πεδίο έκπαιδευσης άπο τά άλλα πεδία και προπαντός άπο έκεινο τής πολιτικής και δημόσιας ζωής. Και είναι μόνο στό πεδίο τής έκπαιδευσης πού πρέπει νά έφαρμοσουμε μιά έννοια έξουσίας και νά τηρήσουμε μιά στάση άπεναντί στό παρελθόν πού νά τής τωριάζει, άλλα χωρίς νά έχουν αυτές μιά γενική άξια και χωρίς νά διεκδικούν νά έχουν μιά τέτοια σημασία στόν κόσμο τῶν έντιλματων.

Στήν πράξη, προκύπτει άπ' αυτό, διτή έν πρώτοις θά έπρεπε νά κατανοηθεί καλά διτή ο ρόλος τοῦ σχολείου είναι νά μάθει στούς μαθητές αύτό πού είναι δικός μας και διτή νά τούς έγχαράξει τήν τέχνη τού ζήν. Δεδομένου διτή δικός μας είναι παλαιός, πάντοτε παλαιότερος άπ' διτή οι ίδιοι, τό γεγονός διτή μαθάνων είναι άναποφέυκτα στραμμένο πρός τό παρελθόν, χωρίς νά λαμβάνεται ήποψη τό μέρος τής ζωῆς μας πού θά είναι άφερωμένο στό παρόν. Δεύτερο, ή γραμμή πού χωρίζει τά παιδιά άπο τούς ένήλικες θά έπρεπε νά σημαίνει διτή δέ μπορεί κανείς ούτε νά έκπαιδεύσει τούς ένήλικες, ούτε νά μεταχειριστεί τά παιδιά σάν μεγάλους. Πλήν δμως δέ θά έπρεπε ποτέ ν' άφεθει νά γίνει αυτή ή διαχωριστική γραμμή ένα τείχος πού άπομονώνει τά παιδιά άπο τήν κοινότητα τῶν ένήλικων, σάν νά μήν ζούσαν στόν ίδιο κόσμο και σάν ή παιδότητα νά ήταν μιά άνθρωπη φάση στή ζωή ένός άνθρωπου και σάν τό παιδί νά ήταν μιά αύτόνομη άνθρωπη κατάσταση, ίκανη νά ζήσει σύμφωνα μέ ίδιους νόμους. Δέν είναι δυνατό νά βρεθεῖ γενικός κανόνας πού νά προσδιορίζει σέ κάθε περίπτωση τή στιγμή πού σβήνεται ή γραμμή πού διαχωρίζει τήν παιδότητα άπο τήν ένηλικότητα· ποικίλει αυτή συχνά σέ συνάρτηση μέ τήν ήλικια, άπο χώρα σέ χώρα, άπο τόν ένα πολιτισμό στόν άλλο, και έπιστης άπο άπο τόμο σέ άπο τόμο. Προκειμένου δμως γιά τήν έκπαιδευση, στό μέτρο πού αυτή διακρίνεται άπο τό γεγονός τοῦ μανθάνειν, θά μπορούσε νά έποδειχθεί ένα δριό. Στόν πολιτισμό μας τό δριό αύτό συμπίντει ίσως μέ τήν άποκτηση τοῦ πρώτου διπλώματος άνωταν σπουδῶν (παρά μᾶλλον μέ τήν άποκτηση τοῦ διπλώματος τοῦ τέλους τῶν σπουδῶν μέσης έκπαιδευσης), γιατί ή προετοιμασία στήν έπαγγελματική ζωή μέσα στά πανεπιστήμια ή τά τεχνικά ίδρυματα, άν και έχει πάντοτε δρισμένα κοινά σημεῖα μέ τήν έκπαιδευση, άποτελεῖ μᾶλλον ένα είδος έξειδίκευσης*. Η έκπαιδευση δέν άποβλεπε πλέον στό έχης νά είσαγαγε τό νέο στόν κόσμο ως σύνολο, άλλα μᾶλλον σ' ένα περιορισμένο τομέα έντελλος έχεωριστό. Δέ μπορεί κανείς νά έκπαιδεύσει χωρίς ταυτόχρονα νά διδάξει· και ή έκπαιδευση χωρίς διδασκαλία είναι κενή και έκφυλης είναι εύκολα σέ μιά συναισθηματική και ήθική ρητορική. Αντίθετα, μπορεί κανείς νά διδάξει χωρίς νά έκπαιδεύσει και μπορεί νά σωσείται νά μαθάνει δις τό τέλος τής ζωῆς του χωρίς ποτέ έντούτοις νά έκπαιδευθεί. «Ολα αυτά δμως δέν είναι παρά λεπτομέρειες πού πρέπει ν' άφεθούν χωρίς άλλο στούς έμπειρογνώμονες και τούς παιδαγωγούς.

Αυτό πού ένδιαφέρει δλους μας και πού δέ μπορούμε έπομένως ν' άποφύγουμε μέ τό πρόσχημα διτή τό έμπιστευόμαστε σέ μιά έξειδίκευμέ-

* Η συγγραφέας άναφέρεται έδω στήν πανεπιστημιακή έκπαιδευση διετούς φοίτησης.

νη έπιστημη - τήν παιδαγωγική - είναι ή σχέση άνάμεσα σέ παιδιά και ένήλικες γενικά ή γιά νά τό ποιμένει άκομα πιό γενικά και πιό συγκεκριμένα ή στάση μας άπεναντί στό θέμα τής γενητικότητας: τό γεγονός διτή έρχομαστε δοιοι στόν κόσμο μέ τή γεννόντα και διτή δό κόσμος αυτός άνανεώνεται συνεχῶς μέ τή γενητικότητα. Η έκπαιδευση είναι τό σημεῖο διπού άποφασίζεται έναν άγαπαμέ άκρετα τόν κόσμο γιά ν' άναλαβουμε τήν εύθυνη του, και περισσότερο άκομα νά τόν σώσουμε άπο τήν καταστροφή πού θά ήταν άναποφέυκτη χωρίς τήν άνανέωση και χωρίς τήν έλευση νέων και νεοφερμένων**. Μέ τήν έκπαιδευση άποφασίζεμε έπιστης έναν άγαπαμέ άκρετα τά παιδιά μας θσε νά μή τά άπορριψουμε άπο τόν κόσμο μας, ούτε νά τά έγκαταλείψουμε στήν τύχη τους, ούτε νά τά στερήσουμε άπο κάθε εύκαρπία νά έπιχειρήσουν κάτι νέο, κάτι πού έμεις δέν είχαμε προβλέψει, άλλα νά τά προετοιμάσουμε άπο πρίν στό χρέος νά άνανεώσουν ένα κοινό κόσμο.

Μετάφραση Η.Π. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Η.Π. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑ» ΚΑΙ «EDUCATIO» ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

Η έλληνική λέξη «παιδεία», μόνη μᾶλλον αυτή μέσα άπ' δλες τής γλώσσες, συνδέεται έτυμολογικά μέ τό «παιδί». Συγκοινωνεῖ μέ τήν παιδική ούσια, συν-ομο-λογεῖ μέ τήν «παιδότητα». Μπορεί στή βάση αυτού νά υποτεθεί – δεδομένου και διτή ή δομασία τῶν πραγμάτων άποτελεῖ τήν άρχικη προσπέλαση τής ούσιας τους και τήν πρώτη άπόπειρα έξουσίασης και δρισμού τους, έποινων και τήν πρώτη πηγή σημαντικῆς πληροφόρησης και νομιμοποίησης· και άκομα διτή ή «έτυμο-λογίαν» άποκαλύπτει τό «λόγο τού άληθούς» και τού «λόγου τό άληθες» – διτή παιδεία σημαίνει διάσωση (άναδειξη και άνάπτυξη) τής παιδότητας, μιᾶς άτοφιας άνθρωπινης ζήτης. «Οτι έχει ή παιδεία ώς άντικείμενο και περιεχόμενο, θά μιά χρονική ποσότητα, τήν ήλικια, άλλα μιά ίδιοτητα: τό έλευθερο φωτεινό βλέμμα τού παιδιού πρός τήν ούσια.

Σύμφωνα μέ τήν έλληνική σκέψη, παιδαγωγική είναι ή-έπιστημη διτή τήν «νά κάνεις τόν παιδαγωγόνευο νά βλέπει σάν παιδίν. είναι έκπαιδευτική, έκ-παιδεύση». Η λέξη «παιδεία» σημαίνει στά έλληνικά και «νεότητα». Η παιδεία είναι φορέας τού νέου, τής άνανεώσης, τής πρόδου: τής ύπερβασης. Η παιδεία έχει στό πνεύμα αυτό ώς πρωθύπτερη άποστολή νά κατοχυρώσει μέσα στόν άνθρωπο τό παιδί και ταυτόχρονα νά ένσταλάξει μέσα στό παιδί τόν άνθρωπο, τό «άνθρωπον είναι». νά μπολάστε τό φυσικό δν, μιά πρώτη βιολογική ζήτη, μέ άνθρωπινότητα». Η διάσωση τής παιδότητας μέ τήν παιδεία ίσοδυναμεῖ μέ διάσωση και προαγογή τής αύθινηκότητας, τής «έμπρωστοπότητας». Ό σημερινός έλληνικός λαός δινει αυτή άκριβως τή σημασία στήν παιδεία δταν λέγει μέ τό στόμα κάθε γονέα «... νά μάθει τό παιδί μου γράμματα νά γίνει άνθρωπος». Οι έλληνες άλληλοαποκαλούνται πάντοτε σήμερα, άνεξάρτητα φύλου και ήλικιας, παιδά. Στά «έλληνικά» έκ-παιδευτήρια δέ φοιτούν λοιπόν «μικροί», άλλα «μεγάλου»: οι μεγάλοι πού παραμένουν «μικροί». Οι αύριανοι πολίτες, κοινωνοί και άνθρωποι στούς δποίους διασώζεται τό «παιδικό μεγαλεῖν», και τά σημειρινά παιδιά στά δποία ένσταλάστεται ή άνθρωπότητα. Στό πρόσωπο τῶν μεγάλων τής άνθρωποπότητας άναγνωρίζομε συχνά μιά παιδική όψη. Τό θαυμασμό του γιά τό παιδικό δαμόνιο δμολογεῖ δι Ήρακλείτος, άποκαλώντας τό χρόνο παιδί πού πάζει («παιδί εστι παίζων»), και περισσότερο άκομα δταν δηλώνει διτή «παιδός ή βασιλήν» (Diels, 52). Αίδοντες άργοτερο δ Χριστός, μέσα άπο μιά άλλη προοπτική διμιετεί μέ τήν ίδια σημαντική: «δάν δέν έπιστρεψητε, και γείνητε ώς τά παιδία, δέν δέλετε είσελθει είς τήν βασιλείαν τῶν ούρανῶν» (κατά Ματθαίον, κεφ. ιη', 3). Και άκομα: «Δοξάζω σε Πάτερ [...] διτή άπεκρυψας ταῦτα άπο σοφῶν και άπεκάλυψες αυτά είς νήπια» (στό ίδιο, κεφ. ια', 25).

Μία παιδεία τοῦ είδους αυτού δέν άφηνε πολλά περιθώρια στό άσυνειδητο τοῦ Φρόντη και στούς έφιπλατες πού τρομοκρατούν τό σύγχρονο

** Η συγγραφέας χρησιμοποιεῖ τό σημαινόμενο τοῦ έλληνικού δρου «νέοι» γιά νά δείξει τί αντιπροσωπεύουν στόν κόσμο αυτοί πού ή άγγλική γλώσσα ονομάζει «youngs».

άνθρωπο και τό σύγχρονο πολιτισμό. Ή «ibido» δέν ἀνατρέπει τήν «παιδική ἀγνότητα» ἀλλά τήν ἐβραιοχριστιανική παραποίηση τοῦ ἐλληνικοῦ ἔρωτα πού σέ πολὺ μεγάλη ἀπόσταση ἀπό κάθε «δνειδος» καὶ κάθε ἰδέα «ἀμαρτίας» συνιστᾶ δύναμη ἀνθρωπισμοῦ καὶ πηγὴ δημιουργίας. Ός «ἐπί-σκεψη τοῦ ἀληθοῦ», ως διαδικασία προσέγγισης τῆς ἀλήθειας, ως πορευτική πρός τήν ἀ-λήθεια – πού ως «καταστροφή τῆς λήθης» ἔχει ἐναὶ ἀνατρεπτικό χαρακτήρα –, ή παιδεία ἔχει ώς κύρια ἀποστολή τήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν ἀνθρωπο, δηλαδὴ τὸν προσαντολισμὸν του πρός τὸ ἀληθέστατο, τήν ἐπένδυση του μὲ τὴν ἱκανότητα νά κατευθύνει ἐναὶ διαρκές φωτεινό βλέψια πρός τήν οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ πρώτα ἀπ' δλα πρός τήν ἀνθρώπινη οὐσία του. Ἀπελευθερώνοντας ἡ παιδεία τὸν ἀνθρωπο, ἐπιτρέπει νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ὑπέρτατη καὶ πλήρης ἐλευθερία, πού συνίσταται στὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νά δημιουργεῖ, καὶ πρώτα ἀπ' δλα νά δημιουργεῖ τὸν ἑαυτό του: νά «αὐτοποιηθεῖν, νά γίνει γεννητής τοῦ ἑαυτοῦ του, δπως είναι τῶν παιδιῶν του, νά γίνει ἑνας ἀνθρωπος πού «είναι ἀνθρωπος». Οὐσιαστικό γνώρισμα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας γι' αὐτὸ είναι περισσότερο ἀκόμα κι ἀπό τὸ σεβασμό τοῦ μαθητῆ πρός τὸ δάσκαλο, ὁ σεβασμός τοῦ δάσκαλου πρός τὸ μαθητή! Μόνο ἡ ἐλληνική γλώσσα φαίνεται νά δνομάζει αὐτὸν πού ἔρχεται στὴ ζωὴ «νέο», δνομασία πού παρατείνεται· καὶ μετά τὴ νομική ἐνηλικίωση. Ἡ ἐλληνική γλώσσα καὶ ἡ ἐλληνική κοινωνία ἀναγνωρίζουν ἐπομένως στούς νέους τὸ φυσικό δικαίωμα νά ἀνανεώσουν τόν κόσμο. Στόχος τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἔναι γι' αὐτὸ νά κάνει τὸ μαθητή ἀνότερο ἀπό τὸ δάσκαλο, ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο δηλαδὴ ἀπό ἐκεῖνο πού μᾶς μηνύει ἡ εναγγελική ρήση: «Δέν είναι μαθητής ἀνότερος τοῦ διδασκάλου [...]. Ἀρκετόν είναι εἰς τὸν μαθητήν νά γείνως ὡς δ διδάσκαλος αὐτοῦ...» (κατά Ματθαῖον, κεφ. 1, 25, 26). Ἡ ἐλληνική παιδεία είναι ἀνδρική πορεία δπως καὶ ἡ ἐλληνική ἐτυμολογία τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Εὐρώπη, μεταφράζοντας «παιδεία», μέ «educatio», «formatio» (ή «Bildung») – πού σημαίνει ἀποτύπωση, ἐκτύπωση (ἀναπαραγωγή) καὶ μόρφωση, διαμόρφωση (ἐπεξεργασία όλικοῦ) –, ἀντίθετα ἀπό τὴν ἐλληνική προαγωγή τῆς παιδότητας καὶ τήν εἰσαγωγή σέ μιά ἐπώνυμη ἀνθρωπότητα, ἀποπροσανατολίζει τὸν ἀνθρωπο ἀπό τὸ παιδί καὶ τὸν εἰσάγει στὴν ἀνωνυμία. Ἐνδ δηλαδὴ ἡ ἐλληνική «παιδεία», διασύζουντας τὸ «παιδικό θαύμα», καὶ τὴν «παιδική χριστότητα», ἐπιζητεῖ τὴν «παραγωγή» πρωτοτύπων, ἡ εύρωπαική «μόρφωση», διαπλάθοντας τὴν ἀνηλικότητα, μιὰ πρώτη κοινωνική δηλ., μέ τὸν τρόπο πού δ στηρωνυγός διαμορφώνει τὰ μέταλλα, ἀνατρέπει τὴν «παιδική σοφία» καὶ γίνεται «παραγωγή» ἀντιτύπων. Ἡ educatio μετατρέπει ἔνα δυνάμει ἀνθρωπολογικό πρωτότυπο σ' ἔνα ἐνεργεία κοινωνικό ἀντίγραφο. Ἀντί δηλαδὴ για μετατροπή «ἐκείνου πού δέν είναι ἀκόμα ἀνθρωπος σέ αὐθεντικό ἀνθρώπο», φαίνεται ν' ἀποτελεῖ στὸ βάθος κατά κανόνα μετατροπή ἐνός αὐθεντικοῦ ἀνθρώπου σέ μη ἀνθρώπο... Ἡ ἐτυμολογία τοῦ educare δέν ἀφήνει τὴν παραμικρή ἀμφιβολία δι πρόκτεια γιά «κατασκευή ἀνθρώπων κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὅμοισθη μιᾶς δεδομένης κοινωνίας, γιά ἀναπαραγωγή, γιά ἀνατύπωση σέ κάθε μέλος τῆς κοινωνίας τῶν προτύπων καὶ ἀξιῶν της, γιά ἔχαραξή πάνω στὸ σῶμα του κατά τὸ μοντέλο τοῦ «τατουάζ» τῆς εἰκόνας της καὶ γιά πλήρωσή του μέ τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενό της.

Θά μποροῦσε στὴ βάση αὐτῶν νά ὑποτεθεῖ καὶ νά ὑποστηριχθεῖ δι τὸ ἐνώπιον πολιτισμός, παραβιάζοντας οὐσιαστικά τὴν «έλληνική παιδότητα τῆς ἀνθρωπότητας», ἀποστερεῖ τὸν κόσμο στὸ μέτρο πού τὸν ἐπηρεάζει ἀπό τὸ παιδικό φωτεινό βλέψια πρός τήν οὐσία τῶν πραγμάτων. Ὁ ἀνθρωπος τῆς σημερινῆς ἐποχῆς καταναλώνει δσο ποτέ ἄλλοτε τὴν ἀνθρώπινη οὐσία του γιά τὴν ἀπόκτηση μη ἀνθρώπινων ἀγαθῶν. Ἡ ἀνέκδοτη σημερινή πολιτιστική κρίση είναι λοιπόν στὸ βάθος μιὰ κρίση παιδείας. Αὐτή ἡ ἐποχή καταστρέφει τήν παιδότητα. Ἐνας κόσμος δμως χωρίς «παιδιά» θά ἦταν ἐφιαλτικός ἀκόμα καὶ γιά τὸν κόσμο τῆς Ἀποκάλυψης...

Ο Μάρκος ἔλεγε δι τὸ ἀρχαιος κόσμος είναι παιδικός, ἀλλά δι τὸ ἐμφανιζόταν ώς ἑνας ἀνότερος κόσμος καὶ δι πραγματικά ἦταν ἀνότερος... (Grundrisse...). Πολλούς αἰώνες πρίν δ Ἀλγύπτιος ιερέας ἔλεγε κάτι ἀνάλογο: Οι Ἑλληνες είναι καὶ ἀσφαλᾶς θά μείνουν γιά πάντα ἡ νεότητα τοῦ κόσμου.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ σάν συγκριτική ἐτυμολογία

FRIEDEMANN GRENZ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΤΟΡΝΟ

Ο λόγος πού συντηροῦνται τόσο ἐπίμονα δύο παρανοήσεις σχετικά με τήν ἀρχιτεκτονική δομή τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀντόρνο ἔγκειται στὸ γεγονός δι τὸν ἀπό τὸ μεστά προεκτάσεων θεωρητικά οίκοδομήματα τοῦ Ἀντόρνο δέν ἀφομούώθηκε, ἔνα σύστημα γνώσεων πού είναι προσιτό μόνο σ' ἐκείνους πού ἔχουν ἐγκύψει στό ἔργο του γιά τόσο μακρύ χρονικό διάστημα καὶ τόσο ἐντατικά ὥστε νά τούς είναι κατανοητές η συνοχή καὶ οἱ ἐπιπτώσεις του. Οι παρανοήσεις βασίζονται στήν παρεξήγηση μιᾶς νέας διαπάνωσης τοῦ προβλήματος τῆς Κριτικῆς Δυνάμεως, ή δποία δπονεῖται ἀπό τὸν Ἀντόρνο.

Ἡ πρώτη παρανόηση είναι η πεποιθηση δι της «Αἰσθητική Θεωρία» ἔχει, στό σύνολο τῆς σκέψης τοῦ Ἀντόρνο, δογματική λειτουργία, ἐπειδή νομιμοποιεῖ τὴν «Ἀρητική Διαλεκτική», τὸ κριτικό ἔργο τοῦ Ἀντόρνο πού ἀφορᾶ στὴ γνωσιολογία, καὶ τὴ «Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ», τὸ ιστορικοκριτικό τοῦ ἔργο. Αὐτή ἡ γνώμη ὑποστηρίζει δι τὸ σύμφωνα καὶ μέ τὴν ἴδια τὴν θεωρία τοῦ Ἀντόρνο, ἐκείνες οἱ ἐμπειρίες οἱ πραγματικές μὲ τὴν ἐμφατική ἔννοια⁽²⁾ γίνονται προσιτές μόνο στήν Αἰσθητική, πάνω στήν δόποια βάσιζονται η «Ἀρητική Διαλεκτική» καὶ οἱ Ἀντόρνο γενικά. Αὐτές οἱ ἐμπειρίες διατυπώνονται μέσω τῶν ἔργων τέχνης.

Ἡ δεύτερη παρανόηση ἔγκειται στό δι της «Αἰσθητική Θεωρία». Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση ἡ κατηγορία τῆς ἐμπειρίας θά ἦταν ἡ ἀδιαφορότητα⁽²⁾ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ θά νομιμοποιοῦσε τήν συνολική σκέψη τοῦ Ἀντόρνο, μέ τρόπο πού τὸ ἔργο του σάν σύνολο θά ἔπειτε νά ἀνακηρυχθεῖ σέ ἔνα γιγαντιαίο αἰσθητικό δημιούργημα κάποιον καλλιτέχνη.

Ἡ πρώτη παρανόηση βασίζεται πάνω σὲ παρεξήγηση τοῦ θεωρήματος τοῦ Ἀντόρνο κατά τὸ δόποιο δι τέχνη καὶ η φιλοσοφία συγκλήνουν ώς πρός τὴν ἀλήθεια πού περιέχουν, (Παρεμβάσεις 24, Αἰσθητική Θεωρία 197)¹ καὶ η δεύτερη ἐκλαμβάνει τὴν ἔννοια τῆς ἐμπειρίας στόν Ἀντόρνο ώς θετικο-ανθρωπολογική.

Καὶ οἱ δύο ἀποφεύγονται δταν γίνει κατανοητό δι τὸν Ἀντόρνο τὸ δργανο τῆς φιλοσοφίκης αἰθητικῆς δέν είναι η θεωρόσα ἀλλά η καθορίζουσα κριτική δύναμη⁽³⁾, δηλαδὴ σύμφωνα μέ τὸν Καντιανὸ δρισμό η νοητική δύναμη ὑπαγωγῆς ἐνός μερικοῦ κάτω ἀπό ἔνα γενικό (Κριτική τῆς Κριτικῆς Δυνάμεως Β XXIV).

Ἡ θέση αὐτή φαντάζει ἀνόητη μπροστά στὸ γεγονός δι τὸ Ἀντόρνο ἔχει προσδιορίσει ἀκριβῶς τὸν ὑπαγωγικὸ τρόπο σκέψης ώς τὸν κύριο ἔχθρο τῆς φιλοσοφίας, μέ προτάσεις δπως αὐτή: «Ικανοποιημένη, μιὰ διάταξη ἔννοιῶν παρεμβάλει τὸν ἐαντό της ἐμπρός ἀπό αὐτὸ πού δι τέχνη θέλει νά ἔννοιήσει» (Ἀπαντα 6, 17). Τέτοιες ἀξιοσημειώτες διατυπώσεις ἔχουν παρανοηθεῖ ώς ἀφορισμοί, καὶ ἔτοι εἶχει ἀποσπασθεῖ τὸ βλέμμα μας ἀπ' δι τίς περιστοιχίζει. Πρίν ἀπό αὐτό δηλος ἔχει λεχθεῖ: «Ἐδῶ, ἔρμηνεύεται ώς ἀπαραίτητο προκαταρκτικό στάδιο δι τις ἔγινε ἀντικείμενο κριτικῆς ἀπό τὸν πρόταση πού παραθέσαμε πρώτη. Καὶ ἔπειται τὸ ἀπόφθεμα: «Τό Είναι (τοῦ στοχασμοῦ), η ἔξωτερη ἐμφάνιση του καὶ η Ἀλήθεια του συνυφαίνονται» (δπως παραπάνω). «Οπως καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, πουθενά δ' Ἀντόρνο δέν ὑποβάλλει κάτι σέ κριτική χωρίς νά τοῦ ἀναγνούσει δικαίωμα δημιούργησης.

Μιὰ πρώτη ἔνδειξη δι αὐτή θά ἦταν μιὰ καλά θεμελιωμένη ἔρμηνετική θέση μᾶς προσφέρει η σκέψη δι της ἀρητική φιλοσοφία τῆς ιστορίας τοῦ Ἀντόρνο [τὸν ὑποτεθεῖ δι της ἀρητικότητά της ἔχει ὀπωσδήποτε ἰσχῦ, καὶ δέν προσφέρει κάποια ταχιδακτυλουργικό ψευδεπιχείρημα μέσα ἀπό τὸ δηλο διασώζεται η δυνατότητα τοῦ καλύτερου μαγικά, κατά τὴν ἀντίληψη τοῦ Πόπερ μιᾶς διαλεκτικῆς πού ἀποδεικνύει τὰ πάντα καὶ ἀρα δέν λέει τίποτα] πρέπει νά περιέχει τὸν ἰσχυρισμό δι μέχρι στιγμῆς η καθόλου κοινωνική ἀρητικότητα ἔχει παραγάγει μόνο τὸν ὑπαγωγικὸ τρόπο σκέψης, καὶ συνεπῶς δέν διαθέτουμε κανέναν ἄλλο. Η ὑπαγωγική σκέψη στοχάζεται τὸν ἑαυτό της μέσω τῆς ὑπαγωγῆς, καὶ δχι μέ κατί ξεχωριστό ἀπό αὐτήν.

Σ' δι τὸ ακολουθεῖ τὸ πρόβλημα θά φωτισθεῖ ώς πρός τη σημασία του γιά την Ἀντορνική ἔρευνα, μέ τη βοήθεια μερικῶν παρατηρήσεων πάνω στήν ἔρμηνετια τῆς «Αἰσθητικῆς Θεωρίας» πού παρουσίασαν πρόσφατα οι Baumeister καὶ Kulenkampff. (Κεφάλαιο I). Η διάκριση τοῦ Rüdiger Bubner ἀνάμεσα σέ ἑτερόνομη καὶ Καντιανή αἰσθητική πρέπει νά υποβληθεῖ σέ ἔλεγχο, τοῦ δηλο δι ποτέλεσμα θά δείξει τή γενική σημασία τοῦ προβλήματος (Κεφάλαιο II). Σὲ μιὰ ἀνάλυση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δομῆς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀντόρνο (Κεφάλαιο III) θά προετοιμασθοῦν οἱ τελικές παρατηρήσεις πού προσπαθοῦν νά ἐντοπίσουν τή σημασία τῶν συμπερασμάτων αὐτῶν γιά την αἰσθητική συζήτηση.

Κεφ. I: Σχόλιο πάνω στήν έρμηνεία του 'Αντόρον από τούς Bau-meister/Kulenkampff.

Ο Thomas Baumeister και ο Jens Kulenkampff διαπινύσσουν τήν έρμηνεια τους με άφορμή τήν 'Αντορνική έννοια τής ώραιότητας στη φύση. Στήν είσαγωγή τους προαναγγέλουν τήν άποδειξη τής θέσης τους διτι το φιλοσοφικό πρόγραμμα του 'Αντόρον «συντρίβεται πάνω στήν ίδια του τήν ριζοσπαστικότητα». Η θέση δμως αυτή δέν συνάγεται άπο τήν έννοια τής ώραιότητας στή φύση, έπειδη η τελευταία είναι ο συνδυασμός τών φυλογενετικών και τών δυντογενετικών συστατικών τής προλαμβάνουσας συνείδησης⁽⁴⁾, η σύμφωνα με τή διατύπωση τού Κάντ τό βίωμα τής σκοπιμότητας χωρίς σκοπο⁽⁵⁾.

Οι Baumeister/Kulenkampff ήποπτίπονυν έπισης στήν πρώτη άπο τίς προαναφερθείσες παρανόησεις, η δοπία δρίζει αυθαίρετα τήν αισθητική ώς τό μόνο τόπο δπου κατά τόν 'Αντόρον η φιλοσοφία βρίσκει τόν έαυτό της. Γράφουν: «Η φιλοσοφία χρειάζεται θεμελιακά τήν τέχνη ώς τό μέσο τής άλληθειας» (σ. 78) και προσπαθούν νά τό υποβάλλουν αυτό σάν γνώμη τού 'Αντόρον. Σάν άποδειξη παραβέτουν μιά θέση, η δοπία δμως στήν πραγματικότητα δηλώνει τό άκριβως άντιθετο: «Η άλληθεια πού περιέχει η τέχνη έχει άναγκη τής φιλοσοφίας». (Αισθητική Θεωρία 507). Δέν είναι η φιλοσοφία πού έπιζητε τήν τέχνη, άλλα τά έργα τέχνης τήν αισθητική. Όμοιως η συνέχεια, «Σ' αυτό [τό περιεχόμενο άλληθεια] συγκλίνει γιά πρώτη φορά η φιλοσοφία πρός τήν τέχνη και διαλύεται σ' αυτήν» (Αισθ. Θεωρία 507), δέν άφορα μόνο στή φιλοσοφία, και ώς έκ τούτου δέν διασώζει αυτή τήν έρμηνεια. Θά έπρεπε νά έρμηνευσουμε ώς έξης: στήν άλληθεια πού περιέχουν η φιλοσοφία και η τέχνη άποδιδεται στή φιλοσοφία άρνητικά ώς τήν καθορισμένη άρνηση τής ύψισταμενης γλώσσας τών έννοιων, και στήν τέχνη θετικά ώς «ασύνειδη άντιληψη και μνήμη» (Αισθ. Θεωρία 169) άπρόσιτη και άγνωριστη άπο τή συνείδηση. Τό καθήκον τής αισθητικής είναι νά φέρει πιο κοντά στό φῶς τήν άληθεια πού περιέχουν τά έργα τέχνης, άχι δμως γιά νά τήν κάνει καταφανή, άλλα γιά νά τήν άποκρυψει έκ νέου με ένα άλλο μέσο, δηλ. μέ τό μέσο τών έννοιων. Μέ τόπο αυτό η αισθητική μεσολαβει γιά νά γίνει προσιτή η θέση τής άληθειας, τής κρυμμένης στά έργα τέχνης, στόν έμπειριστωμένο έλεγχο τής κυριαρχικής έξουσίας, δηλ. τού Πνεύματος, διαμέσου τής άνθρωπινης ιστορίας.

Μιά δεύτερη διάκριση τών Baumeister-Kulenkampff, αυτή άνάμεσα στή φύση και τή φυσική ώραιότητα, σύμφωνα με τήν δοπία υπότιθεται διτι κατά τόν 'Αντόρον άπο τή μιά μεριά η φύση έμφανιζεται «οχι σάν κάτι τό άμεσο, άλλα με τή διαμεσολάβηση πολιτιστικών προϋποθέσεων» (σ. 86), και άπο τήν άλλη μεριά η φυσική ώραιότητα έμφανιζεται σάν «άντιθεση πρός τήν κοινωνία» (δπως παραπάνω), είναι παραπλανητική μέ τρεις τρόπους: σύμφωνα με τή «Διαλεκτική τού Διαφωτισμού», φύση και πολιτισμός είναι κατά τόν αυτό τόπο πρωταρχικά στοιχεῖα, και μόνο βιογραφικά (όντωνεντικά) είναι δι πολιτισμός καταστατική προϋπόθεση⁽⁶⁾ τής φύσης. Μέ τήν άπολητη έπικράτηση τής άνταλλαγής η έννοια τής φυσικής ώραιότητας άκριβως «έλαβε τή δύναμη τής» (Αισθ. Θεωρία 109) κατά τόν 'Αντόρον. Δεύτερο, «άντιθεση πρός τήν κοινωνία» δέν άποδιδεται με κανένα τρόπο στή φυσική ώραιότητα άπο τόν 'Αντόρον, άλλα ά τελευταίος άναφέρεται στή θέση τής φύσης κατά τήν έποχη τής προϊστορίας: «Στό βαθμό αυτό είναι άληθινό τό Έγειλιανό θεώρημα διτι η τέχνη έμπνεεται άπο κάτι άρνητικό, δηλ. άπο τήν άναγκη τής φυσικής ώραιότητας· άληθινά, καθ' δσο διάστημα η φύση δρίζεται άποκλειστικά άπο τήη άντιθεση τής πρός τήν κοινωνία δέν είναι άκομη τίποτα άλλο παρά αυτό πού φαίνεται» (Αισθ. Θεωρία 103 κ.ε.). Η προλαμβάνουσα συνείδηση είναι «κάτι πού έχει άναπτυχθει μέσα στό γίγνεσθαι, στήν έξελιξη τού δποίου η γένεσή του –η φυσική ώραιότητα— έχει έκλειψε» (Άπαντα 6, 229). Τρίτο, ούτε η φύση ούτε η φυσική ώραιότητα, ούτε άκομα η σχέση τους είναι «άντιθεση πρός τήν κοινωνία», άλλα μόνο η κοινωνία καθαυτή έχει τήν ίκανότητα νά πλάθει τήν άντιθεση τής: μέσω τής Τέχνης, δηλ. τού δημιουργικού μέσου, πού δμως ώς δημιουργικό δέν άρνεται τήν κοινωνία, και μέσω τού Στοχασμού, τού μέσου πού άρνεται, άλλα δέν δημιουργει και άπλως άναλύει.

Και τά δύο μέσα είναι κοινωνιομορφικά δπως άκριβως πιστεύει δ 'Αντόρον, και έχουν άναγνωρίσει οι Baumeister και Kulenkampff στή συζήτηση τους τής «Διαλεκτικής τού Διαφωτισμού». Μόνο τήν ώραιότητα τής φύσης θέλουν νά έξαιρέσουν. Αυτό άδηγει στό νά άποδίδουν

στόν 'Αντόρον τήν προσπάθεια «νά άποδειξει διτι τό πρόβλημα μιᾶς φιλοσοφικής αισθητικής και τό πρόβλημα μιᾶς δυνατής φιλοσοφίας είναι έναι και τό αύτό» (σ. 78). Θά δουμε διτι η θέση αυτή είναι μιά μισή άληθεια.

Κεφ. II: 'Η άναφορά στόν Κάντ άπο τόν Bubner

Ο Rüdiger Bubner, δι δοπίος συμφωνετ μέ τήν κύρια ίδια τής έρμηνειας τού 'Αντόρον πού σκιαγραφήθηκε πιό πάνω (Bubner 45, ύποσημ. 14), προτείνει, στό άρθρο του «Μερικές συνθήκες γιά τή σύγχρονη Αισθητική», τόν δρο έτερονμη γιά κάθε αισθητική ή δοπία στηρίζεται κατά κάποιο τρόπο πάνω στή φιλοσοφία έννοια τής άλληθειας. Αυτή τήν «άναφορά τής αισθητικής στήν έννοια τής άλληθειας και συνεπάδει στή φιλοσοφία» τή θεωρει [ό Bubner] ός «μιά μεγιστοποίηση τής θεωρίας τής τέχνης διά τής φιλοσοφικής έννοιοιολογίας» (σ. 60).

Αυτό δμως ίσχυει γιά μιά έννοια φιλοσοφίας, η δοπία μετά τή διεύρυνση άπο τόν 'Αντόρον τών σημασιών τής άναρτεσης (Aufhebung)⁽⁷⁾ μέ έκεινη τής άρνητικά προσδιοριζόμενης πιθανότητας τού καλύτερου, δέν είναι πλέον η μόνη νοητη. Κατά τόν Bubner «δλες οι αισθητικές πού έδραζονται πάνω στήν άλληθεια στήν τέχνη πρέπει νά κάνουν δεκτή μιά έννοια τής έργασίας..., η δοπία καθορίζει τήν δυντολογική περιοχή έμφανισης τής άλληθειας έξω άπο ένα θεωρητικό σύστημα σκέψης» (σ. 61). Αυτή τήν «παραδεδομένη κατηγορία τής έργασίας» δποδίδει δ Bubner και στόν 'Αντόρον, και άπο αυτή θά ήθελε νά άποδεσμεύσει τήν αισθητική. 'Αντι γι' αυτό θά προτιμούσε νά «οικοδομήσει αυτόνομα» (σ. 60) μιά θεωρία τής τέχνης.

Απέναντι στόν κίνδυνο μιᾶς έτερονομης διατύπωσης τής αισθητικής, δ Bubner προτείνει τήν έπανοδο στήν Καντινή άφετηρία τής αισθητικής έμπειριας (σ. 63), δηλαδή κάνει ρητή άναφορά στήν θεωρόυσα κριτική δύναμη. Αυτή έκιναν φυσικά άπο δεδομένα έργα τέχνης (κάτι πού δ Bubner άρνεται), άλλα άποκλείει σάν άσχετο τό έρωτημα δην ύπαρχε ή δχι άληθεια σ' αυτά. Σάν καθαρή νοητική δύναμη πού δμως παραμένει άκαθορίστη, η θεωρόυσα κριτική δύναμη έχει τό πλεονέκτημα νά «αιωρεῖται» άνάμεσα σέ ένα μή καθοριστό μερικό και σέ ένα μή διαθέσιμο γενικό» (σ. 65). Μέ τόπο αυτό έχεωρίζει δ Bubner μιά «έπιστημη τής θεώρησης», η δοπία φυσικά προκαλείται «άπο άριστμένα αισθητά άντικείμενα» (τά έργα τέχνης) (σ. 68), τής δοπίας δμως δ ήπερβατικός χαρακτήρας μπορει νά άγνοησει τά έργα αυτά άκριβως δπως δ καθαρός λόγος άγνοει τό «πράγμα καθαυτό».

Μέ βάση αυτή τήν έπιστροφή στόν Κάντ δ Bubner ύπόσχεται ένα συνεπή καθορισμό τής αισθητικής ώς έπιστημης τής θεώρησης. 'Αντίστοιχα θεωρει τής συγκεκριμένες αισθητικές έμπειριες σάν προβολές, δσο δέν διαβλέπει κανένα διτι η σύνθεση τους με τό άντικείμενο είναι άπατη ή φαινομενικότητα: τό «πλεόνασμα πού βιώνεται αισθητικά», τό άδυνατο ήπαγωγής τών καλλιτεχνικών άντικειμένων, άπλως και μόνο «μετατοπίζεται πρός τό έσωτεροκ τού άντικειμένου» (σ. 71) και δέν συνάπτεται μέ αυτό άντικα.

Τό άντιθετο τής έννοιας τής έτερονομίας τού Bubner δμως δέν καλείται, σύμφωνα με τά πάρα πάνω, αυτόνομα άλλα ήπερβατικότητα. Έτσι δμως μεταφέρεται στήν άποψη αυτή δηλ. ή προβληματική γιά τήν δυνατότητα και πρίοι ή ήπερβατικών έννοιων, άπλως και μόνο μετατοπίζεται πρός τό έσωτεροκ τού άντικειμένου (σ. 71) και δέν συνάπτεται μέ αυτό άντικα.

Τό άντιθετο τής έννοιας τής έτερονομίας τού Bubner δμως δέν καλείται, σύμφωνα με τά πάρα πάνω, αυτόνομα άλλα ήπερβατικότητα. Έτσι δμως μεταφέρεται στήν άποψη αυτή δηλ. ή προβληματική γιά τήν δυνατότητα και πρίοι ή ήπερβατικών έννοιων, άπλως και μόνο μετατοπίζεται πρός τό έσωτεροκ τού άντικειμένου (σ. 71) και δέν συνάπτεται μέ αυτό άντικα. Η άντιδικια δμως, στήν δοπία είσερχεται δ Bubner μέ τήν πρότασή του δέν έχει άκομα άναψει. Πρόκειται γιά τήν άντιδικια άνάμεσα σέ μιά αισθητική βασισμένη στήν έργασία, και σέ μιά αισθητική βασισμένη στήν αισθητική έντυπωση ή άποτελέσμα. Μιά ήπερβατική δόμηση τής αισθητικής έμπειριας θά άντιτασσονταν φυσικά στήν κοινωνιολογική θεμελίωση τού έργου τέχνης και τού αισθητικού άποτελέσματος, σύμφωνα μέ τήν δοπία έχει άλλον ή συμμετοχή στήν άληθεια τών έργων τέχνης ή δη έξαφανίσθηκε γιά τούς αισθητικούς: ή κοινωνιολογική μεγιστοποίηση τής έννοιας τής άληθειας δέν μπορει νά παραβλεφθει τόσο στόν Μπρέχτ και στόν Λούκατς δσο και στό σύνολο τής κοινωνιολογικής αισθητικής ήπο τόν Μάο Τσετούγκ μέχρι τόν Άλφονς Σίλμπερμαν. Στόν Bubner δμως μιά παρόμοια κριτική τής αισθητικής τού άποτελέσματος γίνεται δυνατή μόνο μέ τήν έγκατάλειψη τού συγκεκριμένου περιεχομένου τής έννοιας τού αισθητικού άποτελέσματος. Και δμως μιά άνάλυση τής έργασίας τής έγκατάλειψης τού έργων τέχνης ήπειριας τού «καλλιτεχνικού» (σ. 65) μέ άφορμη άντικειμένα πού δέν μπορει νά ηπαχθούν |μιά έμπειρια πού δέν μπορει νά προσδιορισθει περαιτέρω, άλλα ή δοπία προκαλείται άπο τό συγκεκριμένο| δέν περιγράφεται άλλοιως παρά σάν μιά ήπερβατική αισθητική τού άποτελέσματος. Όταν δ Bubner ίσχυρίζεται διτι αυτή ή αισθητική «δέν στηρίζεται άναγκαστικά και άποκλειστικά πάνω στήν προϋπόθεση τής έργασίας» (σ. 64), μέ τόπο τρόπο αυτό ξάνονται άναγκαστικά δλα έκεινα τά «αισθητικά βιωμένα

πλεονάσματα πού μετατοπίστηκαν στό έσωτεροκό τοῦ ἀντικειμένου» ἀπό τις ἐτερόνομες αἰσθητικές τίς θεμελιώμενες στήν ἑργασία. Καὶ αὐτὸν ἐπειδὴ ὁ Bubner πρέπει νά ἀποδώσει στό ὑποκείμενο τίς καταλυτικές αἰσθητικές ἐμπειρίες μαζί με τήν ὑπερβατική ἑνέργεια. Η αἰσθητική θεώρηση γίνεται καθαρή, ὑπερβατική *a priori* ίδεαλιστική.

Μιὰ διαφορετική κριτική τοῦ κοινωνιολογισμοῦ τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἀποτελέσματος ἐπιτεύχθηκε δριστικά ἀπό τὸν Ἀντόρον, ἀρχιζόντας δῆμος ἀπό τὸ ἄλλο ἀκρο τῆς ἀντίφασης, ὅχι δῆλο ἀπό τήν ἔννοια τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ ἀπό τήν ἔργασίας. Η κατανόηση τοῦ διῆς ἡ αἰσθητική τοῦ Ἀντόρον πέτυχεν αὐτή τήν κριτική, βοηθᾶ στό ξεκαθάρισμα ἐκείνων τῶν ὑρχιτεκτονικῶν παρανοήσεων, καὶ ἐπίσης σέ μιὰ καλύτερη σύλληψη τῆς ἔννοιας τῆς ἑτερονομίας τοῦ Bubner.

Ἐτσι λοιπόν ἡς κάνονται ἔννοιας ἔννοιας πίσιον καὶ ἡς ἔξετάσονται μόνο τήν κριτική δουλειά τοῦ Bubner, συγκρίνοντάς την μέ τά κρίσμα στοιχεῖα τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Ἀντόρον.

Κεφ. III: Στοχασμοί πάνω στόν Μύνχαουζεν

Ανάμεσα στούς δύο πόλους Ἐργασία καὶ αἰσθητικό Ἀποτέλεσμα δ Bubner διάλεξε ἐκείνου τοῦ ἀποτελέσματος, γιά νά συλλάβει πάνω σ' αὐτή τή βάση μιὰ ὑπερβατική θεωρία τοῦ αἰσθητικοῦ φαινομένου. Η αἰσθητική τοῦ Ἀντόρον τοῦ φαίνεται ἐτερόνομη, ἐπειδὴ περιλαμβάνει τήν ἔννοια τῆς Ἐργασίας, ἡ δοπία βρίσκεται σε στένοτερη σχέση πρός τή φιλοσοφική ἔννοια τῆς ἀλήθειας ἀπ' δ, τι θά ἦταν δυνατόν σέ μιὰ ὑπερβατική αἰσθητική τοῦ ἀποτελέσματος. Η ἀδυναμία τῶν προτάσεων τοῦ Bubner ἔγκειται στό διῆς θεμελιώνου τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ἔννοια τῆς Ἐργασίας. Τήν κρίση τῆς τελευταίας τήν εἰκονογραφεῖ ἀπαριθμώντας κατευθύνσεις τῆς σύγχρονης τέχνης, ἀπό τόν Φουτουρισμό μέχρι τό Happening, οἱ δοπίες είναι καταστροφικές γιά τήν κατηγορία τῆς Ἐργασίας. Ο Bubner προσπαθεῖ νά προστατεύσει τόν ἔναυτο του ἀπό τήν ἀντίρρηση πού ἀξίζει στά πάρα πολλά λέγοντας: «Η κατηγορία τῆς Ἐργασίας κινδυνεύει νά χάσει κάθε νόημα, διαν πρέπει νά συμπεριλάβει χωρίς ἀντίσταση ἀκριβῶς δ, τι ἔξυπηρετεί τήν κατάργηση καὶ τή διάλυση της» (σ. 63). Αὐτό είναι ἐσφαλμένο, ἐπειδὴ δέν ἐπαληθεύεται κατά κύριο λόγο ἀπό τά Ἐργα ἐκείνων τῶν καλλιτεχνικῶν κατευθύνσεων. Συνεπῶς ή κρίση τῆς ἔννοιας τῆς Ἐργασίας δέν είναι τόσο ἀποφασιστική σημασίας, δύος ὑποθέτει δο Bubuer.

Θά ἦταν εὐκόλο νά ἀναφέρουμε κατ' ἀρχάς διῆς ἡ ἔννοια τοῦ τῆς ἐτερονομίας ἔξαρτάται προφανῶς ἀπό τόν χαρακτήρα συγκεκριμένων Ἐργων τέχνης. Στήν πραγματικότητα δ Bubner φαίνεται νά θέλει νά διαστρεβλώσει τήν αἰσθητική τοῦ Ἀντόρον. Μιά ἀπό τίς πιό σημαντικές ίδεες τῆς τελευταίας ἐπαναλαμβάνεται σέ δλες σχεδόν τίς κριτικές παρουσιάσεις τῆς «Αἰσθητικῆς Θεωρίας»: διῆς ἐνεργόντας ἀναδρομικά «ἀπό τά πιό πρόσφατα φαινόμενα πρέπει νά φωτισθεῖ τό συνολο τῆς τέχνης» (Αἰσθ. Θεωρία 533). Ἀλλά αὐτό είναι ἔνα κυρίαρχο σχῆμα στόν στοχασμό τοῦ Ἀντόρον. «Ἄς θυμηθοῦμε μόνο τήν πρόταση: «Η γνώση τοῦ σκοποῦ, τόν δοπίο στοχεύει νά συνειδηση, ἔχοντας ἀπολέσει τό ζωντανό της στοιχείο, ἔχει ἀναδρομική δύναμη: τόσο ὄλική ἔχει καταντήσει ἡ ἐγώτητα». (Ἀπαντα 6, 277). Δέν είναι δυνατόν νά συζητηθεῖ δῶδο διάθρωπολογική σημασία τῆς θέσης αὐτῆς. Όμως διασφαγητεῖ τόν τρόπο κατά τόν δοπίο πρέπει νά ἐννοηθεῖ ἡ μεθοδολογική ἀρχή τῆς «Αἰσθητικῆς Θεωρίας»: ἀκριβῶς ἐκείνα τά Ἐργα πού χρησιμεύουν στόν Bubner γιά νά ἀποβάλει τήν ἔννοια τῆς Ἐργασίας ἀπό τή φιλοσοφική αἰσθητική, κατά τόν Ἀντόρον «ρίχνουν φώς πάνω στό συνολο τῆς τέχνης», καὶ πιό ἀκριβῶς, στοιχειωθεῦν τό γεγονός διῆς είναι γνωστή στόν Ἀντόρον ἡ ἀλήθεια πού διατυπώνεται μέ τήν πρόταση: τόσο προβληματική ἔχει ἡδη καταντήσει ἡ ἔννοια τῆς Ἐργασίας.

Αὐτό φαινομενικά δέν ἀντιβαίνει σέ γενικές γραμμές στήν ἀντίληψη τοῦ Bubner. «Ἀλλά πέραν αὐτοῦ πρέπει νά ἔχουμε στό νοῦ μας διῆς ἡ ἐπίθεση τοῦ Ἀντόρον κατά τῆς κατηγορίας τῆς Ἐργασίας ἔξυπηρετεί ἀκριβῶς τή δύνεση Ἐργου τέχνης καὶ ἀλήθειας, συνεπῶς ἐκείνη τή δύνεση πού δ Bubner θά ἔθελε νά καταργήσει σάν ἀπαράδεκτη.

Η ἐμπνευσία ἀπό τόν Ἀντόρον τῆς ἀποσύνθετης τῆς κατηγορίας τῆς Ἐργασίας ἔχει ἀφετηρία τό γεγονός διῆς παραθέτει δ Bubner (μέχρι καὶ τό happening, τό δοπίο ἔχει δρίσει δ Gorsen σάν τέχνη χωρίς Ἐργο τέχνης) ἡ διαμαρτυρία αὐτή είναι ἡ ἴδια συνδεδεμένη μέ τή μορφή τῆς Ἐργασίας. Μόνον δταν διάφορα τεχνονυργήματα βασίζονται πάνω στήν προσδοκία διῆς μέσα ἀπό αὐτά ἐκφράζεται ἡ κατηγορία τῆς Ἐργασίας, διῆς είναι δηλ. Ἐργα, μόνο τότε μποροῦν νά ἀσκήσουν κριτική κατά τής κατηγορίας τῆς Ἐργασίας καὶ κατά τόν τίτλων ἀλήθειας τῶν Ἐργων: πρέπει νά συμμετάσχουν στόν ἀνταγωνισμό πρός διῆς τά ἀλλα Ἐργα, πρέπει δηλ. νά είναι σύμμετρα πρός αὐτά. Μέ τόν ἰδιό τρόπο δη Ἀντιτέχην ἀναγκάζεται νά συμπεριφέρεται

σάν νά ἔταν τέχνη, γιατί ἀλλοιῶς δέν μπορεῖ παρά νά ἐκληφθεῖ ὡς πρόκληση τῆς κατηγορίας τῆς τέχνης.

Ο Ἀντόρον ἀσκεῖ τήν κριτική τοῦ πρός τήν ἔννοια τῆς ἀλήθειας, Ιπρός τή φιλοσοφική ἔννοια τῆς ἀλήθειας, ἡ δοπία παραδοσιακά είναι ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας μιᾶς καθολικῆς τάξης πού ἐνυπάρχει ἐπίσης καὶ στό μερικό ἔργο μέ τη μεσολάβηση τών ἔξης στοχασμοῦ: «Τό ἔργο τέχνης δέν χρειάζεται μέ κανένα τρόπο μιά καὶ προίτα τάξη, ἐντός τῆς δοπίας γίνεται δεκτό, διαφύλασσεται, ἀπορροφάται. Σήμερα δέν ἐναρμόνιζεται πλέον, ἐπειδὴ ἡ ἐναρμόνιση ἔταν πεντηκόπεδη» (Αἰσθ. Θεωρία 236). Βλέπουμε ἐδόξαντας τήν ιστορικά ἀναδρομική ἐπιχειρηματολογία. Τό χωρίο αὐτό σχετίζεται μέ τό θέμα μας, ἐπειδὴ ἡ «έναρμόνιση» καὶ τήν ιστορικά ἀναδρομική ἐπιχειρηματολογία. Τό χωρίο αὐτό σχετίζεται μέ τό θέμα μας, προκειται περί μιᾶς ιστορικής ἐπιχειρηματολογίας μέ σκοπό νά διευκρινισθεῖ διῆς ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας σ' ἔκεινα τά σύγχρονα καλλιτεχνικά ρεύματα ἔχει ὑποστεῖ μιὰ τροποποίηση, ἡ δοπία τώρα ισχύει γιά τό σύνολο τῆς τέχνης. Η σχέση ἀνταγωνισμοῦ τῶν Ἐργων τέχνης καθιστά δυνατό, κατά τόν Ἀντόρον, νά τροποποιηθεῖ καὶ ἡ φιλοσοφική ἔννοια τῆς ἀλήθειας. Θά δούμε διῆς ἡ τροποποίηση αὐτή είναι μιὰ ἀντιστροφή. Εάν τό κάθε ἔργο τέχνης είναι «οδ θανάτιμος ἔχθρος τοῦ κάθε ἀλλού» (Αἰσθ. Θεωρία 60), αὐτό ἐν τούτον δέν συνάγεται μέσω ἐνός ἀναδρομικοῦ βλέμματος πού θεωρεῖ δηλ τήν τέχνη σάν ἀμετάβλητη ἱμάτια «αἰσθητική ἀπαγόρευση ἐπεκτείνεται ἀναδρομικά», κατά τόν Ἀντόρον, μόλις γίνει βίωμα «σάν νά ἔταν μιὰ σταθερά» (Αἰσθ. Θεωρία 62), ἀλλά αὐτό τό ἀναδρομικό βλέμμα είναι καὶ τό ἰδιο ιστορικοῦ χαρακτήρα: δ τόπος τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας στήν αἰσθητική δέν είναι τά Ἐργα τέχνης, ἀλλά ἡ αἰσθητική ἐρμηνευμένη «ένοτητα τής ιστορίας τῆς τέχνης» (Αἰσθ. Θεωρία 60). Αὐτά πού ἔχειστοροῦνται στήν ιστορία αὐτή είναι διαλεκτικές ἀρνήσεις.

Αὐτό είναι μᾶλλον ἔνα θεώρημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀντόρον, κατά τή συζήτηση τοῦ δοπίου δέν ἐπιτρέπεται νά ἔχεχαστε διῆς ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀντόρον κηρύσσεται κάθε ὑπαρκτή δυντότητα δησ μηδαμινή ἐν σχέσει πρός διῆς τίς θετικές ἔννοιες τῆς Ζωῆς καὶ τής Προόδου, ἀπό τίς δοπίες αὐτό τό ἰδιο τό υπαρκτό ἔχει μέχρι στιγμῆς ἐκβλαστήσει.

Η θεωρία αὐτή είναι ιστορική μιὰ ἀρνητική φιλοσοφία τῆς ιστορίας πού ἔχεπνάει τήν κριτική τοῦ πολιτισμοῦ. Η ἀρνητική αὐτή φιλοσοφία είναι τό δημέλιο, πάνω στό δοπίο γίνεται γιά πρώτη φορά κατανοητό διτι πράγματι δι χειρονομία τοῦ Μύνχαουζεν, τό νά βγάλει δηλ κανεῖς τόν ἔναυτο τοῦ ἔξω ἀπό τό βαλτονέρια τραβώντας τον ἀπό τά μαλλά, μά χειρονομία πού είναι ἀδύνατη κατά τόν φυσικούς νόμους, παρουσιάζεται σάν τό σχῆμα τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης (*Minima Moralia* 92, Ἀρ. 46). Σύμφωνα μέ τή μεταφορά αὐτή τό ἀληθές γενικά γίνεται δρατό μόνο χρησιμοποιώντας τό λάθος μέσο. Τό πῶς λειτουργεῖ αὐτό στή γνωσιολογία δ Ἀντόρον τό θέσεις ἐπί τάπητος στό κεφαλό τής *Μετακριτικῆς* «Διαλεκτικής έναντιν τής Θέλησης» (Ἀπαντα 5, 56 κ.ε.), καὶ τό ἐπεξεργάστηκε στήν «Αρνητική Διαλεκτική», στήν δοπία δηλωνται διῆς γίνει δι φιλοσοφία αὐτηκειμενικό περιεχόμενο, δη κανιανή γνωσιολογία ἔχει ἀνάγκη αὐτόν τόν ἰδιο τόν ὑπαγωγικό στοχασμό (Ἀπαντα 6, 141).

Στήν «Αρνητική Διαλεκτική» διασκεπτική δινοιοιολογική διάταξη τῆς φιλοσοφίας καταπολεμάται μέ τή δοπία τῆς ἀρχῆς τῆς διασκεπτικότητας⁽⁸⁾. Όμοιως καὶ στήν Αἰσθητική: ἔκει δ Ἀντόρον ἀσκεῖ τήν κριτική στήν κατηγορία τῆς ἀλήθειας τῆς τέχνης, στό βαθμό πού αὐτή ἐμφανίζεται στήν αἰσθητική ἀρνητικά. Καὶ ο δύο πρακτικές, δη αἰσθητική καὶ διαλεκτική, καταλήγονται, μέ τόν ἰδιο τρόπο, ἀρνητικά. Κανένα ἀλλο ἀποτέλεσμα δέν διαφανεῖται: ἐλπίδα ὑπάρχει μόνο στή συγκεντρωμένη Ἐργασία, δσ δέν ἐπιδιώκει κάπιο μερικό ἀποτέλεσμα, καὶ δσ δέν παραπλανᾶται ἀπό τήν ἀπελπιστικότητα πού συναντά δης γενικά τίς καταστάσεις γιά νά ἀποσιωπήσει, δξ αἴτιας τής ἀπελπιστικότητας αὐτῆς, τή δυνατότητα ἀλλαγῆς δη γιά νά τήν παραχαράξει στά κύρια σημεῖα τής.

Στό σημεῖο αὐτό ἔχουν διαβλέψει πολλοί ἐμπηνευτές τοῦ Ἀντόρον ἔνα πρόβλημα νομιμοποίησης τῆς «Αρνητικής Διαλεκτικής». Εν μέρει πιστεύουν διῆς δι τή μιά μεριά μιλάει στό ἔργο αὐτό τόσο ἐμφατικά γιά τή φιλοσοφική ἐμπειρία καὶ ἀφήνει ἀνεξήγητο τό νόημα μέχει δ δρος αὐτός, ἐνδ ἀπό τήν ἀλήθεια στήν Αἰσθητική μεταχειρίζεται ἐπίσης μιᾶς ἐμφατική δηνοια τῆς τέχνης ἔνα δργανο νομιμοποιούσας ἀλήθειας, τό χαρακτήρα τοῦ δοπίου τόν μελετάμε ἔκει δηλ. στήν Αἰσθητική). Τήν παρανόηση αὐτή τήν ἔχει διαδώσει δηδ ἀπό τό 1962 δ Ο.Κ. Werckmeister: «Μόνο στήν τέχνη τελειώνεται λοιπόν δη ἀρνητηση» (σ. 16). Τώρα βέβαια οι Baumeister καὶ Kullenkampff καταλαβαίνουν διῆς λείπει δ θεμελίωση στή «Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ», δης θεωροῦν διῆς δη έκκληση τής πρός τό Λόγο νά λάβει δηλόψη τήν συγγένεια τής πρός τή φύ-

σον (*Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ* 47) ἔχει ἀνάγκη ἀπό νομίμωποίστη. Κατά περίεργο τρόπο δῶμας δὲν τούς ἔρχεται νά σκεφθοῦν διτὶ ἡ ἀνάγκη αὐτῆς πρέπει νά ἀναγνωρισθεῖ τὸ ὅντα ἐνός «μῆ διαλεκτικοῦ διαφωτισμοῦ» (σ. 83). Τὴν θέληση γιά μιά τέτοια νομίμωποίστη τὴν ἀποδίδουν ἐπίστης στὸν 'Αντόρνο, ἀν καὶ προπογυμένος συζητώντας ἐκείνη τὴν ἐκ-
λησην ἀναγνώρισαν διτὶ στὸν 'Αντόρνο Φύση καὶ Πολιτισμός δὲν εἶναι ἀντίθετα, ἀλλὰ ἡ ἀντίθεση τοὺς ἀπατηλῷ φαινόμενο. 'Εν τούτοις δὲ 'Αντόρνο ὑποτίθεται διτὶ πρεσβεύει μιά θετική ἔννοια τῆς φύσης. Καὶ ἡ ἀ-
ριστία τῆς ἔννοιας αὐτῆς [δέν ὑπάρχει στὴ *Διαλεκτική τοῦ Διαφωτι-
σμοῦ*] μιά θετική ἔννοια τῆς φύσης στὰ κεφάλαια ποὺ ἔγραψε ὁ Χόρ-
κχαιμερ, καὶ ὡς ἐπὶ τούτου ἡ ἔννοια αὐτῆς φαίνεται ἐξ ἀνάγκης ἀόριστη
καὶ ἀφηρημένη στούς ἐρμηνευτές] τούς δοῦγε στὴν θέση: «Ὦς πρὸς τίς
κριτικές της προθέσεις ἡ *«Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ»* παραμένει
στραμμένη πρός ἓνα ἄλλο μέσο γιά τὴν ψλοποίησή τους» (σ. 84). Αὐτὸν
τὸ ἄλλο μέσο ὑποτίθεται διτὶ εἶναι ἡ αἰσθητική ἐμπειρία, καὶ μέσα σ' αὐ-
τῇ ἡ ἐμπειρία τῆς φυσικῆς ωριαστητας εἶναι ἡ θετική στιγμή.

Η ἐργασία τῶν Baumeister καὶ Kulen Kampff ἀποκύπεται σὲ μιά τέτοια ἐμρηνεία, γιά νά προκαλέσει ἐν συνεχείᾳ τήν κατάρρευση τῆς διορθωμένης μέ τόν τρόπο αὐτό αἰσθητικῆς τοῦ Ἀντόρον μέ αἰτιολογία τήν ριζοσπαστικότητα τῆς θετικῆς της ἔννοιας τῆς φύσης. Πρός το σκοπό αὐτό παραμένει ἀναγκαστικά ἀναφοροίωτη, ἀν καὶ παρατίθεται, (σ. 87) ἡ ἀκόλουθη πρόταση τοῦ Ἀντόρον: «Ἡ ἀνάνυνηση τῆς ἐλευθερίας πού δύναρχη στη φυσική ωραίωσίτη παραπλανᾶ, ἐπειδή εὐεπιστεῖ σὲ ἐλευθερία ἀπό τήν ἀρχαία ἀνελυθερία» (Αἰσθ. Θεωρία 104). Στήν πρόταση αὐτήν κρύβεται ἡ θεματική διαλεκτική τῆς αἰσθητικῆς, ἡ ὄποια ἐπειδή ἐλπίζει στήν ἔννοια τῆς ἀλήθειας ἐπιθυμεῖ νά ἀποδείξει τό παρωχημένο τῆς ἔννοιας αὐτῆς ἀκόμη καὶ δσον ἀφορά στά ἔργα τέχνης, γιά νά τήν διασώσει.

Τό στοχαστικό σχῆμα τῆς ἀνύψωσης πού είναι ἀδύνατη σύμφωνα μέ τούς φυσικούς νόμους, σχῆμα το δόπον στα «*Minima Moralia*» ἀπότελετ κώδικα γιά τη μετάβαση σε ἐνα εἰδός ἔμποριου πού δ Μάρκς δύναμεσ αλλαγή τού κόσμου και δομοίως για ἐνα εἰδός ἀπελπισίας στήν δροία είναι καταδικασμένος κάθε ἔνας πού θήβελε σήμερα στά σοβαρά νά τήν προεκτείνει, ἐπανεμφανίζεται στήν τέχνη και στήν Αισθητική.

Η Τέχνη, ή «κοινωνική διαμαρτυρία έναντιν τῆς κοινωνίας» (Χωρίς εἰκόνα - ὅδηγος 76), ἐπιτυγχάνει τό ίδιο κατόρθωμα όπως και η «Ἀρνητική Διαλεκτική». Χρησιμοποιεῖ τις ὑπάρχουσες δυνατότητες τῆς παραγωγῆς για νά μπορέσει νά παρακολουθήσει πῶς ἀπό μόνες τους ὅδηγούν στόν παραλογισμό: αὐτή η «συγγραφή τῆς ιστορίας τῆς ἐποχῆς της πού παραμένει χωρίς συνείδηση του ἔαντον της» (*Αἰσθ. Θεωρία* 272), δηως δρίζει δ 'Αντρόνιο τά ἔργα τέχνης |παραδομένος στόν ἀνθοματισμό τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ, δηως δείχνει ή χρησιμοποιήση τῶν ἐννοιῶν αἰσθητήριο και ἀπονεύρωση| παράγει ἀντικείμενα τά ὅποια δείχνουν μέ ποιόν τρόπο κάτω ἀπό τις ὑπάρχουσες τεχνικές μεθόδους θά λειτουργοῦνται η παραγωγή σε μιά κοινωνία πού δέν θά ἦταν προκατασκευασμένη πάνω στή βάση τῆς ἀλλοτρίωσης (τοῦ ἐπιφαινομένου τῆς κυριαρχίας, *Ἄπαντα 6*, 191). Ἐπειδή ή τέχνη, ώς παραγωγή ἀντικειμένων ἐκτός τῶν δρίων τοῦ ἀμέσου συντήματος τῆς ἐμπορευματοποίησης, ἐμπαιζεῖ τήν ὅρθιολογική σκοπιμότητα στήν ἐποχή τῶν παραλογών σκοπῶν — περί τοῦ ὅποιον ἔχει μιλήσει ὁ Μάρκος —, είναι ή τέχνη ἓνα μέσο γιά γνώση, και βέβαια γιά γνώση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ὑπαρκτοῦ δ' των καταργηθοῦν οι ὑφισταμένες σχέσεις παραγωγῆς. Στό σημεῖο αὐτὸ δ 'Αντρόνιο ἀποδεικνύεται ὑλιστής και ταυτόχρονα διαλεκτικός.

‘Η θεωρία αυτή είναι ψηλιστική έπειδη βασίζεται πάνω στη θέση της ασυγχρονικότητας, διαλεκτική έπειδη ζεχωρίζει τα ασυγχρονικά στοιχεία της κοινωνίας και τα συνδέει τό να μέ τό δλλο. Έπειδή ή ‘Αισθητική Θεωρία’, δύναται και ή ‘Αρνητική Διαλεκτική’, έμπειρεχει τη θεωρία της ίδιας της της άποτυχίας, δεν μπορει νά γίνεται λόγος για μιά σχέση νομιμοποίησης. Μια φιλοσοφική έπιστημη της τέχνης θά μπορούσε νά νομιμοποιήσει την ‘Αρνητική Διαλεκτική’ μόνο ἄν πράγματι πίστευε σέ μια έννοια έργασίας ή δύοια υποστηρίζει τήν δοντική παρουσία μιᾶς έγγυημένης άληθειας.

Τώρα βέβαια κατά τόν 'Αντόρον υπάρχει πράγματι ἀλήθεια ἐναποθηκευμένη μέσα στό ἔργο τέχνης, ἀλλά σύμφωνα μέ τή διπλή ἐννοια τῆς ἀλήθειας τού 'Αντόρον, ή ἀλήθεια αὐτή είναι ἐν μέρει ἀκατάληπτη, ἐπειδή είναι μόνο ἀρνητική, καὶ ἐν μέρει σαφῶς καταληπτή ἀλλά στό τμῆμα τῆς αὐτό μόνο ἀναδρομικά. Ἡ ἀπορία ἐνώπιον τῆς «Αἰσθητικῆς Θεωρίας» τοῦ 'Αντόρον προέρχεται ἀπό τό διτι αὐτό παραβλέπεται. Τά ἔργα τέχνης γεννιοῦνται ἀσύνειδη συγγραφή Ἰστορίας». Ἐμπειρέχουν τήν ἀλήθεια γιά τή σύγχρονή τους κοινωνία, ἀλλά γιά δόσο διάστημα δέν ἔχει ἐπιτευχθῆ ἑκείνο τό Τελείως Διαφορετικό, τήν ψυλή δυνατότητα του δποίου τό σύνολο τῆς φιλοσοφίας τού 'Αντόρον προσπαθεῖ νά διασώσει, τότε ή ἀλήθεια γιά κάθε μιά κοινωνία είναι διτι δέν είναι ή ἀληθινή κοι-

νονία. «Οταν στοχάζεται κανείς τήν έμφατική έννοια της άλλθειας στο χάζεται ταυτόχρονα και τήν δρθή δργάνωση τής κοινωνίας...» Ή ίδεα τής έπιστημονικής άλλθειας δέν μπορεῖ νά διαχωρισθή από τήν ίδια τής άλλθημής κοινωνίας». (*Άπαντα* 8, 565, 309). Τά έργα τέχνης δηλώνουν δτι αυτή η κοινωνία δέν υπάρχει (άκομα). Τό κοινωνικό τους περιεχόμενο βρίσκεται στήν κρίσια αυτή (*Χωρίς εικόνα - δόδιγκ 97*). Αυτό τό περιεχόμενο είναι κατανοητό, έξαιτας τής ίδιας έκεινης ψυχοφυσικής ένοτητας πού κάνει τά έργα τέχνης πρωτόκολλα τής άνθρωπηνς Ιστορίας. «Ο Άντρον δέν έχει άσχοληθεί μέ τόν Γκάνταμερ. Εδδ υπάρχει ένα σημείο έπαφης μέ τή φιλοσοφική έρμηνευτική. Ό Άντρον άσχολήθηκε νά περιγράψει, στά πολυάριθμα έρμηνευτικά ποιήματά του, τό κατανοητό κοινωνικό περιεχόμενο συγκεκριμένων έργων. Σέ τέτοιες έργασίες οι άποφασιστικές θέσεις μποροῦν νά περιγραφοῦν ώς καθοριστικές άποφάσεις. «Οταν δι Άντρον δουλεύοντας πάνω στόν Χαίλντερλιν έξηγει δτι δι τελευταίος γιά πρώτη φορά κλονίζει ποιητικά τήν άστική κατηγορία του συναισθήματος (*Σημειώσεις γιά τή Λογοτεχνία*, III, 192), δταν γράφει γιά τόν Κάφκα, τοδ δποίου τά έρμηνητικά πρωτόκολλα περιέχοντάν κοινωνική γένεση τής σχιζοφρένειας (σ. 318), ή δταν δνομάζει τό *Τέλος τού Παιγνιδιού* τού Μπέκετ τό ξεδίπλωμα τής έμπειριας μιας Ιστορικής στιγμής (δηλ. έκεινης «ή δποία στόν τίτλο τού πολιτιστικού - βιομηχανικού χδαιογραφήματος σπηλιώθηκε ώς *Τέρμα*, *Σημειώσεις γιά τή Λογοτεχνία*, II, 1920), είναι προφανές δτι έδδ δουλεύει μιά κριτική δύναμη. Σημφωνά μέ τό σχήμα τοδ Κάντ πού περιέχει μιά καθορίζουσα και μιά θεωρούσα κριτική δύναμη, ή κριτική έργασία τοδ Άντρον πρέπει νά καταταγει στήν καθορίζουσα κριτική δύναμη και έπίστησ σ' αυτό πού σύμφωνα μέ παραδοσιακές έννοιες έχει σχέση μέ τήν αισθητική μόνο υπό συνθήκη, ώς έκ τούτου άκομα περισσότερο μέ τό διασκεπτικό, υπαγωγικό στοχασμό. Ή *Αίσθητική Θεωρία* τοδ Άντρον έμπειρει τή θεωρία τής πιθανότητας τέτοιων κρίσεων. Άλλα ή άλληθεια γιά κοινωνίες τοδ παρελθόντος ή δποία άνακαλύπτεται έστι δέν είναι παρά ή άποδόση σ' αυτά τής έννοιας τής άνθημειας, σύμφωνα μέ τό σχήμα τής πρότασης τοδ Άντρον: «Η άρνητική άντολογία είναι ή άρνηση τής άντολογίας (*Σημειώσεις γιά τή Λογοτεχνία*, II, 233), καθώς και ή άρνηση τής άλληθειας στά έργα τέχνης.

Η «Αἰσθητική Θεωρία» δύμως δουλεύει και θετικά μέ την έννοια τῆς ἀλήθειας, ή όποια σχετίζεται ἐμφατικά μέ τὴν «οδρήθη ὄργανωση τῆς κοινωνίας». Οπού δημάσ το κάνει αὐτό, μέλημα τοῦ Ἀντόρον εἶναι νά ἀποδεῖξει δι τὸ εἶναι ἀδύνατο νά γίνουνε κύριοι τοις ἀλήθειας πού περιέχοντα ἔργα τέχνης μέσω έννοιῶν. Αὐτό τὸ τιμῆμα, λοιπόν, τὸν αἰσθητικὸν του στοχασμὸν ἔκθετε μιά μεταθεωρία τῆς ἐνόντητας ἀνάμευσα στὴ φιλοσοφική έννοια τῆς ἀλήθειας καὶ στὸ ἔργο τέχνης. Βλέπουμε δι τὴ σύλληψη αὐτή δὲν ὑπάρχει περιθώριο γιά χρησιμοποίηση τῆς έννοιας τῆς ἔργασίας, πού ὑπέστη τὴν κριτικὴ τοῦ Bubner ως ἐτερόνομη. Η «χωρίς τὴ διατυπωση κρίσεων ἐρμηνείᾳ» (Αἰσθ. Θεωρία 363) τῶν ἔργων τέχνης ἐπαναλαμβάνει ἀκριβῶς τὴ διάσωση τῆς δυνατότητας τῆς ἀλήθειας ἀποδεικνύοντας τὴν ἀνάγκη νά ἀποφύγουμε νά τὴν κατονομάσουμε, ἐκείνη τὴ διάσωση δηλαδὴ πού ἀποτελεῖ τὸ θεμελιακὸν κίνητρο τῆς «Ἀρνητικῆς Διαλεκτικῆς». Κάθε φορά πού δὲν ἀντόριο ξεκινοῦσε τὴν ἀνάλυση του, προσέκρουε πάνω στὸ ἀντικειμενικό περιεχόμενο τῆς ἀνάληθειας. Και δὲν γίνεται διαφορετικά στὴν αἰσθητική. Μόνον ή ίκανότητα νά κατανομάζει τὸ περιεχόμενο αὐτό σὰν κάτι ἀρνητικό τοῦ ἐπέτρεψε νά συμπεράνει δι τὸ δυνατότητα τοῦ καλύτερου δὲν ἔχει αὐτόμη ταφεῖ διόλκολητροτικά. (Ἀπαγ. 6, 15, 161 ὑποσημ.). Η «Αἰσθητική Θεωρία» εἶναι ένα παράρτημα τῆς «Διαλεκτικῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ» ως πρός τὸ χειρισμό τοῦ κοινωνικοῦ περιεχομένου τῶν ἔργων, καὶ τῆς «Ἀρνητικῆς Διαλεκτικῆς» στὸ σημεῖο δπου [ή «Αἰσθητικήν】 μεταφράζει τὸ περιεχόμενο σὲ ἀλήθεια τῆς τέχνης ως δεδομένο ἀρνητικό στὴ γλώσσα τῶν έννοιῶν. Δέν εἶναι ή νομιμοποίησή τους. Αὐτό τὸ ἀναγνώριστα καὶ ή ἔξαιρετική ἔργασία τοῦ Harmut Scheible³. Ο Αἰσθητικός δὲν εἶναι αὐτός δ Ἰδιος, δπως θά τὸ ἐπιθυμούσαν oī Baumeister καὶ Kulekampff, ἢ εκπρόσωπος τοῦ καλύτερου, ἀλλά, δπως γράφει ὁ Scheible, ὁ «ἐκπρόσωπος τοῦ ἐκπροσώπου».

Ἡ ἔννοια τῆς ἐμπειρίας παιζεὶ τὸ ρόλο της μόνο κατά τὸν καθορισμό τοῦ κοινωνικοῦ περιεχομένου ἐνός ἔργου τέχνης καὶ μάλιστα ἐκεῖ δύο εἶναι ἐνεργή ἡ καθορίζουσα κριτικὴ δύναμη. Ἡ τελευταία εἶναι καὶ ἡ συνθήκη για τὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς της πάνω στὰ τεχνουργήματα. "Ομως ἡ ἔννοια τῆς καθορίζουσας κριτικῆς δύναμης ταιριάζει σὲ δύο ἀπὸ τίς τρεῖς δυνατές περιπτώσεις, κατά τίς δόποις τὸ κοινωνικό περιεχόμενο τῶν ἔργων τέχνης ἐκφρασμένο σὲ ἀντικειμενικές προτάσεις μεταφέρεται πάνω στὴν κοινωνία καθόλου. Εἴτε γνωρίζουμε [για νά παραμεινούμε μέ τὸ παράδειγμα μαζὶ δι] ἡ κοινωνία εἶναι στὸ τέρμα της, καὶ μετά ὑπάρχουμε τὸ «Τέλος τοῦ παιγνιδιοῦ» τοῦ Μπέκετ κάτω ἀπό τὴν ἔννοια αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Εἴτε πρότα μαθαίνουμε τί θά πεῖ μιὰ ἐξοφλημένη κοινωνία καὶ ταυτίζουμε ὅστερα τὴν ὑπάρχουσα μὲ τὴν ἔννοια αὐτῆς.

τή. Και σίς δύο περιπτώσεις δίνεται μιά γενική έννοια, κάτω ἀπό τήν δύοια ὑπάγεται μιά μερική. Ἀκόμα πιό ἐνδιαφέρουσα είναι ἡ τρίτη περιπτώση: διτάν γνώση τοῦ ἔργου τέχνης καὶ ἡ γνώση τῆς κοινωνίας συμπίπτουν ἀμεσα, διτάν δηλαδή βιώνεται ταυτόχρονα τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου τέχνης καὶ ἡ συμφωνία του μὲ τήν κοινωνία, διτάν μὲ ἀφορμή τοῦ ἔργου τέχνης διαδέπτει γιά κάποιαν ἡ ἀλήθεια σχετικά μὲ τήν κοινωνία, χωρὶς νά ἔχει ἐκ τῶν προτέρων διαμορφώσει τήν έννοια τῆς ἔξοφλημένης κοινωνίας. Μιά τέτοια διαδικασία δύνως είναι τόσο πολὺ θεμελιώμενή πάνω στήν ἐργασία, πού δέν θά μπορούσε νά βρει θέση στήν ἀντιληψη τοῦ Bubner γιά μιά αὐτόνομη αἰσθητική. Ἀλλά ἵσως ἐπιτυγχάνει πολὺ περισσότερα, ἀπ' δι τοῦ ὑπόσχεται ἡ ἐπιστροφή στόν Κάντ.

Απομένεν νά αναλογισθούμε ποιά νοητική δύναμη είναι ένεργη στήν άρνητική Αισθητική του «Αντόρο» ή δποία βασίζεται στήν άλληθεια πού περιέχουν τά έργα τέχνης. Ποιά δύναμη είναι ένεργη στο σημείο δύον ή Αισθητική άντιλαμβάνεται ώς έργο της νά επιτύχει «την καθοριστική έπενέργεια του πνεύματος στά έργα τέχνης» (Αισθητική Θεωρία 513), την έπενέργεια πού χρειάζεται τήν άρνητικο-ουτοπική άλληθεια πού περιέχει ή Αισθητική, την έπενέργεια πού «χρειάζεται τήν άλληθεια τής φιλοσοφίας» (Αισθητική Θεωρία 507).

«Τά έργα μιλούν δπως οι νεραϊδες στά παραμύθια: Θέλεις τό απόλυτο, και αυτό θά σου συμβεί άλλα χωρίς νά τό γνωρίσεις» (Αισθ. Θεωρία 191). Αυτή ή μεταφορά περιγράφει άκριβώς τό κατ' ἀρχήν ἀκατάληγη της ἀλήθειας πού περιέχουν τά έργα τεβχάνης. Είναι κρυφή ἀκόμα και για τη φιλοσοφική αἰσθητική. «Άλλα ή τελευταία μπορει νά ἐρευνήσει μέ ποιο τρόπο αυτή ή μυστικότητα ἐκδηλώνεται διαφορετικά σε κάθε έργο σε σύγκριση μέ δλα τά δλλα. Κάνοντας αυτό συμμετέχει στη διάσωση της δυνατότητας τοῦ Καλύτερου, καί είναι σε θέση νά μεταφράσει τίνη ἀκαταληπτότητα αυτή, ἐπαναλαμβάνοντάς την, στό μέσο τῶν ἐννοιῶν, δπου ἔχαν ἀναιρεῖται ἀρνητικά. Έτσι λειτουργεῖ ή αἰσθητική τοῦ 'Αντόρο.

Σύμφωνα μέ τά προηγούμενα, δέν δρᾶ ἐδῶ η θεωρούσα κριτική δύναμη, ἀλλά μιά ἀνάλυση τῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς περιοχῆς. Ἐδῶ δρᾶ μιά ἐννοιακή διασκεπτικότητα ἐντεταμένη στὸ ἔπακρο, η δύναμις περβάλλοντας τὸν ἑαυτὸν τὴν ἀνατρέπει ὡς ἀπατηλὴ φαινομενικότητα τὸν ἰσχυρισμὸν διτὶ η 'Ἀλήθεια ἐνοικεῖ μέσα στὶς αἱσθητικὲς ἔννοιες η σ' αὐτὴν τὴν ἴδια. Ἔτσι η αἱσθητικὴ τοῦ 'Ἀντόρου συνεισφέρει μιὰ κριτική τοῦ διαχωρισμοῦ ἀνάμεσα σε θεωρούσας καὶ καθορίζουσας κριτική δύναμη, ἐπειδὴ τίς ἀμρεῖται καὶ τίς δύο. Εἶναι μιὰ ἀνάπτυξη τῆς 'Ἀντορνικῆς ἀρνητικῆς φιλοσοφίας τῆς ἴστοριας τῆς φύσης, καὶ δέν δι- νει τὸ προβάδισμα οὗτε στὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας οὗτε στὴν ἔννοια τοῦ πνεύματος ποὺ προέρχονται ἀπό τῇ φιλοσοφική παράδοση (*Αἰσθ. Θεωρία* 513). Ἀντίθετα τίς ἀναιρεῖ καὶ τίς δύο, καὶ μέ τὸν τρόπον αὐτό, συντάσσονται μὲ τὴν κριτική ἀπό τὸν Bubner τῆς ἐτερονομίας στὴν αἱσθητική.

Μετάφραση: Δρ. Π.Σ. ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ

Σημειώσεις

1. Βασίζεται στά άκολουθα έργα και συγγράμματα:
Θ.Β. 'Αντόρο, Άπαντα 1 κ.έ., έκδότης Rolf Tiedeman, Φρανκφούρτη, 1970 κ.έ.
Αισθητική Θεωρία, Άπαντα 7, Παρεμβάσεις.
Minima Moralia
Διαλεκτική των Διαφωτισμού (μαζί με τόν Χόρκχαϊμερ)
Χορκχάϊμερ, Είνσαντα, δύοντά

*Χωρίς Εικόνα - σοηγό¹
Πρίσματα
Σημειώσεις γιά τήν Λογοτεχνία, II κ' III.*

'Επίσης

Baumeister, Thomas & Jens Kulenkampff

σοφική αἰσθητική», Στ

Bubner, R

παραπάνω,

Κάντ: *Κριτική της Κριτικής Δυνάμεως, άριθμηση σελίδων άπό τον B. Werckmeister*.
Otto, Karl: «Τό έργο τέχνης ώς έρνηση» στό βιβλίο του Ιδιου, *Τέλος της Αισθητικής, Φρανκφούρτη 1971.*

(1) Αρι, ἡ ἀντανίσια τῆς μηότητος καὶ ἡ ἀντανίσια τῆς [προσήπειας] [Σ-Μ].

- (1) Δηλ. ή έμπειρη της γνώσης και η έμπειρη της Ιστορίας [ΣτΜ].
- (2) Indifferenz: δρός του Schelling. Σημαίνει το μέσο (medium) δύο έξαλειφόντων αι διαφορές κάποιων έπερκλητον δυτοτήτων, καταρέει ή αντιθετικότητας και ένοποιούνται μορφώνοντας κάποιο άνωτερο είδος. Ή υψιστη 'Αδιαφορότητα στο Σύμπαν είναι το 'Άπολυτο, έντος του όπου εξουδετερώνονται, κατα τόν Schelling, δλες ο νοητές αντιθέσεις ανάμεις στην δλη και τό Πενθεμά. Ή εννοια της 'Αδιαφορότητας είναι, λοιπον, δ πρόδρομος του 'Εγειλανοι Aufhebung (άναριεση). Ένα δμως, σύμφωνα μέ την αντιληψη του Hegel, κατηγ την σύνθεση των αντιθέσων οι διαφορές τους δέν έκμηδενίζονται, άλλα διατηρούνται όμως «στιγμή» πλέον στο πλαίσιο της άνωτερης δλτητας πού έχει έπειτε χθει με τη διαλεκτική συγκέραστα τάν αντιθέτων, ή Indifferenz του Schelling είναι μια άπολυτη διαφοροποιητη, δμοιδόμορφη, δμοισγενής ούσια (substantie)

(3) Ή 'κριτική δύναμη', κατά τὸν Κάντ, ὑπάγει τὸ ἐπὶ μέρους στὸ γενικό, στὸ καθολικό. Έάν κατέχαμε ἡδη ἐκ τῶν προτέρων τὸ γενικό (τὸν νόμο, π.χ., ποὺ ἔνοποιει τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας) τότε ἡ κρίση μας εἶναι καθορίζουσα, δῆλ. ἀπλῶς ἐντάσσει τὸ ἐπὶ μέρους στὸ γενικό πλαίσιο. "Ἄν δωμας τὸ γενικὸ δὲν εἶναι δεδομένο ἐκ τῶν προτέρων, καὶ ἡ συνειδηση διαβεῖται μόνο τὸ ἐπὶ μέρους καὶ ἄρα χρειάζεται νά ἐνεργήσει γιά νά ἀνακαλύψει τὸν καθολικὸ κανόνει πού κυβερνᾶ τὰ ἐμπειρικά στοιχεῖα πού ἔχει συλλέξει, τότε εἶναι θεωροῦσα. Παράδειγμα θεωρούσης συνειδήσεως εἶναι ή ἐπιστημονικὴ σκέψη, ή δοπια γενικεύοντας διότι ἐμπειρικά δεδομένα διατυπώνει τοὺς διάφορους φυσικούς νόμους. Παράδειγμα καθορίζουσας συνειδήσεως εἶναι η φιλοσοφικὴ σκέψη πού ἀφοριμέται, κατά Κάντ, ἀπό τίς Εκ τῶν προτέρων κατηγορίες (π.χ. αιτιότη) χωρίς τίς δοπιές δέν εἶναι δυνατή ή ἐμπειρία ώς σύστημα. [Σ.τ.Μ]

(4) Antizipierendes bewusstsein: "Ορος Καντιανός. Προβλέποντας τίς μελλοντικές της ἐμπειρίες ή συνειδήση υπολογίζει διτι ἐποπεύνοντας τά ἀντικείμενα θά βρίσκει οι διτι χαρακτηρίζονται τόσο ἀπό τό μέγεθος τῆς ἔκτασης τους δισ και ἀπό τόν βαθμό τῆς ἔντασης τους διτι ὑποπτίζονται στήν ἀντίληψή της. Αὐτό σημαίνει διτι τά ἀντικείμενα είναι μαθηματικός μετρητά. [Σ.τ.Μ.]

(5) Zweckmäßigkeit ohne Zweck: μέ τούς δρους αὐτούς δ Κάντ περιγράφει τό αἰσθημα τῆς ώραίτωντας ποι δοκιμάζει ή συνείδηση ἀτενίζοντας. Ένα ἔργο τέχνης. Το αἰσθημα αὐτό δέν καθορίζεται ἀπό λογικές ἔννοιες, οὗτε ἐκφράζεται μέ τέτοιες. 'Η καθολική ίσχυς ποι διεκδικεῖ μιά αἰσθητική κρίση δέν ἀποδεικνύεται οὗτε μεταβούνται στονύς ἀλλούς μέ λογική ἐπιχειρηματολογία. Πρόσχεται ἀπό μιά διαίσθηση δι το αἰσθητικό ἀντικείμενο ἀπόκρυσταλλώνεται κάποιος ἄπτη σκοπιμότητα, δι το ἔργο τέχνης ἐντάσσεται σε κάποιο ὑπερβατικό τελεολογικό σύστημα. Ποιός εἶναι δημος δ σκοπός ποι διαποτίζει τό ἔργο τέχνης δέν περιγράφεται, ἀλλά βιώνεται ὑποκειμενικά. 'Η δρρητη σκοπιμότητα τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου προκαλεῖ στὸ θεωροῦν ὑποκείμενο τό αἰσθημα δι τατ τὴν ἐντεν-νιση αὐτή δλες οι δυνάμεις τῆς συνείδησης τού εἶναι ἐνεργές καὶ σε ἀρμόνικη ἀλληλοσύνοδεσ. Τό αἰσθημα αὐτὸ τῆς ἐστωτερικῆς ἀρμονίας προκαλεῖ ἐντονο χαρά. 'Οταν λοιπόν κρίνουμε ένα ἀντικείμενο ως ώραδ προκαλοῦμε τούς ἀλλούς νά γνωρίσουν τό διοι αὐτό αἰσθημα ἐστωτερικῆς ἀρμονίας ἀτενίζοντάς το, καὶ είμαστε βέβαιοι δι θά γευθούν κι αὐτοι τή δια ἀγαλλίαση. Πάνο σ' αὐτήν τή βεβαίωτη βασίζεται καὶ ή καθολική ίσχυς πού ἀποδίδουμε στήν αἰσθητική μας κρίση. [Σ.τ.Μ].

(6) Δηλ. γνωστικός δρος, μέσω του οποίου γίνεται δυνατή η θεωρητική ένότητα που παρουσιάζει τό αντικείμενο της συνείδησης. Ή δρολογία είναι καντιανής πρόσελευσης. Ο Κάντι φυσικοί δέν μιλάει για τόν πολιτισμό ός άπαραίτητη συνθήκη για γνώση, άλλα για τή «υπουργική ένότητα του συνειδότος», τόπο τῶν ἐν τῶν προτέρων κατηγοριῶν οι δύοις καθιστοῦν δυνατό νά νοηθεῖ δ κόσμος τῶν φαινομένων ώς σύστημα μέ εσωτερική άλληλουχία. [Σ.τ.Μ]

(7) Ό θεμελιακός δρος της Έγειλιανης διαλεκτικής. Έκφραζε την υπέρβαση μιας άντιθεσής (η δύοις θεωρεῖται από τους «κοινό νοῦ» ως δεδομένη και μετακίνητη) με την σύνθεση των δρών της σε κάποια ανώτερη ένότητα (π.χ. είναι - άνυπαρξία - γίγνεσθαι). Η άνωτέρη ένότητα άναιρει τά αντίθετα, άλλα δεν τά απαλείρει, δεν τά παραγράφει. Τά διατηρει ώς υδθόπαρκτες οντότητες, σε δυναμική διμος άλληλοσχέση που παράγει κίνηση, έξειλη, Ιστορική ροή. Η σύνθεση, ή «άλληθεια», τών άντιθετων είναι λοιπόν αυτή η ίκρως άρνητική συνύπαρξή τους. |Σ.Τ.Μ.!

(8) *Diskursivität*: Ό διασκεπτικός λόγος βασίζεται στην τυπική λογική, στήν παρατήρηση καὶ στήν ἐπαγωγή, καὶ στή διατύπωση γενικῶν προτάσεων πού περιγράφουν τή δομή καὶ λειτουργία ἐνός μεμονωμένου τομέως τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἀποτελεῖ δηλ. τῇ μεθοδολογική βάση τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας καὶ κυρίως, τῆς ἐπιστήμης. Χαρακτηριστικό τοῦ διασκεπτικοῦ λόγου είναι διτὶ προχωρεῖ ἀπὸ τημῆα σέ τημῆα τῆς ἐμπειρίας, ἀρχίζει ἀπὸ τά μερικά καὶ προχωρεῖ σέ διο καὶ γενικωτέρες ἀρχές καὶ νόμους, χωρίς διμος νά είναι δυνατόν νά ἔξαντλησει ποτέ τήν ἐμπειρία ώς σύνολο, νά τή γνωρίσει ὡς συντεταγμένη δόλτητα, ώς καθολικό σύστημα. Τήν ἀδύναμια καὶ ἀπροβεματία τοῦ διασκεπτικοῦ λόγου νά νοησει τό σύμπαν, τήν ἐμπειρία καθόλου, ώς διολκηρωμένη, δραγματικά δομημένη δόλτητα, τήν καταδίκασαν κατά καιρούς πολλοὶ στοχαστές μέ τόν ενα ἡ ἄλλο τρόπο. Ό πιο σημαντικός διμος ἀπὸ αὐτούς, ἐκείνος πουύ Ισχυρίσθηκε διτὶ ή διασκεπτικότητα κάνει ἀδύνατη αὐτή τήν ίδια τή φιλοσοφία ήταν τό Ἐγελος, τοῦ διοποιού είναι διαβόητη ή ἐπίθεση κατά τοῦ μαθηματικοῦ τρόπου σκέψης τόσο στήν Φαινομενολογία δοσ και στήν Λογική. Ή γνήσια φιλοσοφία ζητάει ἀκριβῶς αὐτό πού δέ τής ἐπιτρέπει διασκεπτικός λόγος; γνώση τοῦ σύμπαντος ώς συνόλου, και τῶν ἐχαστων ἀρχῶν πού τό δέπονταν. Ή γνήσια φιλοσοφία ἀρχίζει λοιπόν μέ μιά ἐνόραση τοῦ παντός, μέ τήν ἐννοια τής δόλτητας (κή ἀλήθεια είναι τό δόλο), είναι δηλ. συνθετική και συνοπτική, ἀλλά και έξ ἀνάγκης διαλεκτική επειδή μέσα στό καθολικό πλαίσιο πουύ πλάθει ἐντάσσει δλες τίς ἐπί μέρους ἀντιθέσεις τής σκέψης και τής ζωής πουύ ταλανίζουν τόν διασκεπτικό λόγο ώς ἀνυπέρβλητες διαδεύξεις. Αὐτές τίς ίδιότητες τοῦ γνήσιου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀποδίδει και δη δυσμετάφραστος δρος *Spekulation*, πού ἔκφράζει ἀκριβῶς τό αὐτίθετο τής *Diskursivität*. Η συνοπτική - συνθετική φιλοσοφία θεωρεῖ ἐκ τῶν προτέρων ώς δυνατή γά τόν ἀνθρώπον τήν καθολική γνώση πού δό Κάντ (φιλοσοφικός ἀπολογιστής τής *Diskursivität*) ἀπόδεις μόνο σε ἐναν πιθανόν ὑπερφυσικό «Ἀρχέτυπο Νοῦ». (*Intellectus Archetypus*). Δέν ικανοποιεῖται μέ τή μελέτη τής κατατμημένης και ἀσυνάρτητης ούσιαστικά φαινομενικότητας, ἀλλά τολμά νά ἀγγίζει τήν ούσια καθαυτή με δργμα μιά ἀνότερη, μιά διαλεκτική λογική. Τό ἔχειριμα αὐτό τό ἀπέκλειεις ώς φιλοσοφικά ἀδύνατο δό Κάντ επειδή ἀκριβῶς θεωρούσε τήν τυπική λογική ώς τή μονή και ἀξεπέσσαται. [Σ τ Μ]

**ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ
TH. W. ADORNO
(ΣΥΝΕΧΕΙΑ)**

7. ΚΡΙΤΙΚΕΣ**α) Αἰσθητική θεωρία**

(Άνωνυμος), «Adorno-Nutzlose Kunst» («Αντόρνο-τέχνη δίχως χρηστήτη»).

Στό : *Der Spiegel*, 12, 15.3.1971.

Hinderer W., «Die Kraft des Widerstands. Th. W. Adornos *Summa Aesthetica*» («Η δύναμη της ἀντίστασης. Η *Summa Aesthetica* του Αντόρνου»).

Στό : *Die Zeit*, 39, 24.9.1971.

Knoll R., «Ästhetische Theo.rie» («Αἰσθητική θεωρία»).

Στό : *Literatur und Kritik*, 6, 1971.

Oppens K., «Adornos Kunsthilosophie» («Η φιλοσοφία της τέχνης του Αντόρνου»).

Στό : *Merkur*, 25, 1971, σ. 802-805.

Saltini V., «Grida, artista, grida forte» («Φώναζε καλλιτέχνη, φώναζε δυνατά»).

Στό : *L' Espresso*, 19.10.1975.

β) Ο πιστός ἀντικαταστάτης μαέστρος

Lohmüller H., «Der getreue Korrepertitor» («Ο πιστός ἀντικαταστάτης μαέστρος»). Στό *Melos*, 31, 1964.

γ) Διαλεκτική του Διαφωτισμοῦ

Colletti L., «Recensione alla *Dialectica dell' Illuminismo*» («Κριτική στή Διαλεκτική του Διαφωτισμοῦ»).

Στό : *Problemi del Socialismo*, 15, Φεβρουάριος 1967.

Matzat H., «M. Horkheimer und Th. Adorno : *Dialektik der Aufklärung*» («Μάξ Χόρκαιμερ και Θέοντορ Αντόρνο : Η Διαλεκτική του Διαφωτισμοῦ»).

Στό : *Philosophischer Literaturanzeiger*, 1, 1949/50.

Saltini V., «L' illuminazione come libertà e come dominio» («Ο διαφωτισμός σαν ἐλευθερία και σαν κυριαρχία»).

Στό : *L' Espresso*, 4.9.1966.

δ) Παραφωνίες

Dahlhaus C., «Dialektik des ästhetischen Scheins» («Διαλεκτική της αἰσθητικῆς φαινομενικότητας»).

Στό : *Deutsche Universitätszeitung*, 1, 1957.

Erpf H., «Das unbequeme nicht beiseite schieben! Kritische Anmerkungen zu Th. W. Adornos *Dissonanzen*» (Νά μήν παραβλέπουμε τά δυσάρεστα. Κριτικές παρατηρήσεις στις Παραφωνίες του Θ. Β. Αντόρνου).

Στό : *Neue Zeitschrift für Musik*, 118, 1957.

Stuckenschmidt H.H., «Adorno und seine Gedanken zur Musik» («Ο Αντόρνο και οι σκέψεις του γιά τή μουσική»).

Στό *Neue Deutsche Hefte*, 37, 1957, σ. 446-449.

ε) Τρεῖς μελέτες γιά τό Χέγκελ

F. L., «Tre studi di Adorno su Hegel» («Τρεῖς μελέτες του Αντόρνο γιά τό Χέγκελ»).

Στό : *L' Unitá*, 2.9.1972.

Riedel M., «Hegel zwischen Ost und West» («Ο Χέγκελ ἀνάμεσα στήν Ανατολή και στή Δύση»).

Στό : *Der Monat*, τεῦχος Νοεμβρίου 1966.

στ) Επεμβάσεις

Gamper H., «Einer, der auszog, das Lieben zu lernen» («Ένας πού ξεκίνησε νά μάθει νά ἀγαπᾶ»).

Στό : *Zürcher Woche*, 10.11.1967.

η) Εἰσαγωγή στήν κοινωνιόλογία της μουσικῆς

Carpitella D., Recensione a *Introduzione alla sociologia della musica* (Κριτική στήν Εἰσαγωγή στήν κοινωνιόλογία της μουσικῆς).

Στό : *Nuova rivista musicale italiana*, 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 1973.

Lohmüller H., «Zwölf Vorlesungen über Musiksoziologie» («Δώδεκα παραδόσεις γιά τήν κοινωνιολογία της μουσικῆς»).

Στό : *Melos*, Οκτώβριος 1963.

Oppens K., «Adornos Musiksoziologie» («Η κοινωνιολογία της μουσικῆς του Αντόρνου»).

Στό : *Merkur*, τεῦχος Σεπτεμβρίου 1963, σ. 897-900.

Silbermann A., «Hat Adorno Angst vor der Wirklichkeit?» («Εχει αγχος μπροστά στήν πραγματικότητα δ' Αντόρνο;»).

Στό : *Die Welt*, 30.3.1963.

η) Αύτοσχεδιασμοί

Mandalari M., «Adorno Improvvisa» («Ο Αντόρνο αὐτοσχεδιάζει»).

Στό : *La Fiera letteraria*, 22, 2. 6. 1974.

Werner E., «Zu Th. W. Adornos 'Impromtus'» («Γιά τούς Αύτοσχεδιασμούς του Αντόρνο»).

Στό : *Musikforschung*, 2, 1970.

θ) Η ιδιωματική δρολογία τής ούσιαστικότητας

Dahlhaus C., «Heideggers Sprache und die Folgen» («Η γλώσσα του Χάιντεγγερ και οι συνέπειες»).

Στό : *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 24.11.1964.

Huch K.J., «Untersprache als Obersprache» («Κατώτερη γλώσσα ώς ἀνώτερη γλώσσα»).

Στό : *Diskus*, Απρίλιος-Μάϊος, 1965.

ι) Kierkegaard

Benjamin W., «Kierkegaard. Das Ende des philosophischen Idealismus» («Κίρκεγκωρ. Τό τέλος του φιλοσοφικού ίδεαλισμού»).

Στό : *Vossische Zeitung*, 2.4.1933. (W : B. Βένιαμιν, Άπαντα, τόμος III, Φρανκφούρτη 1972, σ. 380-383).

«Σ' αὐτό το βιβλίο βρίσκονται πολλά μέσα σ' ένα στενό χώρο. Είναι πολύ πιθανό διτά τά θυετότερα έργα του συγγραφέα θά ξεπηδήσουν μέσα απ' αυτό. Όπως κι αν είναι, ἀνήκει στήν κατηγορία ἐκείνων τῶν σπάνιων πρώτων έργων, στά δροῖα ένας φτερωτός στοχασμός ἐμφανίζεται μέ τη μορφή τής κριτικῆς».

Brecht F.J., «Βίζεγκρουντ-Αντόρνο, Θέοντορ, Κίρκεγκωρ».

Στό : *Kantstudien*, 40, 101, σ. 327.

Kuhn H., «Θ.Β. Αντόρνο, Κίρκεγκωρ».

Στό : *Zeitschrift für Ästhetik*, 28, 1933, σ. 102-109.

Löwith K., «Θέοντορ Βίζεγκρουντ - Αντόρνο, Κίρκεγκωρ».

Στό : *Deutsche Literaturzeitung*, τευχ. 4; 28.1.1934, σ. 166-177.

Tillich P., (Θέοντορ Βίζεγκρουντ Αντόρνο, Κίρκεγκωρ»).

Στό : *Journal of Philosophy*, 31, 1934.

Troost K., «Βίζεγκρουντ Αντόρνο, Κίρκεγκωρ».

Στό : *Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie*, 12, 1954, σ. 422-423.

Ruttenbeck W., «Θ.Β. Αντόρνο: Κίρκεγκωρ».

Στό : *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 53, 1934.

Würtemberger G., «Zwischen Philosophie und Dichtung» («Μεταξύ φιλοσοφίας και ποίησης»).

Στό : *Rheinische Post*, 5.1.1963.

Περισσότερες κριτικές έμφανισθηκαν ἐπίσης στά ἀκόλουθα περιοδικά: *Königsberger Hartingsche Zeitung*, 2.4.1933.

Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft, 48, 1935.

Philosophical Review 43, 1935.

Imago, 20, 1937 καὶ

Jahresbericht über die wissenschaftlichen Erscheinungen, 12, 1937.

ια) Mahler

Abendroth W., «Von oben herab» («Από πάνω πρός τά κάτω»).

Στό : *Die Zeit*, 3.2.1961.

Joachim H., «Gustav Mahlers lange verkannte Welt» («Ο γιά πολύ καιρό παραγνωρισμένος κόσμος του Γκούντσταφ Μάλερ»).

Στό : *Die Welt*, 12.11.1960.

Lohmüller H., «Mahler-eine musikalische Physiognomik» («Μάλερ — περιγραφή μιᾶς μουσικῆς φυσιογνωμίας»).

Στό : *Melos*, τεῦχος Νοεμβρίου 1960.

Ravera M., «Wagner, Mahler : due studi» («Βάγκνερ - Μάλερ : δύο μελέτες»).

Στό : *Filosofia*, Απρίλιος 1970.

Redlich H., «Th. W. Adorno Mahler - Studie» («Οι μελέτες γιά τόν Μάλερ τού Θ.Β. Αντόρνο»).

Στό : *Musikforschung*, 19, 1966.

ιβ) Minima Moralia

Amodio L., «Recenzione a *Minima Moralia*» («Κριτική στά *Minima Moralia*»).

Στό : *Ragionamenti*, Σεπτ.-Οκτ. 1955.

Cases C. και Solmi R., «*Minima Moralia* : una spietata analisi del nostro tempo» («*Minima Moralia* : μιά ἀδυσώπητη ἀνάλυση τοῦ καιροῦ μαζί»).

Στό : *Notiziario Einaudi* 12, Δεκ. 1954.

Günther J., «Reflexionen aus einem beschädigten Leben» («Στοχασμοί μέσα από μιά φθαρμένη ζωή»).

Στό : *Der Monat*, τεῦχος Ιουλίου 1951.

- Lewalter C.E., «Traurige Wissenschaft» («Θλιμμένη ἐπιστήμη»).
 Στήν *Die Zeit*, 10.5.1951.
- Perlini T., «Il critico dell' immediatezza» («Η κριτική τῆς ἀμεσότητας»).
 (στά Ιταλ.).
 Στό *Umana*, Μάϊος-Ιούνιος 1955.
- Rossi P., «Recensione a *Minima Moralia*» («Κριτική στά *Minima Moralia*»).
 Στό *Rivista di Filosofia*, Ιανουάριος 1955.
- Santucci A., «Recensione a *Minima Moralia*» («Κριτική στά *Minima Moralia*»).
 Στό : *Convivium*, Νοέμ.-Δεκ. 1955.
- Schottlaender R., «Θ. B. 'Αντόρνο, *Minima Moralia*».
 Στό : *Philosophischer Literaturanzeiger*, 3, 1951.
- ιγ) Ἀρνητική Διαλεκτική
 Beyer W.R., «Η Ἀρνητική Διαλεκτική τοῦ 'Αντόρνου».
 Στό *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1967, σ. 1199 και συνέχεια.
- Dieter H., «Diagnose der Gegenwart» («Διάγνωση τοῦ παρόντος»).
 Στήν : *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Frenzel I., «Ist Philosophie noch möglich?» («Εἶναι ἀκόμα δυνατή ἡ φιλοσοφία;»).
 Στήν : *Süddeutsche Zeitung*, 2.9.1967.
- Giancola - Traversa, «Recensione alla *Dialettika Negativa*» («Κριτική στήν Ἀρνητική Διαλεκτική»).
 Στό : *Proteus*, Οκτ.-Δεκ. 1970.
- Goldschmidt L., «Η Ἀρνητική Διαλεκτική τοῦ Θ.Β. 'Αντόρνου».
 Στήν *Neue Zürcher Zeitung* 22.4.1967.
- Günther J., «Dialektischer Messianismus» («Διαλεκτικός Μεσσιανισμός»).
 Στήν : *Der Tagesspiegel*, 11.6.1967.
- Kaltenbrunner G.K., «Dialektisches Feuer» («Διαλεκτική φωτιά»).
 Στό *Tribüne*, 6, 1967.
- Regonini G., «Recenzione a *Negative Dialektik*» («Κριτική στήν Ἀρνητική Διαλεκτική»).
 Στό *Ide*, 2, 1970.
- Rusconi G.E. «Per una critica della *Dialectica Negativa*» («Γιά μιά κριτική τῆς Ἀρνητικῆς Διαλεκτικῆς»).
 Στό *Rinascita*, 31.7.1970.
- Tomasino R., «Recensione alla *Dialettika Negativa*» («Κριτική στήν Ἀρνητική Διαλεκτική»).
 Στό *Il Protagora*, Ιούνιος 1971.
- ιδ) Σημειώσεις γιά τή Λογοτεχνία
 Blöcker G., «Literatur und Gesellschaft» («Λογοτεχνία και κοινωνία»).
 Στήν *Süddeutsche Zeitung*, 6/7.9.1958.
- Boeck J.A., «Literatur aus der Retorte» («Λογοτεχνία καθαριμένη»).
 Στό *Die Tat*, 19.7.1963.
- Busch G., «Literatur im Kreuzverhörl» («Η Λογοτεχνία σέ ἀνάκριση»).
 Στό *Forum*, τεῦχος Δεκεμβρίου 1958.
- Dahlhaus C., «Philosophie literarischer Formen» («Η φιλοσοφία τῶν λογοτεχνικῶν μορφῶν»).
 Στήν *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17.7.1965.
- Demetz P., «Der Rabe Entfremdung» («Τό κοράκι ἀλλοτρίωση»).
 Στό *Merkur*, τεῦχος Δεκεμβρίου 1965.
- Hünerfeld P., «Was erwarten wir von einem Kritiker?» («Τί περιμένουμε ἀπό ἕνα κριτικό;»).
 Στήν *Die Zeit*, 15.8.1958.
- Lamprecht H., «Was der fassade nicht gleicht» («Ἐκεῖνο πού δέν δομοί-ζει μέ τήν πρόσοψη»).
 Στό *Frankfurter Heft*, Μάρτιος 1962.
- Porena I., «Recenzione a *Noten zur Literatur*» («Κριτική στίς Σημειώσεις γιά τή Λογοτεχνία»).
 Στό *Studi germanici*, Φεβ. 1966.
- ιε) Χωρίς παράσταση - δόηγό
 Ott A., «Ohne Leitbild» («Χωρίς παράσταση-δόηγό»).
 Στό *Bücherei und Bildung*, χρ. 67, τεῦχος 9/10.
- ιστ) Φιλοσοφία τῆς σύγχρονης μουσικῆς
 D' Amico F., «Adorno e la nuova musica» («Ο 'Αντόρνο και ἡ σύγχρονη μουσική»).
 Στό *Il Contemporaneo*, Σεπτ. 1959.
- Kaiser J., «Musik und Katastrophe» («Μουσική και καταστροφή»).
 Στό *Frankfurter Heft*, 6, 1951.
- Mila M., «Un filosofo fa il processo alla musica contemporanea» («Ἐνας φιλόσοφος δικάζει τή σύγχρονη μουσική»).
 Στό *Notiziario Einaudi*, Μάρτιος 1959.
- Pannain G., «Schönberg et la Filosofia della Musica Moderna» («Ο Σαίνμπεργκ και ἡ Φιλοσοφία τῆς σύγχρονης μουσικῆς»).
 Στό *Rassegna Musicale*, VII, 1953.
- Pestalozza L., «Soziologia musicale di Adorno («Μουσική κοινωνιολογία τοῦ 'Αντόρνου»).
 Στό *Biennale di Venezia*, Ιανουάριος-Μάρτιος 1959.
- Pinzauti L., «La nuova musica» («Η σύγχρονη μουσική»).
 Στό *Il Popolo*, 26.8.1959.
- Vigolo G., «Un filosofo della musica contemporanea» («Ἐνας φιλόσοφος τῆς σύγχρονης μουσικῆς»).
 Στό *L'approdo letterario*, Ιούλιος-Σεπτ. 1959.
- ιε) Πρίσματα
 Frenzel I., «Kritik und Verheissung» («Κριτική και Ὑπόσχεση»).
 Στό *Frankfurter Heft*, 2, 1955.
- Friedländer W., «Mit heilsam bösem Blick» («Μέ ύγειῶς κακεντρεχές βλέμμα»).
 Στήν *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
- Hohoff C., «Der schrägeblick des Apokalyptikers» («Τό πλάγιο βλέμμα τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ»).
 Στό *Die Tat*, 5.11.1955.
- Melchinger S., «Die Enthüllung Th. W. Adornos» («Τά ἀποκαλυπτήρια τοῦ Θ. B. 'Αντόρνου»).
 Στήν *Stuttgarter Zeitung*, 9.7.1955.
- ιη) Σάν μιά φαντασία
 Silbermann A., «Musik verlangt die rationale Läuterung» («Η μουσική ἀπαιτεῖ τό λογικό καθαρόμο»).
 Στήν *Die Welt der Literatur*, 30.3.1963.
- Warner Th., «Σάν μιά φαντασία»
 Στό *Neue Deutsche Heft*, τεῦχος Ιουλ.-Αύγ. 1963.
- ιθ) Δοκιμή πάνω στό Βάγκνερ
 Abendroth W., «Siebzig Jahre ohne Entscheidung» («Ἐβδομήντα χρόνια χωρίς ἀπόφαση»).
 Στήν *Die Zeit*, 19.2.1953.
- Dahlhaus C., «Musik und Gesellschaft» («Μουσική και κοινωνία»).
 Στό *Deutsche Universitätszeitung*, 7, 1953.
- Stuckenschmidt H., «Adorno und die Kunst der Assoziation» («Ο 'Αντόρνο και ἡ τέχνη τοῦ συνεργμοῦ»).
 Στήν *Die Neue Zeitung*, 2.11.1952.
- Sturm V., «Revision des 'Falles Wagner» («Ἀναθεώρηση τῆς ὑποθέσεως Βάγκνερ»).
 Στήν *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 6.12.1952.
- Valente E., «Un polemico scritto di Adorno sull' opera di Wagner» («Μιά πολεμική τοῦ 'Αντόρνου πάνω στό ἔργο τοῦ Βάγκνερ»).
 L' Unità 20.6.1966.
- 8. ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΣΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ**
- Abbiati F., «Il fido Adorno» («Ο πιστός 'Αντόρνο), στήν «Corriere della Sera», 8.5.1969.
- Abruzzese A., «Note sul cinema» (Σημειώσεις στόν κινηματογράφο), στό «Angelus Novus», 8, Καλοκαίρι 1966.
- A.L.P. «Critica e Rivoluzione» (Κριτική και ἐπανάσταση), στήν «L'Unità», 18.11.1972.
- Arbasino A., «Sessanta posizioni» («Εξήντα θέσεις), Milano 1971.
- Argan G.C., «Cultura di massa maschera della cultura borghese» (Κουλούρα τῆς μάζας προσωπεῖο τῆς ἀστικῆς κουλτούρας), στό «Cinema Nuovo», 217 Μάϊος-Ιούνιος 1972.
- Barbiellini-Amidei, «Simone Weil e Adorno. Tra Illuminismo e Metafisica» (Simone Weil και Adorno. Μεταξύ Διαφωτισμοῦ και Μεταφυσικῆς), στό «La Fiera Letteraria», 18.8.1966.
- Barone F., «La sociologia è una scienza? Una polemica tra i filosofi tedeschi» («Η κοινωνιολογία είναι μιά ἐπιστήμη; Μιά πολεμική μεταξύ τῶν γερμανῶν φιλοσόφων) στήν «La Stampa», 2.4.1970.
- Bettiza E., «Il consigliere di Thomas Mann» (Ο σύμβουλος τοῦ Thomas Mann), στήν «Epoca» 23.1.1955.
- Bettiza E. «La nuova cultura tedesca» («Η νέα γερμανική κουλτούρα), Milano 1965.
- Bortolotto M., «Un filosofo massacrato dai traduttori. Adorno parla in lingua alternativa» («Ἐνας φιλόσοφος σφαγιασμένος ἀπό τοὺς μεταφραστές. 'Ο Adorno μιλᾶ σε μιά ἐναλλακτική γλώσσα), στήν «Il Mondo», 17, 25.4.1974.
- Buono F., «Gli insegnamenti del libretto cinese» (Οι διδασκαλίες τοῦ μικροῦ κινέζικου βιβλίου) στό : «Libri nuovi», 7, 1970.
- Bussotti S., «Cartolina dal mare» (Κάρτ ποστάλ ἀπό τή θάλασσα). Στό «Periodo ipotetico», 1, 1970.
- Bussotti S., «Adorno, l'extra e la linea della vita» (Adorno, τό πέραν και ἡ γραμμή τῆς ζωῆς. Στό «Marcatré» 34-36, Δεκέμβριος 1967.
- Calasso R., «L'estetica dell' orrore. Arte vuol dire enigma» (Η αἰσθητική τῆς φρίκης. Τέχνη σημαίνει αἴνιγμα). Στό «L'Espresso», 10.1.1971.

- Caruso S., «Th. W. Adorno e la personalità autoritaria» (Th. W. Adorno καὶ ἡ αὐταρχική προσωπικότητα). Στό «Testimonianze», 154, Μάϊος 1973.
- Casini P., «L'eclissi della scienza» (Ἡ ἔκλεψη τῆς ἐπιστήμης). Στό «Rivista di Filosofia», 3, 1970.
- Castiglioni N., «Gli «Internationale Ferienkurse für Neue Musik» di Darmstadt nel 1961». Στό «Approdo musicale», 13, 1962.
- Cecchi, «Marx e la scuola di Francoforte» (Ο Μάρκος καὶ ἡ σχολὴ τῆς Φρανκφούρτης) (συζήτηση μὲ τὸν L. Coletti). Στό «Rinascita», 14.5.1971.
- Cerutti F., «Cronaca politica da Francoforte» (Πολιτικά χρονικά ἀπό τῇ Φρανκφούρτη). Στό «Belfagor», 5, 1967.
- Cerutti F., «Marxismo e sociologia nella Repubblica Federale Tedesca» (Μαρξισμός καὶ κοινωνιολογία στήν Όμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας). Στό «Belfagor», 6, 1969.
- Checconi S., *Teoria critica della società* (Κριτική θεωρία τῆς κοινωνίας). Bologna, 1970.
- Cochetti S., «Il concetto di autorità nella Scuola di Francoforte» (Ἡ ἔννοια τῆς ἐξουσίας στῇ σχολῇ τῆς Φρανκφούρτης). Στό «L'Europa», 12-13, Ἰούλιος 1973.
- Cofrancesco D., «Il nuovo illuminismo di Adorno» (Ο νέος διαφωτισμός τοῦ Adorno). Στό «Nord e Sud», 118, Ὁκτώβριος 1969.
- Colletti L., *Ideologia e società* (Ιδεολογία καὶ κοινωνία). Bari 1969.
- Collini C., «Il Marxismo nel ideologia-contemporanea» (Ο μαρξισμός στή σύγχρονη ίδεολογία). Στό «Prometeo», 13-14, 1969.
- Dallamano P., «Un testo ormai famoso di Adorno. Il significato della musica» (Ἐνα φημισμένο πλέον κείμενο τοῦ Adorno. Ἡ σημασία τῆς μουσικῆς). Στήν «Paese Sera», 8.10.1971.
- Dallamano P., «Adorno dinanzi al capitalismo» (Ο Adorno μπροστά στόν καπιταλισμό). Στήν «Paese Sera», 1.12.1972.
- D'Amico F., «Un saggio di Adorno : sette note di sociologia» (Ἐνα δοκίμιο τοῦ Adorno : ἑπτά σημειώσεις στήν κοινωνιολογία). Στό «L'Espresso», 10.10.1971.
- De Volpe G., «Giornale di lettura 2» (Ἐφημερίδα ἀνάγνωσης 2). Στό «Il Contemporaneo», (Rinascita), 6, Ἰούνιος 1966.
- Del Noce A., *Tramonto o eclissi dei valori tradizionali?* (Δύση ἡ ἔκλεψη τῶν παραδοσιακῶν ἀξιῶν). Milano, 1970.
- De Maria G., «Adrian Leverkühn e la Filosofia della Nuova Musica» (Ο Adrian Leverkühn καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς νέας μουσικῆς). Στό «Questioni», Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1957.
- De Paz A., «La morte dell'arte nei saggi di Adorno» (Ο θάνατος τῆς τέχνης στά δοκίμια τοῦ Adorno). Στήν «Paese Sera», 1.9.1972.
- Digillo M., «Un nuovo Methodenstreit : Popper-Albert contro Adorno-Habermas» (Μία νέα Μεθοδομαχία : Popper-Albert ἐναντίον Adorno-Habermas). Στό «La Critica Sociologica», 8, Χειμώνας 1968-1969.
- Eco U., *Apocalittici ed integrati* (Αποκαλυπτικά καὶ δόλοκληρωμένα). Milano 1964.
- Falabrino G.L., «Le contraddizioni di Adorno» (Οἱ ἀντιφάσεις τοῦ Adorno). Στό «Critica Sociale», 16-17, 1969.
- Ferrarotti F., «Adorno come sociologo» (Ο Adorno ὡς κοινωνιολόγος). Στό «La critica sociologica», 14, Καλοκαίρι 1970.
- Ferrarotti F., «La sociologia di Adorno e Horkheimer» (Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Adorno καὶ τοῦ Horkheimer). Στό «De Homine», 19-20, Δεκέμβριος 1966.
- Ferrarotti F., «Politico suo malgrado» (Πολιτικός παρά τῇ θέλησῃ τοῦ). Στήν «Paese Sera», 29.8.1969.
- Ferrarotti F., «Quello che Adorno non vuole vedere» (Αὐτό πού ὁ Adorno δέν θέλει νά δεῖ). Στήν «La Fiera Letteraria» 1.12.1966.
- Fertonani R., «Adorno diffida degli «economici»» (Ο Adorno δυσπιστεῖ στούς «οἰκονομικούς»). Στήν «Il Giorno», 12.10.1966.
- Fertonani R., «Horkheimer e Adorno riescono ancora» (Ο Horkheimer καὶ ὁ Adorno μποροῦν ἀκόμα). Στήν «Il Giorno», 22. 6. 1966.
- Finale C., «I relitti di Adorno» (Τά ναυάγια τοῦ Adorno). Στό «Tempo Presente», 8 Αύγουστου 1966.
- Fortini F., «Due contraddizioni» (Δύο ἀντιφάσεις). Στό «Quaderni Piacentini», 30 Ἀπριλίου 1967.
- Frasconi L., «Il compito degli intellettuali e la Dialettica Negativa» (Τό καθῆκον τῶν διανοούμενων καὶ ἡ Ἀρνητική Διαλεκτική). Στό «Utopia», Ἰανουάριος 1972.
- Frioli A., «Nota su «Dialettica del impegno»» (Σημείωση στή «Διαλεκτική τοῦ καθήκοντος»). Στό «Angelus Novus», 11, 1968.
- Gozzi G., «Dialettica e razionalismo critico. Analisi del dibattito metodologico tra Popper e la scuola di Francoforte» (Διαλεκτική καὶ κριτικός δρθολογισμός. Ἀνάλυση τῆς μεθοδολογικῆς διαμάχης ἀνάμεσα στόν Popper καὶ τῇ σχολῇ τῆς Φρανκφούρτης). Στό «Il Mulino» 231, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1974.
- Guarini R., «Il pensiero estetico di Adorno» (Ἡ αἰσθητική σκέψη τοῦ Adorno). Στό «Op. cit.», 9, 1967.
- Jannara A., «Che cosa disse Adorno» (Τί εἶπε ὁ Adorno). Στό «La Fiera Letteraria» 18.7.1971.
- Liuzzi F., «La paura della rivoluzione» (Ο φόβος τῆς ἐπανάστασης). Στήν «L'Unità», 15.4.1972.
- Lombardi F., «I rivoluzionari di S.M. l'Ordine» (Οἱ ἐπαναστάτες τοῦ S.M. l'Ordine). Στό «Cultura e società» 35, 1970.
- Madge J., *Lo sviluppo dei metodi di ricerca empirica in sociologia* (Ἡ ἐξέλιξη τῶν μεθόδων ἐμπειρικῆς ἐρευνας στήν κοινωνιολογία). Bologna, 1966.
- Masini F., «Situazione e prospettive della critica letteraria nella Germania Occidentale» (Κατάσταση καὶ προοπτικές τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς στή Δυτική Γερμανία). Στό : «Sigma», 25, Μάρτιος 1970.
- Meriggi M.G., «Nota su Adorno e Freud» (Σημείωση στόν Adorno καὶ στόν Freud). Στό : «Utopia», Μάϊος-Ιούνιος 1971.
- Neri G.D., *Prassi e conoscenza* (Πράξη καὶ γνώση), Milano 1966.
- Paci E., «Ontico ed ontologico» (Οντικό καὶ δοντολογικό) Στό : «Aut Aut», 117, 1970.
- Perlini T., «Il Tamburino di Adorno» (Τό τυμπανάκι τοῦ Adorno). Στό : «Nuova Corrente», 50, 1969.
- Perlini T., «Marcuse e il Terzo Mondo» (Ο Marcuse καὶ ὁ Τρίτος Κόσμος). Στό : «Terzo Mondo», 10, Δεκέμβριος 1970.
- Pestalozza L., «La contraddizione pratica in Adorno» (Ἡ πρακτική ἀντίφαση στόν Adorno). Στό : «La rassegna Musicale» Μάρτιος 1960.
- Pestalozza L., «L'ipotesi di Adorno» (Ἡ ὑπόθεση τοῦ Adorno). Στήν : «Rinascita», 2.5.1969.
- Pestelli G., «Un moralista della musica» (Ἐνας ἡθικολόγος τῆς μουσικῆς). Στήν : «Stampa», 3.9.1971.
- Pettazzi C., «Un inedito di Th.W.Adorno : «L'Attualità della filosofia» (Ἐνα ἀνέκδοτο τοῦ Th. W. Adorno : «Ἡ ἐπικαιρότητα τῆς φιλοσοφίας»). Στό : «Utopia», Ἰούλιος-Αὔγουστος 1973.
- Piovani P., «Adorno dentro la tradizione» (Ο Adorno μέσα στήν παράδοση). Στήν : «Corriere della Sera», 6.8.1970.
- Plebe A., «Che cosa è l'Illuminismo» (Τί εἶναι ὁ διαφωτισμός). Roma 1967.
- Plebe A., «Industria culturale o industria della coscienza?» (Πολιτιστική βιομηχανία ἡ βιομηχανία τῆς συνειδησης). Στό : «Critica Marxista», 1, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1967.
- Porena B., «Musica e avanguardia» (Μουσική καὶ πρωτοπορία). Στό : «Discoteca» 53, 1965.
- Prete A., «Critica e produzione attorno a Benjamin» (Κριτική καὶ παραγωγή γύρω ἀπό τόν Benjamin). Στό : «Vita e pensiero», 6/7, 1970.
- Principe Q., «Perché il pubblico non segue?» (Γιατί τό κοινό δέν ἀκολουθεῖ). Στό : «La Fiera Letteraria», 25.6.1972.
- Quattrochi L., «Elementi filosofici nel pensiero di Th. W. Adorno» (Φιλοσοφικά στοιχεῖα στή σκέψη τοῦ Th. W. Adorno). Στό : «Il Pensiero», Ἰανουάριος-Απρίλιος 1958.
- Racinaro R., «Hegel nella prospettiva di Broch e Adorno» (Ο Hegel στήν προοπτική τοῦ Broch καὶ τοῦ Adorno). Στό : «Critica Marxista», 1, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1974.
- Rainoldi C., «I tradutori di Adorno» (Οἱ μεταφραστές τοῦ Adorno). Στήν: «Il Mondo», 13.6.1974.
- Ruggiero C., «La funzione della musica nella società capitalistica» (Ἡ λειτουργία τῆς μουσικῆς στήν καπιταλιστική κοινωνία). Στό : «Logo», 1972.
- Rusconi G.E. «L'ambivalenza di Adorno» (Τό διφορούμενο στόν Adorno). Στό : «La critica Sociologica», 13, 1970.
- Sabatini A.G. *Ragione e technica* (Λόγος καὶ τεχνική). Roma 1970.
- Saltini V., «Adorno e la poesia delle tenebre» (Ο Adorno καὶ ἡ ποίηση τοῦ σκότους). Στό : «L'Espresso» 26.12.1968.
- Saltini V., «Adorno contro le nuove avanguardie» (Ο Adorno ἐναντίον τῶν νέων πρωτοπορῶν). Στό : «L'Espresso», 3.9.1967.
- Saltini V., «Brecht e i suoi manichini» (Ο Μπρέχτ καὶ τά μανικέτια του). Στό : «L'Espresso», 23.10.1970.
- Saltini V., «Hegel era un gran borghese» (Ο Hegel ἦταν ἐνας μεγάλος ἀστός). Στό «L'Espresso», 25.4.1971.
- Saltini V., «Hegel : una musica per Adorno» (Hegel : μιά μουσική γιά τόν Adorno). Στό «L'Espresso», 3.10.1971.
- Saltini V., «Kafka nel crogiuolo di Adorno» (Ο Kafka στό χωνευτήρι τοῦ Adorno). Στό : «L'Espresso», 27.8.1972.
- Saltini V., «L'ultima battaglia di Adorno» (Ἡ τελευταία μάχη τοῦ Adorno). Στό : «L'Espresso», 17.8.1969.
- Saltini V., «Vari modi di usare la ragione» (Διάφοροι τρόποι τῆς χρήσης τοῦ Λόγου). Στό : «L'Espresso» 7.5.1972.

- Scalia G., *Avanguardia e neoavanguardia* (Πρωτοπορία και νεοπρωτοπορία). Milano 1966.
- Spinella M. «Adorno e la dialettica» (Ο Adorno και ή διαλεκτική). Στήν : «L'Unità», 3.10.1970.
- Terenzio V., «Problemi della nuova musica» (Προβλήματα της νέας μουσικής). Στό : «Rivista di studi crociani», Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1969.
- Torri B., «Appunti su Adorno e il cinema» (Σημειώσεις στόν Adorno και στόν κινηματογράφο). Στό : «Cinema e Film», 5-6, 1968.
- Toti G. «Exit Adorno. Dietro lo specchio dell' illuminismo» (ExitAdorno. Πίσω από τόν καθρέφτη τοῦ διαφωτισμοῦ). Στό : «L'Astrolabio» 33, 24.8.1969.
- Valentini F., «Adorno filosofo» (Adorno φιλόσοφος). Στήν «Paese Sera», 1.0.1970.
- Vigolo G., «Gli specchi di Th. W. Adorno» (Οι καθρέφτες τοῦ Th. W. Adorno). Στήν : «Il Mondo», 7.9.1972.
- Violante P., «Omaggio ad Adorno» (Αφιέρωμα στόν Adorno). Στό : «Uomo e Cultura», 3-4, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1969.
- Zolla E. *Eclissi dell' intellettuale* (Έκλειψη τοῦ διανοούμενου). Milano 1959.
- Zolla E., «Gli orfani della metafisica» (Οι όρφανοι της μεταφυσικής). Στήν «Corriere della Sera» 7.8.1966.
- Digillo M., «Un nuovo Methodenstreit : Popper-Albert contro Adorno-Habermas» (Μία νέα Μεθοδομαχία : Popper-Albert ἐναντίον Adorno-Habermas). Στό «La Critica Sociologica», 8, Χειμώνας 1968-1969.
- Eco U., *Apocalittici ed integrati* (Αποκαλυπτικά και δλοκληρωμένα). Milano 1964.
- Falabrino G.L., «Le contraddizioni di Adorno» (Οι ἀντιφάσεις τοῦ Adorno). Στό «Critica Sociale», 16-17, 1969.
- Ferrarotti F., «Adorno come sociologo» (Ο Adorno ως κοινωνιολόγος). Στό «La critica sociologica», 14, Καλοκαίρι 1970.
- Ferrarotti F., «La sociologia di Adorno e Horkheimer» (Η κοινωνιολογία τοῦ Adorno και τοῦ Horkheimer). Στό «De Homine», 19-20, Δεκέμβριος 1966.
- Ferrarotti F., «Politico suo malgrado» (Πολιτικός παρά τή θέλησή του). Στήν «Paese Sera», 29.8.1969.
- Ferrarotti F., «Quello che Adorno non vuole vedere» (Αὐτό πού δ' Adorno δέν θέλει νά δεῖ). Στήν «La Fiera Letteraria» 1.12.1966.
- Fertonani R., «Adorno diffida degli «economici» (Ο Adorno δυσπιστεῖ στοὺς «οἰκονομικούς»). Στήν «Il Giorno», 12.10.1966.
- Fertonani R., «Horkheimer e Adorno riescono ancora» (Ο Horkheimer και ὁ Adorno μποροῦν ἀκόμα). Στήν «Il Giorno», 22. 6. 1966.
- Finale C., «I relitti di Adorno» (Τά ναυάγια τοῦ Adorno). Στό «Tempo Presente», 8 Αύγουστου 1966.
- Fortini F., «Due contraddizioni» (Δύο ἀντιφάσεις). Στό «Quaderni Piacentini», 30 Απρίλιου 1967.
- Frascioni L., «Il compito degli intellettuali e la Dialectica Negativa» (Τό καθῆκον τῶν διανοούμενων και ή Ἀρνητική Διαλεκτική). Στό «Utopia», Ιανουάριος 1972.
- Frioli A., «Nota su «Dialectica del impegno» (Σημείωση στή Διαλεκτική τοῦ καθήκοντος). Στό «Angelus Novus», 11, 1968.
- Gozzi G., «Dialettica e razionalismo critico. Analisi del dibattito metodologico tra Popper e la scuola di Francoforte» (Διαλεκτική και κριτικός όρθιολογισμός. «Ανάλυση της μεθοδολογικής διαμάχης ἀνάμεσα στόν Popper και τή σχολή της Φρανκφούρτης). Στό «Il Mulino» 231, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1974.
- Guarini R., «Il pensiero estetico di Adorno» (Η αισθητική σκέψη τοῦ Adorno). Στό «Op. cit.» 9, 1967.
- Jannazzo A., «Che cosa disse Adorno» (Τί είπε δ' Adorno). Στό «La Fiera Letteraria» 18.7.1971.
- Liuzzi F., «La paura della rivoluzione» (Ο φόβος της ἐπανάστασης). Στήν «L'Unità», 15.4.1972.
- Lombardi F., «I rivoluzionari di S.M. l'Ordine» (Οι ἐπαναστάτες τοῦ S.M. l'Ordine). Στό «Cultura e società» 35, 1970.
- Madge J., *Lo sviluppo dei metodi di ricerca empirica in sociologia* (Η ἔξελη τῶν μεθόδων ἐμπειρικῆς ἐρευνας στήν κοινωνιολογία). Bologna, 1966.
- Masini F., «Situazione e prospettive della critica letteraria nella Germania Occidentale» (Κατάσταση και προοπτικές της λογοτεχνικής κριτικής στή Δυτική Γερμανία). Στό : «Sigma», 25, Μάρτιος 1970.
- Meriggi M.G., «Nota su Adorno e Freud» (Σημείωση στόν Adorno και στόν Freud). Στό : «Utopia», Μάϊος-Ιούνιος 1971.
- Neri G.D., *Prassi e conoscenza* (Πρᾶξη και γνώση), Milano 1966.
- Paci E., «Ontico ed ontologico» (Οντικό και ὄντολογικό) Στό : «Auf Aut», 117, 1970.
- Perlini T., «Il Tamburino di Adorno» (Τό τυμπανάκι τοῦ Adorno). Στό : «Nuova Corrente», 50, 1969.
- Perlini T., «Marcuse e il Terzo Mondo» (Ο Marcuse και δ' Τρίτος Κόσμος). Στό : «Terzo Mondo», 10, Δεκέμβριος 1970.
- Pestalozza L., «La contraddizione pratica in Adorno» (Η πρακτική ἀντίφαση στόν Adorno). Στό : «La rassegna Musicale» Μάρτιος 1960.
- Pestalozza L., «L'ipotesi di Adorno» (Η ὑπόθεση τοῦ Adorno). Στήν : «Rinascita», 2.5.1969.
- Pestelli G., «Un moralista della musica» (Ἐνας ἡθικολόγος τῆς μουσικῆς). Στήν : «Stampa», 3.9.1971.
- Pettazzi C., «Un inedito di Th.W.Adorno : «L'Attualità della filosofia» (Ἐνα ἀνέκδοτο τοῦ Th. W. Adorno : «Η ἐπικαιρότητα τῆς φιλοσοφίας»). Στό : «Utopia», Ιανουάριος-Αὔγουστος 1973.
- Piovani P., «Adorno dentro la tradizione» (Ο Adorno μέσα στήν παράδοση). Στήν : «Corriere della Sera», 6.8.1970.
- Plebe A., «Che cosa è l'Illuminismo» (Τί είναι δ' διαφωτισμός). Roma 1967.
- Plebe A., «Industria culturale o industria della coscienza?» (Πολιτιστική βιομηχανία ή βιομηχανία τῆς συνειδησης;). Στό : «Critica Marxista», 1, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1967.
- Porena B., «Musica e avanguardia» (Μουσική και πρωτοπορία). Στό : «Discoteca» 53, 1965.
- Prete A., «Critica e produzione attorno a Benjamin» (Κριτική και παραγωγή γύρω από τόν Benjamin). Στό : «Vita e pensiero», 6/7, 1970.
- Principe Q., «Perché il pubblico non segue?» (Γιατί τό κοινό δέν ἀκολουθεῖ). Στό : «La Fiera Letteraria», 25.6.1972.
- Quattrocieli L., «Elementi filosofici nel pensiero di Th. W. Adorno» (Φιλοσοφικά στοιχεῖα στή σκέψη τοῦ Th. W. Adorno). Στό : «Il Pensiero», Ιανουάριος-Απρίλιος 1958.
- Racinaro R., «Hegel nella prospettiva di Broch e Adorno» (Ο Hegel στήν προοπτική τοῦ Broch και τοῦ Adorno). Στό : «Critica Marxista», 1, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1974.
- Rainoldi C., «I tradutori di Adorno» (Οι μεταφραστές τοῦ Adorno). Στήν: «Il Mondo», 13.6.1974.
- Ruggiero C., «La funzione della musica nella società capitalistica» (Η λειτουργία τῆς μουσικῆς στήν καπιταλιστική κοινωνία). Στό : «Logos», 1972.
- Rusconi G.E. «L'ambivalenza di Adorno» (Τό διφορούμενο στόν Adorno). Στό : «La critica Sociologica», 13, 1970.
- Sabatini A.G. *Ragione e technica* (Λόγος και τεχνική). Roma 1970.
- Saltini V., «Adorno e la poesia delle tenebre» (Ο Adorno και ή ποίηση τοῦ σκότους). Στό : «L'Espresso» 26.12.1968.
- Saltini V., «Adorno contro le nuove avanguardie» (Ο Adorno ἐναντίον τῶν νέων πρωτοποριῶν). Στό : «L'Espresso», 3.9.1967.
- Saltini V., «Brecht e i suoi manichini» (Ο Μπρέχτ και τά μανικέτια του). Στό : «L'Espresso», 23.10.1970.
- Saltini V., «Hegel era un gran borghese» (Ο Hegel ἦταν ἔνας μεγάλος ἀτός). Στό «L'Espresso», 25.4.1971.
- Saltini V., «Hegel : una musica per Adorno» (Hegel : μιά μουσική γιά τόν Adorno). Στό «L'Espresso», 3.10.1971.
- Saltini V., «Kafka nel crogiuolo di Adorno» (Ο Kafka στό χωνευτήρι τοῦ Adorno). Στό : «L'Espresso», 27.8.1972.
- Saltini V., «L'ultima battaglia di Adorno» (Η τελευταία μάχη τοῦ Adorno). Στό : «L'Espresso», 17.8.1969.
- Saltini V., «Vari modi di usare la ragione» (Διάφοροι τρόποι τῆς χρήσης τοῦ Λόγου). Στό : «L'Espresso» 7.5.1972.
- Scalia G., *Avanguardia e neoavanguardia* (Πρωτοπορία και νεοπρωτοπορία). Milano 1966.
- Spinella M. «Adorno e la dialettica» (Ο Adorno και ή διαλεκτική). Στήν : «L'Unità», 3.10.1970.
- Terenzio V., «Problemi della nuova musica» (Προβλήματα της νέας μουσικής). Στό : «Rivista di studi crociani», Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1969.
- Torri B., «Appunti su Adorno e il cinema» (Σημειώσεις στόν Adorno και στόν κινηματογράφο). Στό : «Cinema e Film», 5-6, 1968.
- Toti G. «Exit Adorno. Dietro lo specchio dell' illuminismo» (ExitAdorno. Πίσω από τόν καθρέφτη τοῦ διαφωτισμοῦ). Στό : «L'Astrolabio» 33, 24.8.1969.
- Valentini F., «Adorno filosofo» (Adorno φιλόσοφος). Στήν «Paese Sera», 1.0.1970.
- Vigolo G., «Gli specchi di Th. W. Adorno» (Οι καθρέφτες τοῦ Th. W. Adorno). Στήν : «Il Mondo», 7.9.1972.
- Violante P., «Omaggio ad Adorno» (Αφιέρωμα στόν Adorno). Στό : «Uomo e Cultura», 3-4, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1969.
- Zolla E. *Eclissi dell' intellettuale* (Έκλειψη τοῦ διανοούμενου). Milano 1959.
- Zolla E., «Gli orfani della metafisica» (Οι όρφανοι της μεταφυσικής). Στήν «Corriere della Sera» 7.8.1966.

Μετάφραση: Δρα ΠΕΡΙΚΛΗΣ Σ. ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ